

Universiteit Utrecht

Heterolinguïsmen en vertalen: de vertaling van quebecismen

Naar een nieuw model van vertaalstrategieën

Sanne van der Meij
Research Master Literair Vertalen

Heterolinguïsmen en vertalen: de vertaling van quebecismen

Naar een nieuw model van vertaalstrategieën

Sanne van der Meij
3943674
s.vandermeij@students.uu.nl
Research Master Literair Vertalen

Onder begeleiding van prof. dr. A.B.M. Naaijkens (UU) en dr. J.M.L. den Toonder (RuG)

Utrecht, oktober 2015

Voorwoord

Voor u ligt een exemplaar van mijn scriptie *Heterolingüisme en vertalen: de vertaling van quebecismen. Naar een nieuw model van vertaalstrategieën*. Deze scriptie is geschreven in het kader van mijn afstuderen van de Research Master Literair Vertalen aan de Universiteit Utrecht. Na een enigszins ontmoedigende verandering van onderwerp en een lange opstartperiode heb ik de scriptie grotendeels geschreven tijdens het tweede semester van het studiejaar 2014-2015 en de daaropvolgende zomer.

Ik wil mijn begeleiders Ton Naaijken (van de Universiteit Utrecht) en Jeanette den Toonder (van de Rijksuniversiteit Groningen) bedanken voor hun ondersteuning en heldere begeleiding. Verder wil ik mijn vriend Sjoerd bedanken, die me aanmoedigde wanneer ik het scriptieproces even niet meer zag zitten. Tot slot wil ik mijn vrienden, vriendinnen en familie bedanken. Ondanks dat ik schoon genoeg had van de vraag 'Is je scriptie al bijna af?' deed het meedenken en meevoelen me goed.

Sanne van der Meij
Groningen, oktober 2015

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inhoudsopgave.....	7
Inleiding	8
1. Quebec en zijn ‘eigen taal’	10
1.1 Taal, cultuur en identiteit.....	10
1.1.1 <i>Culturele identiteit in postkoloniaal perspectief.....</i>	<i>10</i>
1.1.2 <i>Taal als identiteitsmarker.....</i>	<i>12</i>
1.2 Quebec, quebecismen en literatuur	15
1.2.1 <i>Vanuit historisch perspectief.....</i>	<i>15</i>
1.2.2 <i>De ontwikkeling van de ‘eigen taal’.....</i>	<i>17</i>
1.2.3 <i>Quebecismen.....</i>	<i>23</i>
1.2.4 <i>Quebecismen in de literatuur.....</i>	<i>26</i>
2. De vertaling van quebecismen	28
2.1 Heterolinguïsme in vertaling: naar een model van vertaalstrategieën	28
2.1.1 <i>Het heterolinguïsme als vertaalobject.....</i>	<i>28</i>
2.1.2 <i>Het overstijgen van dichotomieën.....</i>	<i>30</i>
2.1.3 <i>Vertaalstrategieën.....</i>	<i>32</i>
2.2 Over de vertaler.....	40
2.2.1 <i>De vertaler als socio-culturele actor</i>	<i>41</i>
2.2.2 <i>De vertaler als individu</i>	<i>43</i>
3. Casestudy	46
3.1 Methode	46
3.1.1 <i>Woordenboeken</i>	<i>46</i>
3.2 Casestudy	49
3.2.1 <i>Analyse - auteur, roman, vertaling en vertaler.....</i>	<i>49</i>
3.2.2 <i>Analyse – categorieën, statistieken</i>	<i>52</i>
3.2.3 <i>Analyse – inhoudelijk.....</i>	<i>54</i>
3.2.4 <i>Resultaten analyse</i>	<i>72</i>
4. Conclusie	74
5. Bibliografie	76
5.1 Primaire bibliografie	76
5.2 Secundaire bibliografie	76
Bijlagen	80
Bijlage A: Quebecismen BT (QC) + definities	80
Bijlage B: Quebecismen BT (QC) + DT (FR/NL/EN)	154
Bijlage C: Alfabetisch register quebecismen.....	190
Bijlage D: Vertaalbestand Richard Kwakkel.....	191

Inleiding

De culturele eigenheid van Canada werd van meet af aan gedefinieerd aan de hand van taal. Waarbij met ‘van meet af aan’ wordt bedoeld: vanaf het moment dat de Britten en de Fransen zich op het continent vestigden, de zelfbenoemde ‘*founding peoples*’ (Simon, 1992: 159); daarvoor werd het land natuurlijk al bewoond door zijn oorspronkelijke bewoners, dus van *founding peoples* was eigenlijk geen sprake. De grootste talen in Canada zijn het Frans en het Engels. De Franstalige bevolking, waarvan het grootste deel in de provincie Quebec woont, vormt een minderheid; het Engels is een grotere taal dan het Frans: 21,5 miljoen versus 6,8 miljoen in 2011 (Statistics Canada, 2011).

Het niet gestandaardiseerde Frans van Quebec verschilt sterk van het Frans dat in Parijs wordt gesproken. Dit komt doordat de taal van de Quebecois zich los van het Frans van Frankrijk heeft ontwikkeld, waardoor bijvoorbeeld bepaalde voor de Fransen archaïsche woorden in het Frans van Quebec nog steeds voorkomen. Daarnaast ondervindt de taal veel invloed van het Engels. Dit is een interessante paradox: aan de ene kant willen de Quebecois het Engels buiten de deur houden om hun eigen taal en identiteit te beschermen en gebruiken ze soms (archaïsche) Franse woorden, waar de Fransen uit Frankrijk Engelse invloeden toelaten (*nettoyeur* in het Quebecois in plaats van *pressing*, zoals in het Frans, voor ‘stomerij’), maar aan de andere kant kunnen ze de invloed van al die Engelstalige gebieden om hen heen niet weerstaan en heeft het Engels wel degelijk invloed op het Frans van Quebec, wat weer zorgt voor Engelse leenwoorden die in het Frans van Frankrijk niet bestaan (*peanut* in het Quebecois voor ‘pinda’ in plaats van *cacahouète* in het Frans). Deze taalsituatie wordt weerspiegeld in de literatuur van Quebec: de meertalige werkelijkheid wordt nagebootst en/of taal wordt gethematiseerd.

In vertaling vormt de taalkwestie een vertaalprobleem, omdat het lastig is een meertalige tekst weer te geven in een doeltaal: verhoudingen tussen talen zijn moeilijk weer te geven in één andere (gestandaardiseerde) taal. Pas sinds veertig jaar vormen literaire hybriditeit en meertaligheid een thema binnen de literatuurwetenschap en worden deze verschijnselen beschouwd als de kern van een gehele literaire stroming (Buzelin, 2006: 92). Binnen de vertaalwetenschap duurde het nog wat langer voordat meertaligheid in literatuur tot het onderzoeksveld behoorde; pas sinds de jaren negentig wordt er meer over geschreven.

Ondanks subsidies vanuit Canada voor uitgevers die Quebecoise literatuur uitgeven wordt er maar weinig Quebecoise literatuur gepubliceerd in Nederland. Er lijkt hier weinig waardering te zijn voor literatuur uit Quebec. Dat zou te maken kunnen hebben met het feit dat Nederlanders weinig kennis hebben van het land en de geschiedenis. Op de basisschool en de middelbare school wordt er weinig tot geen aandacht besteedt aan Canada en haar koloniale verleden. Ik durf zelfs te stellen dat een groot deel van de Nederlanders niet weet dat Canada een kolonie was (van Frankrijk en Engeland). Dit gebrek aan kennis van de situatie lijkt te leiden tot een marginale interesse in Quebecoise literatuur en bovendien tot een lage kwaliteit van vertalingen, doordat ook vertalers vaak niet genoeg kennis hebben om impliciete verwijzingen naar de Quebecoise taalsituatie te kunnen onderscheiden. Een vertaler moet namelijk niet alleen het Frans kunnen begrijpen, maar ook de typisch Quebecoise elementen van de taal én de impliciete verwijzingen naar de taal en de geschiedenis van het land.

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de manier waarop de problematiek omtrent taal en identiteit is ingebed in de literatuur van Quebec, welke

vertaalproblemen deze talige verschijnselen met zich meebrengen en hoe deze (kunnen) worden opgelost door vertalers. De vertaaltheorie over dit onderwerp is onzes inziens ontoereikend voor de bespreking van (in het Nederlands) vertaalde Quebecoise literatuur. Vermoedelijk zal uit de vertaalanalyse blijken dat het Nederlandse vertaalveld (uitgevers, maar ook vertalers) de benodigde kennis onderschat, waardoor Quebecoise romans vaak niet zo goed vertaald worden als zou kunnen. We gaan in op de rol van de vertaler. Uiteindelijk is het belangrijk wat het resultaat is van de vertaalkeuzes die de vertaler heeft gemaakt.

In een theoretisch kader zullen we ten eerste de begrippen taal, cultuur en identiteit toelichten. Deze drie termen spelen een belangrijke rol in het onderzoek. Vervolgens zullen we in het tweede deel van dit hoofdstuk deze drie begrippen beschouwen in het licht van de situatie in Quebec: hoe weerspiegelen de kenmerken van de taal de identiteit van de Quebecois? Omdat de geschiedenis van Quebec hier relatief onbekend is – ze maakt nauwelijks deel uit van de geschiedenisboeken op scholen – zullen we uitgebreid ingaan op de historie van het land en de cultuur. Het is een culturele wereld die zowel letterlijk als figuurlijk ver van de onze ligt. Dit hoofdstuk fungeert als vertrekpunt voor het onderzoek.

In hoofdstuk twee komt de vertaalwetenschappelijke kant van de kwestie aan de orde. We behandelen de vertaalproblemen die het voorkomen van heterolinguïsme, en dan met name quebecismen, in literaire teksten met zich meebrengt, alsook bruikbare vertaalstrategieën en -procedés, die we zullen hernemen in een eigen model van vertaalstrategieën. Daarnaast bespreken we de invloed van de vertaler als individu op de vertaling. Door welke factoren worden de keuzes van een vertaler bewust en onbewust beïnvloed? We kijken onder andere naar de habitus van de vertaler.

In hoofdstuk drie gaan we over op de casestudy, die de besproken theorie illustreert. Het boek dat we hebben gekozen, *Le froid modifie la trajectoire des poissons (FMTP)* van Pierre Szalowski (2007), is een feelgoodroman, die gaat over een jongen van 10 jaar, wiens ouders gaan scheiden. Hij wil ze tegenhouden en vraagt de hemel hem te helpen. Wat volgt is een hartverwarmend verhaal over de verschillende bewoners van de straat die samenkomen in een tijd van extreme kou. In het boek komen veel quebecismen voor, waardoor het zeer geschikt is voor deze studie. Daarnaast wilden we een boek kiezen dat geschikt is voor de Nederlandse markt. Een boek dat te sterk is ingebed in de Canadese cultuur is minder geschikt voor publicatie hier, doordat Nederlanders verwijzingen niet zullen begrijpen en het boek vooraf zou moeten worden gegaan door een uitgebreide introductie in het land, de historie en de cultuur. De maatschappelijke relevantie van dit boek is groter, door de afwezigheid van (essentiële) onderliggende betekenisnetwerken die van even groot of zelfs groter belang zijn dan het verhaal zelf.

Het corpus bestaat uit het originele, Quebecoise boek (Pierre Szalowski, 2007), de Franse, bewerkte uitgave (door Delphine Valentin, 2010), de Engelse vertaling (door Alison Anderson, 2011) en de Nederlandse vertaling (door Richard Kwakkel, 2012). In principe vergelijken we in hoofdstuk drie de Nederlandse vertaling met het origineel. We gebruiken de Franse en de Engelse uitgave als referentiemateriaal. We kijken of de vertalingen correct zijn, of ze slecht, minder goed, goed, beter, heel goed etc. zijn en zullen waar nodig eventueel alternatieven aandragen. De casestudy is bedoeld om de theorie te illustreren.

Ten slotte bespreken we in de conclusie de resultaten van het onderzoek, waarbij de nadruk zal liggen op de juistheid en werkbaarheid van de theorie besproken in de literatuurstudie.

1. Quebec en zijn ‘eigen taal’

In dit hoofdstuk worden de termen taal, cultuur en identiteit besproken en worden ze in relatie gebracht met Quebec en zijn literatuur. Het drietal termen vervult een sleutelrol binnen dit onderzoek. Voordat er kan worden gekeken naar hoe het Quebecois functioneert binnen een (internationale) literaire context, is een definitie van taal vereist en moet er worden vastgesteld op welke wijze taal in verband staat met cultuur en identiteit. Enkele relevante aspecten van deze begrippen worden besproken. Het eerste deel van dit hoofdstuk vormt zo een solide basis voor de studie. Aan de hand van die basis wordt in het tweede deel van dit hoofdstuk ingegaan op de geschiedenis en de taal van Quebec, de manier waarop die taal in verband staat met de identiteit van de Quebecois en hoe we dit terug zien in de Quebecoise literatuur. Er wordt bovendien een indeling van quebecismen besproken die bij de casestudy (hoofdstuk 3) kan worden gebruikt.

1.1 Taal, cultuur en identiteit

1.1.1 Culturele identiteit in postkoloniaal perspectief

‘Most people’s identities [...] are shaped by more than a single culture.’
(Gutmann, geciteerd door Welsch, 2002: 3)

‘Ich bin du, wenn ich ich bin.’
(Paul Celan, 1967:14, ‘Lob der Ferne’)

In het hedendaagse tijdperk van beweging en diversiteit is het algemeen geaccepteerd dat nationaliteit niet de enige parameter van collectieve identiteit is, omdat nationaliteit al lang niet meer de (enige) bindende factor van een volk is. Andere parameters spelen een rol, zoals gender, sociale en etnische afkomst en seksuele identiteit. Er was echter een tijd dat nationaliteit de grootste en belangrijkste en bijna de enige bron was van identiteit (Maclure, 2003: 121-122). De traditionele opvatting van cultuur – in de achttiende eeuw duidelijk omschreven door Johann Gottfried Herder – bekijkt cultuur per volk (Franse cultuur, Nederlandse cultuur etc.). Cultuur wordt gezien als homogeen en veronderstelt wordt dat culturen sterk van elkaar verschillen en zelfs tegenover elkaar staan. Tussen verschillende cultuurgroepen vindt geen uitwisseling plaats, geen communicatie en geen vermenging; de enige mogelijke ontmoeting is een clash (Welsch, 1999: 1). Deze homogeniteit is mede te wijten aan het feit dat groepen vroeger veel statischer waren. Gemeenschappen leefden op één plaats, hoorden van oudsher bij elkaar (Hall, 1996: 4) en de natie was dan ook de belangrijkste bron van collectieve identiteit (Maclure, 120). Na een periode van kolonisering en migratie verandert de samenstelling van groepen (Hall, 4) en daarmee de aard van de culturele identiteit.

In zeker twee opzichten denken we vandaag de dag heel anders over cultuur en identiteit dan in de achttiende eeuw. Ten eerste kan de moderne samenleving niet worden gezien als eenheid, gesloten voor de buitenwereld, als homogeen. Gemeenschappen worden gekenmerkt door heterogeniteit: ze functioneren niet als losse eilandjes, maar bevatten elementen van verschillende culturen. Het concept van Herder kan niet omgaan met de verdeeldheid die (tegenwoordig) inherent is aan cultuur en identiteit en wordt daarom tegenwoordig afgewezen (door o.a. Welsch). In modernistische theorieën werd ervan uitgegaan dat ‘*difference [is] that which is external to the self*’ (Maclure, 123) en dat een identiteit wordt gevormd door zich daartegen af te zetten. Hieruit vloeit een tegenstelling voort tussen ‘zelf’ en ‘ander’, tussen ‘wij’ en ‘hen’ (Maclure, 123). Stuart Hall stelt: ‘*[i]dentities are constructed through, not outside, differenc’e*’ (1996: 4). Identiteit ontstaat vanuit bewuste en

onbewuste dialoog met de Ander (Maclure, 125). De Ander maakt dus deel uit van de eigen culturele identiteit. Deze nuancering resulteert niet in de onmogelijkheid culturen te vergelijken, wat iedere vorm van interculturele dialoog onmogelijk zou maken. We gaan alleen niet meer uit van een strikte tegenstelling tussen de Ander en het Zelf; er zijn overeenkomsten, maar ook nog steeds verschillen (Maclure, 126). Dit maakt dat een interculturele dialoog mogelijk is, in tegenstelling tot wat Welsch schetst. Volgens hem is een concept als interculturaliteit geheel onbruikbaar, omdat dat is gebaseerd op de veronderstelling dat culturen homogene, gescheiden groepen zijn. Interculturaliteit vindt zijn oorsprong in het idee dat twee culturen (die los van elkaar staan) met elkaar in contact treden. Dit idee strookt echter niet met de opvatting waar ze op gebaseerd is: de twee 'gesloten' culturen zouden immers met elkaar botsen in plaats van blenden (1999: 1-3). Hier moet een nuance worden aangebracht: het ondermijnen van een strikte tegenstelling betekent niet meteen dat de onderdelen van de tegenstelling niet meer bestaan. Ze staan enkel niet meer lijnrecht tegenover elkaar, wat maakt dat een interculturele dialoog wel mogelijk is, maar dat we het anders voor ons moeten zien.

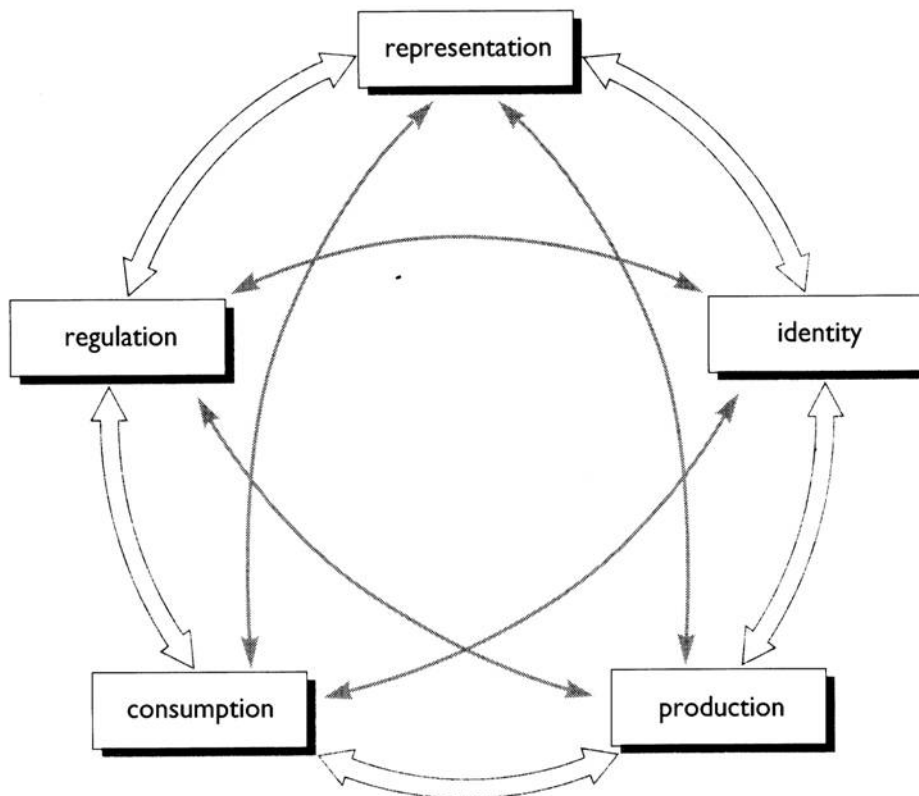
Om de dichotomie tussen 'zelf' en 'ander' te overstijgen stelt Welsch voor het te hebben over transculturaliteit: cultuur doorbreekt de klassieke culturele grenzen, waardoor de definitie rekening houdt met de verscheidenheid en complexiteit van moderne culturen. Culturen zijn vandaag de dag sterk met elkaar verbonden en in elkaar verstrengeld (Welsch, 1999: 3-5). Met name wanneer we het hebben over migranten komt transculturaliteit duidelijk naar voren: migranten die de identiteit van hun nieuwe cultuur aannemen, zonder afstand te doen van hun oorspronkelijke culturele identiteit. Maar de term is ook van toepassing op nationale subjecten die tot verschillende *imagined communities* horen of binnen hun leefomgeving met sterke verschillen te maken hebben. Dus ook binnen een individuele identiteit kan heterogeniteit bestaan. Niemand kan bij alle verschillende dimensies van zijn of haar gemeenschap horen (Maclure, 2003: 128-129) en kan ook wisselen van dimensie, afhankelijk van de context waar hij of zij zich in bevindt. Iemand kan bijvoorbeeld behoren tot de Italiaanse gemeenschap in Montréal en dus relaties onderhouden met Italië, Quebec en Canada en ook nog horen bij een virtuele gemeenschap en verschillende lokale netwerken: veranderlijkheid van identiteit.

Naast heterogeniteit zijn tijdelijkheid en veranderlijkheid belangrijke kenmerken van cultuur en identiteit: *[Cultures] are continuously contested, imagined and reimagined, transformed and negotiated, both by their members and through their interaction with others* (Tully, geciteerd door Maclure, 122). Identiteit kan worden gezien als een bepaalde positie die een subject inneemt in een situatie; een veranderlijke representatie, afhankelijk van de context (Hall, 1996: 5-6). Deze dynamiek komt duidelijk naar voren in Homi Bhabha's ideeën. Bhabha's theorie start bij het kolonialisme. Hij ziet kolonialisme niet als iets wat slechts in het verleden is gebeurd. Kolonialisme werkt volgens Bhabha namelijk nog steeds door in het heden. In zijn visie is de gekoloniseerde een soort dubbelganger van de kolonisator. De gekoloniseerde wil echter een eigen identiteit uitdragen, wat resulteert in verschillen tussen de twee partijen, die elkaars identiteit zo beïnvloeden (Huddart: 2006, 1-3). Hierbij speelt het concept van 'de Ander' een grote rol. Kolonialisme heeft ervoor gezorgd dat de wereld werd verdeeld in 'het Zelf' en 'de Ander', om de grote ongelijkheid die bij kolonialisme een rol speelt te bevestigen. Deze termen zijn echter niet geschikt om de complexe vorm van culturen van nu te beschrijven, omdat ze geen rekening houden met de heterogeniteit van culturen; het stelt twee culturen tegenover elkaar (8-9), net als Herder deed in de achttiende eeuw. Volgens Bhabha moet het begrip multiculturalisme, waarbij sprake is van losse culturen die naast elkaar bestaan, worden overstegen en moeten er zo nieuwe culturele vormen worden

gecreëerd. De termen die Bhabha hiervoor bezigt zijn hybridisatie en *third space*. Hybridisatie is de vermenging van rassen. Deze term is van oorsprong negatief, maar wordt door Bhabha in de positieve zin gebruikt. De termen het Zelf en de Ander werden eerder als tegengesteld beschouwd, maar zijn dat in Bhabha's optiek niet meer. Culturen bestaan niet op zich, maar komen altijd met elkaar in contact, wat leidt tot culturele hybridisatie. Dit is een continu proces. Als culturen worden vermengd en niet meer worden gezien als meerdere aparte culturen, maar samenkomen tot één cultuur waarin de elementen van de verschillende culturen niet meer te onderscheiden zijn komen we in een *third space*, een soort overkoepeling van bestaande culturen (Bhabha, 1996: 53-55). Je kunt dit proces min of meer vergelijken met transculturaliteit: net als Welsch heeft Bhabha het niet over losse culturen die naast elkaar bestaan (bijv. multiculturalisme), maar over een mix van culturen: de traditionele culturele grenzen worden overschreden. De dynamische, tijdelijke 'ruimte' die dan ontstaat is een plaats voor ontmoeting en onderhandeling. Bhabha ziet de *third space* als nieuwe, hybride cultuur, met elementen van de verschillende, met elkaar in contact staande culturen (Huddart, 126). Deze 'cultuur' is constant in beweging; het gaat niet om het 'zijn' maar om het 'worden'. Culturen maken dus deel uit van een continu proces, dat, zowel wanneer het gaat om de gekoloniseerde als om de kolonisator, moet worden bekeken vanuit een postkoloniaal perspectief, aldus Bhabha (Huddart, 148).

1.1.2 Taal als identiteitsmarker

Bij het vormen van een cultuur is overlap belangrijk; wat hebben de leden van een groep gemeen en wat maakt dat de groep een groep is? Al leggen we steeds meer de nadruk op wat individuen met cultuur doen en hoe zij op die manier een identiteit vormen, er is natuurlijk wel degelijk sprake van gedeelde ideeën binnen de groep, wat maakt dat je spreekt van 'een cultuur' of 'een identiteit'. Representatie is één van de belangrijkste aspecten van het '*circuit of culture*' (Hall, 1997: 1, zie de afbeelding hieronder), een concept dat werd uitgewerkt door een team van cultuurwetenschappers in 1997. Het circuit legt de nadruk op productie-, representatie-, consumptie-, regulatie- en identiteitsmomenten en de samenkomst van deze momenten. Het circuit kan worden gebruikt om onderzoek te doen naar betekenisgeving in cultuur.

Figuur 1: 'Circuit of culture' (Hall, 1997: 1)

Taal is bij uitstek een medium dat betekenis geeft, zo stelt Hall (1). Betekenissen kunnen namelijk worden gedeeld door een gemeenschappelijke taal, wat maakt dat taal een belangrijke identiteitsmarker is. Maar een taal is meer dan een verzameling woorden. Taal genereert betekenis omdat het opereert als representatief systeem. We gebruiken tekens en symbolen (taal in de brede zin – denk ook aan muziek of beeld) om uitdrukking te geven aan onze gedachten (gedachtenhorizon), ideeën en gevoelens. Taal is één van de media die daarom de dialoog tussen leden van een (ontstaande) cultuur ondersteunt (1-2). We gaan er vanuit dat cultuur meer wordt geproduceerd door het uitwisselen van betekenis tussen leden van een maatschappij of groep en minder door meer concrete, statische elementen van cultuur, zoals schilderijen.

Taal wordt al sinds lange tijd gezien als een marker van identiteit. In Europa werd taal in de Middeleeuwen gebruikt om regionale en feodale bevolkingsgroepen samen te brengen. In de negentiende eeuw werd onder het motto 'een taal, een volk, een natie' het nationalisme aangewakkerd. Er bestond dus een zeker bewustzijn van de bindende kracht van taal. De collectieve taal garandeerde als het ware een collectieve identiteit. In sommige landen slaagde dit (Frankrijk) en in andere landen stuitte het idee op weerstand van sprekers van regionale talen en resulteerde het zelfs in 'gefragmenteerde' taalsituaties (Spanje). Het idee dat identiteit voortkomt uit een gemeenschappelijke taal berust onder andere op de opvatting dat de leden van de groep hun taal hebben geërfd van hun voorouders. Door deze gemeenschappelijke achtergrond wordt het wij-gevoel versterkt. Een deel van die erfenis is de gezamenlijke geschiedenis die aan de taal vastkleeft (Charaudeau, 2001: 342).

We kunnen onderscheid maken tussen impliciete en expliciete talige culturele elementen. Het impliciete van taal ligt in het bestaan van een verschil tussen wat je zegt (\pm taal) en wat je bedoelt (\pm taalgebruik), dus tussen, om in termen van De Saussure te spreken, de betekenaar en het betekende (Bariki, 2007: 117). Het

expliciete talige culturele element is bijvoorbeeld het lexicon van een taal, dat specifiek kan zijn voor een bepaalde groep. Beide zeggen iets over cultuur. Een woord op zich hangt, los van zijn betekenis in de context, ook samen met cultuur en identiteit, vanwege de oorsprong van woorden. Vooral in koloniale context is het expliciete culturele aspect van taal belangrijk. De bevolking van landen die ooit kolonie zijn geweest spreekt vaak de taal van de oud-overheerser. Deze taal wordt vaak naar de eigen hand gezet, om het verschil met de Ander te benadrukken. Aan de ene kant hebben we het dan wel over het taalgebruik (ander gebruik van vocabulaire bijvoorbeeld), maar aan de andere kant gaat het ook om het aanmaken van een nieuw, eigen vocabulaire. Een mooi voorbeeld is de Franse taal als *butin de guerre*, als oorlogsbuit – een term die voor het eerste werd gebruikt door de Algerijnse Yacine Kateb – de taal van de, in dit geval Franse, overheerser wordt ‘ingenomen’ en gebruikt. Er worden woorden aan de taal toegevoegd die direct verbonden zijn met de eigen cultuur en waar bijvoorbeeld geen woord voor bestaat in de taal van de overheerser. Of er bestaat wel een woord maar een ‘nieuw’ woord legt simpelweg de nadruk op de taal als koloniale taal, als oorlogsbuit. Het vocabulaire van de Franse taal in Algerije is dan ook anders dan dat van de Franse taal in Frankrijk.

Na veranderingen in de ideeën over cultuur en identiteit is ook de nationale taal in het geding. In sommige landen functioneren verschillende officiële talen naast elkaar (externe meertaligheid; buiten de taal bestaan andere talen) – denk bijvoorbeeld aan het Nederlands en het Frans in België – maar ook een situatie waarin verschillende regionale talen of sociaal bepaalde talen bestaan kunnen we als meertalig beschouwen (intern meertalig; binnen de taal bestaan meerdere varianten). De hybridisering van taal, het heterolinguïsme, wordt beschouwd als ontwijkingsmanoeuvre om de door het imperialisme opgelegde talen niet te hoeven ‘kopiëren’, door middel van bepaalde procedés, zoals het overnemen van woorden uit andere talen en code-switching (Bouchard, 2009: 24-25). In het geval van Quebec worden er bijvoorbeeld woorden ontleend aan het Engels of nieuwe Franse woorden bedacht om zo het oorspronkelijke Frans of het Engels te mijden. In paragraaf 1.2.3 komen dit soort strategieën om taal te creëren aan de orde. Wanneer we het hebben over literatuur worden termen als tweetaligheid en meertaligheid steeds vaker vervangen door ‘heterolinguïsme’ (de vernederlandste vorm van het Franse *hétérolinguisme*¹), een term die werd geïntroduceerd door Rainier Grutman (1997) in zijn studie naar de negentiende-eeuwse roman van Quebec. Het concept heterolinguïsme was echter al lange tijd studieonderwerp, onder andere Bakhtin bestudeerde de ‘heteroglossie’, zoals hij het noemde (Suchet, 2009: 15-16). Grutman introduceert:

Un texte littéraire est rarement uniforme au point de vue de la langue. [...] En plus d’intégrer plusieurs niveaux et diverses strates historiques de son idiome principal, il fait une place plus ou moins large à d’autres langues [...] Une telle présence d’idiomes est désignée par le terme d’*hétérolinguisme* dans cet ouvrage [...].

(Grutman, 1997: 11)

¹ Grutman suggereert dat het Nederlands al een woord heeft dat de betekenis van zijn term ‘heterolinguïsme’ weergeeft, namelijk ‘anderstaligheid’. Dat woord is in zijn optiek zelfs beter dan ‘heterolinguïsme’, waartoe het Frans zijn toevlucht moet zoeken, omdat het niet klinkt als een of andere medische aandoening (Grutman, 2012: 57). Ik ben echter van mening dat de term ‘anderstaligheid’ niet bruikbaar is in deze context, aangezien men hier een ander beeld bij krijgt dan bedoeld wordt door Grutman. ‘Anderstaligheid’ doelt in het algemeen op het feit dat iemand ‘anderstalig’ is en dus niet de nationale taal of de heersende voertaal spreekt of in ieder geval niet dezelfde taal als de focalisator.

Grutmans term heterolinguïsme verwijst naar het gebruik van vreemde talen of sociale, regionale of historische taalvariëteiten in (literaire) teksten. Net als bij cultuur is er sprake van een complexe situatie waarin verschillende talen functioneren en met elkaar vermengd en verstrengeld raken (Grutman, 1997: 36-37). Er ontstaat dus net als een hybride cultuur ook een taal *'in between'* (Mehrez, 1992: 121). De talen functioneren niet los van elkaar, vandaar de keuze voor heterolinguïsme in plaats van voor bijvoorbeeld meertaligheid. De nadruk ligt zo op de diversiteit (*hetero-*) in plaats van op de veelheid (*pluri-, multi-, poly-*) aan talen. Daarnaast wilde Grutman een neutraler alternatief stellen voor de ideologisch geladen termen tweetaligheid en 'diglossie' die worden gebruikt om de taalsituatie in Quebec te beschrijven. Ook dekken deze termen de lading niet: ze verwijzen naar maatschappijen en individuen en zijn daarom te beperkt voor het analyseren van vermengde talen in literaire context (Grutman, 1997: 36-37) en zijn bovendien verwarrend, aangezien ze ook kunnen verwijzen naar concrete taalsituaties (Grutman, 2006: 18).

1.2 Quebec, quebecismen en literatuur

Eerst bespreken we kort de ontstaansgeschiedenis van Quebec, die we koppelen aan termen als hybriditeit en transculturaliteit, die in het eerste deel van dit hoofdstuk naar voren zijn gekomen. De taalkwestie wordt hier en daar lichtjes aangestipt en ook enkele verwijzingen naar de literatuur van Quebec zullen voorbijkomen. In de daaropvolgende paragraaf gaan we dieper in op de ontwikkeling van de 'eigen' taal van Quebec, voornamelijk aan de hand van Lise Gauvins werk *Langagement*, waarin ze schrijft over de relatie tussen de ontwikkeling van taal en literatuur in Quebec. Vervolgens bespreken we de concrete kenmerken van het Frans van Quebec, waarbij we voornamelijk ingaan op het lexicon. Ten slotte gaan we in op het voorkomen van quebecismen in de literatuur en het daarmee gepaard gaande effect.

1.2.1 Vanuit historisch perspectief

In de zestiende eeuw 'ontdekten' de Fransen Canada en gedurende de zeventiende eeuw was er sprake van een ware stroom Franse immigranten². Het aantal inwoners steeg snel. Aan het begin van de achttiende eeuw had la Nouvelle-France zich ontwikkeld tot een uitgestrekt gebied. De gemeenschappelijke taal was het Frans; een gehomogeniseerde Franse taal, zodat de kolonisators elkaar konden begrijpen. De Britten vestigden zich echter ook in Canada, wat veel onrust veroorzaakte. Onder andere deze ontmoeting tussen de twee culturen, of die ontmoeting nou positief of negatief is, zorgt uiteindelijk voor de creatie van een transculturele samenleving. Ook de latere stroom immigranten uit andere delen van de wereld draagt bij aan het hybride karakter van de cultuur in Canada.

In 1759 versloeg het Engelse leger het Franse bij Quebec en ze veroverden die stad, waarop ze de Fransen dwongen zich terug te trekken tot in Montréal, de stad die ze een jaar later ook zouden veroveren. Bij het Verdrag van Parijs, in 1763, werd besloten dat la Nouvelle-France niet meer bestond en dat de nieuwe provincie, Quebec, vanaf dat moment Brits grondgebied was. De Franse inwoners van het gebied werden Canadees.

De Franse taal bevond zich door het verdrag in zwaar weer; het Engels werd de officiële voertaal en het Frans van Quebec ontwikkelde zich door de Engelse verovering toen al los van het Frans van Frankrijk. Door het gebrek aan Frans onderwijs kon de francofone bevolking de druk van het Engels maar lastig

² De historische feiten die in deze paragraaf worden gepresenteerd zijn geverifieerd aan de hand van het boek *Histoire du Québec. Une société Nord-Américaine* van Bourdon, Y. & Lamarre, J. (1998), Laval: Beauchemin. Overige informatie is gebaseerd op eigen kennis en op college-aantekeningen (Jeanette den Toonder, 2011).

weerstaan. De eerste leenwoorden begonnen hun intrede te doen in het Frans, waardoor vanaf dat moment de taal hybride is te noemen. De katholieke kerk, die op dat moment veel macht had in Quebec, hield vast aan het Frans en garandeerde daarmee als het ware het voortbestaan van die taal in Canada (de Engelsen waren protestants). We zullen zien dat de kerk ook veel invloed heeft op de taal zelf. Er komen bijvoorbeeld veel katholieke scheldwoorden voor in de hedendaagse taal van Quebec. Daarnaast was de Franstalige bevolking – voornamelijk op het platteland, waar ook bijna al het werk was – vasthoudend en groeide ze snel. Ook werd het Frans als taal al snel een nationaal symbool.

De Britten wilden dat de Franstalige bevolking assimileerde, maar dat weigerden de Franstaligen en dat bleven ze ook weigeren. In 1848 werden de eerste stappen naar een federaal Canada gezet; een federaal systeem met verschillende provincies die elk een eigen bestuur zouden hebben. De Franstaligen wilden onafhankelijkheid en autonomie en dit was een opstap naar die situatie.

Door slechte leef- en werkomstandigheden nam het plattelandsleven vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw af in populariteit. Francofonen, maar ook Anglofonen vertrokken naar de Verenigde Staten. Tegelijkertijd emigreerden er, heel tegenstrijdig, veel Europeanen naar Canada. Eind negentiende eeuw, begin twintigste eeuw kwam de industrialisatie en urbanisatie op gang. Het Engelstalige deel van Canada ontwikkelde zich sneller dan het Franstalige. Het Engels werd de taal van de grote bazen, terwijl alle lager geplaatste arbeiders Frans spraken, wat het Frans sociaal gezien zwakker maakte. Immigratie werd aangemoedigd door de Canadese regering; het werd zelfs gepresenteerd als één van de hoekstenen van de samenleving: met de opkomst van de industrie waren er namelijk arbeiders nodig. De industrialisering had ook invloed op de identiteit van de Quebecois; de nadruk lag nu meer op het individu in plaats van op het collectief. Ook werd vrije tijd belangrijker, amusement en sport (ijs hockey) waren populair, en werd de rol van de kerk kleiner. In de literatuur werd de individualiteit bijvoorbeeld weergegeven aan de hand van de complexe structuur van de buitenwijken van Quebec-stad.

Er arriveerden grote stromen immigranten vanuit diverse landen. Het grootste deel van de immigranten vestigde zich in Montréal, dat daardoor een veelzijdige stad werd. Maar ondanks het tamelijk grote percentage immigranten was er nog steeds geen sprake van integratie: Quebec weigerde bijvoorbeeld niet-katholieken toe te laten tot hun katholieke scholen, waardoor die kinderen naar Engelse (protestantse) scholen moesten gaan. Van contact tussen de gemeenschappen onderling en tussen de Quebecois en de verschillende groepen was weinig tot geen sprake. Pas vanaf de jaren zestig begon Quebec zich open te stellen voor de verschillende culturen en identiteiten van de immigranten.

De Stille Revolutie (*Révolution Tranquille*) in de jaren zestig van de twintigste eeuw vormde een belangrijke wending in de geschiedenis van de Franse taalgroep in Canada. Het was een springplank naar de moderne tijd. Er was plaats voor neo-nationalistische gevoelens, doordat Quebec in 1958 een officiële staat was geworden binnen de natie. Ze hadden meer rechten dan andere (Engelstalige) provincies. Quebec werd een moderne stedelijke maatschappij, gericht op de eigen natie. Hierdoor ontstond het gevoel dat Quebec onafhankelijk kon worden en kwam de Stille Revolutie van de grond. Op een paar kleine opstandjes en aanslagen van radicalen na was er geen sprake van gewapende rebellie, waardoor de revolutie de naam Stille Revolutie kreeg. De revolutie ging gepaard met brede, radicale veranderingen in de maatschappij. Ten eerste werd de rol van de kerk veel kleiner; er werd gebroken met historische en sociale tradities. Het was tijd voor verandering. Zo kwam er ook steeds meer aandacht voor het individu, wat past bij de geïndustrialiseerde samenleving. In de zoektocht naar identiteit werd de Franse taal

steeds belangrijker, doordat dat de gemeenschappelijke factor was. Men was zich bewust van de samenhang tussen taal en identiteit. Wel vormde de natie nog altijd de basis van de identiteit; de staat als schepper van de nationale identiteit. In deze periode van verandering werd er toegewerkt naar een referendum onder de Quebecois voor de onafhankelijkheid van Quebec, dat in 1980 zou worden gehouden. Dat referendum was het ultieme doel van de zoektocht naar identiteit.

In 1977 werd de *Loi 101* aangenomen, *La Charte de la langue française*, die de bijzondere status van het Frans in Quebec erkende. Het Frans werd de eerste taal van Quebec en de officiële voertaal. Het Engels werd beschouwd als bedreiging en het Franse taalgebied blijft vechten tegen de invloed van het Engels.

Het referendum van 1980 mislukt (49% vs. 51%), wat zorgt voor een enorme desillusie en een vlucht van de realiteit. Er is twintig jaar toegewerkt naar de 'nieuwe' identiteit, met als inzet de onafhankelijkheid. De mislukking van het referendum resulteert in een identiteitscrisis en een weer een nieuwe zoektocht naar identiteit, een francofone Amerikaanse identiteit. Ook deze beweging is te volgen binnen de literatuur. Er is sprake van introspectie, een innerlijke reis, maar ook van een onderzoek buiten Quebec. Personages ontvluchten Quebec en volgen *the American Dream*. Ze zoeken hun plek als Francofoon binnen een Amerikaanse wereld. Er wordt kritisch naar de wereld gekeken en commentaar gegeven op de Amerikaanse massacultuur. De Ander speelt in dit verhaal dus een grote rol; de Quebecois proberen zich te definiëren ten opzichte van hun Engelstalige land- en continentgenoten. Weer blijkt taal het speerpunt van de identiteit. De taal is verleden en heden en daarmee identiteit.

Maar op de taal na was de groep Quebecois natuurlijk totaal niet homogeen. De vele verschillende culturen en identiteiten van immigranten leken los van elkaar te bestaan, doordat Quebec zich niet openstelde en vasthield aan het nationalisme. Toen Quebec zich ongeveer vanaf het mislukte referendum ging openstellen en zijn pluraliteit en hybriditeit eindelijk ging accepteren en omarmen, kon er worden gewerkt aan een identiteit die niet (alleen) werd gedefinieerd ten opzichte van de Ander, maar ook mét de Ander. Hier komen de begrippen zoals besproken in paragraaf 1.1 aan de orde: *third space*, transculturaliteit. Er was een einde gekomen aan het isolement waarin de Quebecois zich bevonden. Ze stelden zich open en zo konden processen op gang komen; de dialoog met de Ander, met als gevolg een *third space* of transculturaliteit. Zo is er een hele stroming in de Canadese muzikscene die duidelijk is gebaseerd op Keltische muziek (Simon, 1999: 56). Een ander voorbeeld is de Canadees-Chinese keuken, die in de basis Chinese elementen laat zien, maar sterk is aangepast en niet meer te vergelijken is met de oorspronkelijke Chinese keuken. Chinese immigranten brachten de basis in en pasten deze aan op Westerse smaak en beschikbare ingrediënten (Huang, Kuah, Pang, Smart & Smart, 1999).

Omdat de Quebecoise identiteit hybride is, kun je nooit een vaste vorm beschrijven, zonder bepaalde groepen voor het hoofd te stoten, zo stelt Maclure (2003). De hybriditeit valt op vele manieren te typeren: heden en verleden, cultureel en intercultureel, afkomst en huidige nationaliteit, tijd en ruimte, imaginair en concreet, lokaal en globaal. Elke poging tot het gladstrijken van deze hybride verzameling kenmerken doet afbreuk aan de heterogeniteit van de Quebecoise identiteit. In haar artikel probeert Maclure een kader te verschaffen om over identiteit te spreken (zie paragraaf 1.1.1), want het vaststellen van een vaste identiteit van Quebec is volgens haar onmogelijk (141-143).

1.2.2 De ontwikkeling van de 'eigen taal'

In Quebec is er sprake van een '*surconscience linguistique*', zoals Lise Gauvin het noemt; een overmatig bewustzijn wat betreft taal. Gauvin schetst dat dit verhoogde

bewustzijn vaak besloten ligt in het hart van de identiteitsproblematiek van opkomende (minderheids)literaturen. Vooral het feit dat het gaat om een kleinere literatuur (die van Quebec) die zich bevindt binnen een grotere, gevestigde literatuur (die van Frankrijk) speelt hierin een grote rol.

Taal en literatuur zijn vaak onlosmakelijk met elkaar verbonden en de ontwikkeling van de taal is in Quebec dan ook goed uiteen te zetten aan de hand van de levensloop van de Quebecoise literatuur. Er werd in die literatuur voortdurend nagedacht over en onderzoek gedaan naar taal (Gauvin, 2000: 8-9). In eerste instantie speelde zich een strijd af tussen het Frans van Frankrijk en het Frans van Quebec. In Quebec, maar ook in landen zoals België, Zwitserland en veel Afrikaanse landen, wordt Frans gesproken, maar is er sprake van een andere cultuur en identiteit dan in Frankrijk ('de Franse heteroglossie'). Dit resulteert in een eigen discours, waarmee uitdrukking wordt gegeven aan identiteit via taal:

Comme toutes les langues du monde, le français québécois, dans ces accents et son vocabulaire, son débit et ses harmonies, ses formulations et ses références, ses aveux et ses subtilités, porte en lui une richesse expressive spécifique, c'est-à-dire une histoire et une mémoire qui lui sont propres.

(Létourneau, 2002: 88)

Vooraf in de literatuur van Quebec komt deze relatie tussen taal en identiteit sterk naar voren (Charaudeau, 2001: 342) en taal was lange tijd het (enige) onderwerp van schrijven. De diglossie waarin auteurs zich bevinden en de aanwezigheid van andere talen, de overgang van gesproken naar geschreven taal, een divers lezerspubliek met vaak weinig gemene delers dwingen schrijvers ertoe iets te doen met de taal, een strategie te verzinnen, zoals, om er maar een aantal te noemen, integratie, transgressie, vertaling, het toevoegen van een substraat dat is afgeleid van een andere taal, normalisatie van spreektaal of regionale taal, het gebruik van meerdere talen of registers door- of naast elkaar (meertaligheid, heterolinguïsmen). Strategieën waaraan allemaal verschillende denkwijzen en gevoelens wat betreft taal en identiteit ten grondslag liggen en die allemaal een balans proberen te vinden tussen integratie (in het Franse corpus) en exotisering. Gauvins werk draagt de titel *Langagement* – een term die bestaat uit twee Franse termen: *langue* en *engagement* – een prachtig gekozen woord dat verwijst naar de verhouding tussen auteurs en hun taalgebruik en de identiteitsproblematiek die daar in Quebec aan ten grondslag ligt (Gauvin, 2000: 9-12).

Gauvin stelt dat de taal van Quebec een ontwikkeling heeft doorgemaakt die we kunnen karakteriseren aan de hand van twee concepten van Édouard Glissant. Glissant gaat verder dan Grutman in zijn ideeën over het heterolinguïsmen (zonder die term te noemen). Hij stelt dat schrijvers rekening houden met wat hij noemt '*l'imaginaire des langues*', het feit dat alle talen in de wereld bestaan. Auteurs houden volgens hem, bewust of onbewust, rekening met het bestaan van die andere talen, zelfs als ze niet één andere taal kunnen spreken. Maar met name schrijvers in cultuurgebieden waar een samengestelde taal de voertaal is (vaak zijn er een onderliggende dominante en een gedomineerde taal aanwezig (geweest)) worden geplaagd door het bestaan van andere talen om hen heen: '*tourment de langage*' (Gauvin, 12). Gauvin schetst dat de ontwikkeling van de taal van Quebec van '*tourment de langage*' naar '*imaginaire de langues*' is gegaan. In eerste instantie hadden de Quebecoise schrijvers te lijden onder de taalproblematiek, maar tegelijkertijd is het ook een bron van inspiratie en reden tot inventiviteit geweest, die heeft geleid tot bepaalde poëtica's (12-13).

1.2.2.1 Une langue à soi

De Franse dichter Octave Crémazie schreef in 1867 een brief die later één van de fundamenteën van de literatuur van Quebec zou blijken. Hij stelde een aantal voorwaarden aan de nieuwe literatuur. Schrijvers moesten van de pen kunnen leven – anders bleven het amateurs – en er moest goede literaire kritiek worden geleverd, oftewel: institutionalisering (Gauvin, 2000: 17-18).

Plus je réfléchis sur les destinées de la littérature canadienne, moins je lui trouve des chances de laisser une trace dans l'histoire. Ce qui manque au Canada, c'est d'avoir une langue à lui. Si nous parlions iroquois ou huron³, notre littérature vivrait.

(Crémazie, geciteerd door Gauvin, 2000: 23)

Dit bekende citaat uit de brief van Crémazie gaat over het ontbreken van een eigen taal in Quebec, waardoor de literatuur niet van de grond zou komen. Naast het feit dat de Franse kolonie geen 'eigen taal' had, spraken en schreven de Canadezen het Frans ook nog eens slecht, zo stelde Crémazie. Hij wilde de taal van zijn voorouders echter wel behouden en was tegen het gebruik van een 'eigen', Canadees Frans. Rond de jaren vijftig van de negentiende eeuw werden de eigenaardigheden van het Canadees vaak als fout beschouwd en het Frans van Frankrijk als verheven boven het dialect dat in Canada werd gesproken. Om de aandacht van Frankrijk te trekken, kon je beter schrijven in een andere taal dan het Frans. Bovendien waren vreemde talen in de mode. Lezers werden getrokken door exotisme en, zo stelde Crémazie ironisch, teksten hoefden zelfs minder goed te zijn, omdat lezers een lage kwaliteit afschoven op het feit dat het een vertaald werk was.

Daarnaast zag Crémazie een moeilijkheid in het zich niet kunnen onttrekken aan de Franse '*littérature mère*', met haar grote namen als Molière en Racine, en het daarmee altijd behouden van de status van koloniale literatuur. De nieuwe literatuur leed onder een sterke mate van deterritorialisatie: de Canadese literatuur is die van een minderheid in de taal van een meerderheid (Gauvin, 2000: 24). Deze vergelijking tussen Quebec in Frankrijk bleef steeds terug komen, zowel wanneer het ging om de literatuur als om de taal.

De gedachte van een eigen taal voor Quebec groeide tot mythische proporties. Er werd bijna niet gekeken naar andere beperkende aspecten van de Canadese literatuur, zoals de keuze voor verouderde onderwerpen. Het specifieke karakter van de Canadese literatuur zou moeten liggen in de thematiek, de (mens in de) natuur is bijvoorbeeld een onderwerp dat in Canada een grote rol zou kunnen spelen, zo stelde L.A. Olivier (Gauvin, 2000: 25). Crémazie onderschreef dit en schikte zich in zijn lot: als de nationale literatuur van Quebec toch de oceaan niet zou oversteken, dan konden ze die toch wel voor zichzelf schrijven? En wat was er dan mooier dan het onderhouden van de grootste schat, de taal van hun voorouders? Crémazie haalde Olivier aan: het is een voordeel dat de Canadezen in het Frans schrijven, want de helft van intellectueel Europa spreekt die taal immers!

En hoewel Crémazie nog tegen het ontwikkelen van een eigen Frans was, maakte de volgende generatie zich Crémazies uitspraak – *ce qui manque [...] c'est d'avoir une langue à lui* – eigen en kwam de nadruk te liggen op het creëren een nieuwe variant van het Frans: een echte, eigen taal. In het begin van de twintigste eeuw was één van de doelen van de *Société du parler français au Canada* het bevorderen van het schrijven van werken '*qui soient propres à faire du parler français au Canada un langage qui réponde à la fois au progrès naturel de l'idiome et au respect de la tradition*' (uit het *Bulletin du Parler français au Canada*, in Gauvin, 2000: 27). De eigenschappen van het Canadees Frans die Crémazie afkeurde, en

³ Twee indianentalen.

die door de buitenwereld doorgaans ook als foutief werden beschouwd, werden nu dus juist uitgewerkt. De Franse taal moest van simpelweg de lingua franca veranderen in een taal die eigen was aan Canada en die verwees naar de inwoners van het land, in plaats van naar de Franse kolonisator (Gauvin, 2000: 27-28).

In de loop van de twintigste eeuw zette deze beweging zich voort. Tijdschriften en manifesten werden aan het onderwerp gewijd. Er werd in navolging van Crémazie opnieuw gewezen op het belang van differentiatie door middel van taal. Albert Pelletier merkte bijvoorbeeld op dat er een 'fictief Frans' bestaat, het Frans dat tot die tijd werd gebruikt in de Canadese literatuur. Dat fictieve Frans was volgens hem kunstmatig, omdat schrijvers zich uitdrukten in de taal van Parijs, terwijl ze Parijs niet kenden. Quebec is Frankrijk niet en zal dat ook nooit worden, zo schreef hij:

Et si notre « patois » devient trop difficile aux académiciens, eh bien, tant mieux: c'est que nous aurons une langue à nous [...]. Si les français veulent nous lire, ils nous traduiront, comme ils traduisent la littérature provençale.

(Pelletier, geciteerd door Gauvin, 2000: 29)

Opnieuw werd de nadruk gelegd op de eigen taal, maar, in tegenstelling tot wat Crémazie deed, werd er aangestuurd op een eigen Frans, met een eigen vocabulaire, wat – zo stelde Crémazie eerder – ertoe zou leiden dat de literatuur ging leven, omdat deze een exotischer karakter zou krijgen en dus zou moeten worden vertaald (29-34).

1.2.2.2 Van Frans naar Quebecois

Er werd steeds naar de taal gekeken door de bril van de '*vieux monde*'; de Ander speelt dus een grote rol. Men definieerde zich ten opzichte van die Ander: Frankrijk. Volgens Crémazie lag de Canadese literatuur mijlenver achter op de Franse, ook wat betreft de taal. Men probeerde deze kwestie op allerlei verschillende manieren op te lossen, van het accentueren van de eigenheid door de introductie van nieuwe elementen in de taal tot juist het hypercorrecte gebruik van het Frans van Frankrijk. Alle methodes waren echter allemaal gebaseerd op een idealisering van taal. Taal werd gezien als het speerpunt van de Canadese literatuur (en identiteit). Een literatuur die moest verschillen van de Franse literatuur door er eigenheid in te leggen door middel van taal. Uit dit alles komt naar voren dat de Quebecois hun literatuur probeerden vorm te geven met het oog op de '*littérature mère*', de Franse literatuur en dat de nadruk dus lag op binaire opposities: die tussen het Frans en het Quebecois.

Vanaf de jaren zestig werd men zich hier steeds meer van bewust: de Quebecoise taal leek lager in rang doordat Quebec zichzelf steeds vergeleek met hun voormalige kolonisator. Als een effect van de dominantie van Frankrijk was het zelfbeeld van Quebec verstoord. Vanaf dat moment werd er minder geprobeerd de aandacht van de '*vieux monde*' te trekken en meer om de vereiste omstandigheden voor een goede literatuur tot stand te brengen (Gauvin, 2000: 210-211). We zien dus een beweging van zelfdefinitie aan de hand van vergelijking met de Ander naar zelfdefinitie door juist naar jezelf te kijken en, zo zullen we straks zien, omarming van de Ander, die in het geval van Quebec behoort tot de gemeenschap. De getekende taal van de Fransen maakte plaats voor een onderzoekende taal, die 'onderwerp [is] van rouw, verlangen en fascinatie' (Gauvin, 2000: 211, vertaling SvDM). Dit doet denken aan de *langue butin de guerre*, al eerder genoemd, een term die werd geïntroduceerd door de Algerijnse schrijfster Yacine Kateb.

De autonome status van Quebec en de omwenteling van de jaren zestig (de Stille Revolutie) leiden in de literatuur tot een grote impuls en de opkomst van jonge romanschrijvers als Hubert Aquin en Réjean Ducharme (Den Toonder, 2003: 19). We herkennen in de literatuur een aantal bewegingen, die de verschillende mentaliteiten

ten opzichte van de Quebecoise taal weerspiegelen. Verschillende tekstuele strategieën werden toegepast om een beeld te geven van de taal. Taal leek een doel op zich te zijn. Cultuur en identiteit werden eerder direct aan de taal gekoppeld, moeilijkheden werden uit de weg gegaan, doordat alles werd teruggekoppeld aan het ontbreken van de gezamenlijke taal. Tot deze tijd werd de taal in literatuur letterlijk aangehaald als thema, door middel van commentaren, al dan niet tussen haakjes, en excuses aan de lezer. De schrijver Michel Tremblay rechtvaardigde het Quebecoise dialect in zijn werk, waarop de tekstuele strategieën om het over taal te hebben veranderden. Waar er eerder direct aan de penibele taalsituatie werd gerefereerd, was er vanaf de jaren zeventig een transformatie in de literatuur merkbaar: de taal was nog steeds een net zo belangrijk onderwerp, maar er werd nu meer indirect naar verwezen (Gauvin, 2000: 211-212).

Auteurs uit deze tijd lieten ieder op hun eigen manier een bepaalde tolerantie ten opzichte van de meertaligheid van Quebec zien: de hybriditeit van Quebec werd omarmd (Gauvin, 2000: 164). De veelheid aan stemmen was de basis voor de verscheidenheid binnen romans (Den Toonder, 2003: 19) en vormde een specifieke tekststrategie. We zien dat verschillende talen naast elkaar worden geplaatst, bijvoorbeeld in Jacques Poulins romans. Het Quebecois werd gelegitimeerd en genaturaliseerd, ten opzichte van het Frans maar vooral ten opzichte van het Engels (de voertaal in de zakenwereld), bijvoorbeeld door Yves Beauchemin. Yolande Villemaire bracht het gebrek van de taal aan het licht door een veelvoud aan mogelijkheden te etaleren (pluraliteit, hybriditeit) en Francine Noël corrigeerde de taalsituatie en creëerde een nieuwe werkelijkheid (Gauvin, 2000: 164-165).

En terwijl de taal meer en meer aan het land werd verbonden – er was nu sprake van het Quebecois in plaats van het Frans – leken schrijvers het land en de sterk met de taal verweven identiteitsproblematiek los te laten en de taal op zich te onderzoeken. Ook lijkt de focus te verschuiven: nu het Quebecois zijn status had verworven lijkt de strijd tussen de het Quebecois en het Frans (de Quebecoise literatuur en de *littérature mère*) niet meer zo te spelen en bestond er eerder strijd tussen het Frans en het Engels. Het Frans fungeerde nog lang niet in alle regio's en bevolkingsgroepen van Quebec als voertaal, vooral in grote steden als Montréal werd nog veel Engels gesproken (Gauvin, 2000: 212-213). De groeiende interesse in de teksten van migrantenschrijvers is kenmerkend voor de heterogene samenleving in Quebec. Verder fungeerde het Quebecois minder als onderwerp van de literatuur nu het gebruik ervan gerechtvaardigd was; de literatuur had een meer autonome status verworven. Het individu begon een steeds belangrijker rol te spelen, gecombineerd met thema's als intimisme en zelfreflectie, maar tegelijkertijd bleef de taalproblematiek, naast andere maatschappelijke kwesties, wel een populair onderwerp (Den Toonder, 2003, 19-20). De taal werd nog wel steeds gethematiseerd, maar zonder de spanningen die er eerder aan ten grondslag lagen: de *'surconscience linguistique'* was veranderd in een *'conscience linguistique'*, de *tourment du langage* was *imaginaire de la langue* geworden, waarbij taal werd beschouwd als vrijheid en als een middel met oneindige mogelijkheden in plaats van als probleem, aldus Gauvin (Gauvin, 2000: 212-213).

Volgens Jocelyn Létourneau ligt dat echter genuanceerder. De Quebecois hebben nog steeds een minderwaardig gevoel ten opzichte van de Fransen, de vraag is dus of het *tourment de langage* helemaal verdwenen is. Het Quebecois wordt nog steeds gezien als een kwalitatief slechte variant van het Frans. Zo werd er in 2001 nog heftig gereageerd op een chanson van Daniel Boucher, geschreven voor het *Fête nationale des Quebecois*. Vooral het vocabulaire en de uitspraak werden bekritiseerd. Naast deze interne problematiek vormt het Engels nog steeds een grote bedreiging voor de Quebecois, die een Franstalige minderheid zijn op een

hoofdzakelijk Engelstalig continent. De houding ten opzichte van de Ander – of dat nu een Engelstalige is of een immigrant – blijft daardoor een heikel punt: aan de ene kant wordt de Ander omarmd, maar aan de andere kant wordt hij buiten de deur gehouden om zo de eigenheid (de Franse taal) te beschermen. Vooral in Montréal is dit een delicate kwestie: in Montréal wonen veel Engelstaligen, die zich niet Quebecois voelen, maar zich evenmin als Canadese burgers beschouwen omdat ze in Montréal wonen, de grootste stad van de voornamelijk Franstalige provincie Quebec (Létourneau, 2002: 99-101). Er lijkt onder deze Engelstaligen een wil te bestaan om een goed contact op te bouwen met de Franstalige bevolking en zo een culturele dialoog aan te gaan en te werken aan een Quebecoise identiteit met Frans-én Engelstalige bevolkingsgroepen. De Franstalige bevolking kan alleen niet goed over de taal heen stappen, want die staat voor hen bijna gelijk aan identiteit. Hier wordt de identiteit-taal vergelijking echter omgedraaid. Identiteit uitdragen met behulp van een bepaalde taal betekent niet dat de identiteit niet meer bestaat zonder die taal (104-106).

Volgens Létourneau is vertaling een belangrijke strategie bij het aangaan van de dialoog: *'traduire c'est avant tout dialoguer'* (108). Vertalen kan een brug vormen die ervoor zorgt dat identiteiten kunnen onderhandelen over hun kenmerken en zichzelf kunnen actualiseren door het 'daar' met het 'hier' te verenigen. Vertalen is, vanzelfsprekend, niet het omzetten van woorden van de ene in de andere taal:

C'est accepter, accueillir, assimiler, apprivoiser, s'approprier, comprendre, penser et, au terme de cette démarche réflexive, faire devenir, par la mise en mots, une textualité complexe, riche de possibilités expressives et dialogiques, qui appelle et attend tout à la fois ses tonalités et ses modulations, ses nuances et ses sonorités, ses atmosphères et ses élans, bref ses sens, ceux qu'elle contient et ceux qui lui seront redonnés, et ceux qui peuvent lui être offerts sans trahir son fond(s).

(Létourneau, 2002: 107-108)

De identiteit van woorden moet dus worden onderzocht aan de hand van het aftasten van denotaties en connotaties, stelt Létourneau. Het voorbeeld dat hij geeft om dit idee te illustreren is een bericht van schrijfster Anne Hébert aan haar vertaler Frank Scott. Hébert en Scott werkten samen aan de Engelse vertaling van een van haar gedichten, omdat hij niet het complete gedicht kon begrijpen, kon ervaren, vanwege de talige beperking. Door de dialoog aan te gaan ontstonden er *'équivalences poétiques'*, zoals Hébert ze noemde. Dankzij de vertaling en bijbehorende dialoog en onderzoek konden de beperkingen worden overstegen en ontdekte Hébert haar eigen gedicht opnieuw, het stelde haar tekst in een nieuw daglicht! Ze kon de betekenis zelfs uitdiepen door die zo nauwkeurig te onderzoeken en te bespreken. Het bleef haar gedicht terwijl het dat toch niet helemaal was: *'une dialectique magique vécue sur le mode d'enrichissement et non pas de l'effacement d'elle-même... dans l'« autre »'* (108). Vertaling maakt een herdefinitie van identiteit mogelijk, niet door voorbij te gaan aan de taal, maar juist mét en dankzij die taal (108-109). Een ultieme vorm van transculturaliteit, lijkt mij: de culturele discrepanties werden overstegen en er werd een nieuwe tekst gecreëerd waar beide culturen zich in kunnen vinden, die zelfs nog rijker bleek te zijn dan de oorspronkelijke tekst doordat de dialoog tussen talen en culturen werd aangegaan.

1.2.3 Quebecismen

Het Frans van Quebec (FQ) verschilt van het Frans van Frankrijk (FrR⁴), op alle gebieden van de taalkunde. We zullen in deze studie voornamelijk ingaan op het lexicon van de taal, waarbij bijvoorbeeld bepaalde syntactische kenmerken wel zijdelings aan de orde zullen komen als ze binnen het lexicale model van belang zijn. Als we het Frans van Quebec vergelijken met het Frans van Frankrijk vallen voornamelijk de lexicale kenmerken op als heterolinguïstisch aspect en spelen verschillen op andere gebieden van de taalkunde, zoals de syntaxis, een beduidend kleinere rol. Het specifieke karakter van het QC manifesteert zich vooral op lexicaal gebied (Boisvert, Poirier, Verreault, 1986: VII). De opvallende lexicale kenmerken van het FQ zijn grotendeels te vangen in het concept 'quebecismen', waar ik straks nog uitgebreid op terug kom. Lexicale kenmerken van het FQ die buiten dit model vallen bespreken we in paragraaf 1.2.3.3.

We bespreken het FQ in deze studie telkens in vergelijking met het FrR (differentiële benadering), omdat we hier in Nederland bekend zijn met het FrR. Door het FQ af te zetten tegen het FrR verkrijgen we een duidelijk beeld van het karakter van het FQ ten opzichte van het Frans dat wij kennen. De term 'quebecisme' krijgt alleen betekenis in vergelijking met een andere variant van het Frans, zoals het FrR. Zonder deze vergelijking bespreken we gewoon een coherente taal. We willen bovendien in het kader van de studie weten waarin het FQ verschilt van het FrR om aan te kunnen geven waar een vertaler rekening mee zou moeten houden wanneer hij vertaalt uit het FQ in plaats van uit het FrR, want meestal zijn vertalers uit het Frans gewend aan de Parijse variant van het Frans in plaats van aan een regionale variant als het FQ, wat duidelijk is te merken wanneer we een vertaling uit het FQ analyseren. Door het gebruik van deze vergelijkende methode kan het voorkomen dat we een quebecisme bespreken dat in Frankrijk ook wordt gebruikt, maar niet in het FrR, maar in een regionale variant van het Frans in Frankrijk. Ten opzichte van het FrR gaat het in dat geval om een quebecisme en we zullen het dan ook zo classificeren (Poirier, 1995: 19-25).

Claude Poirier beschrijft wat hij noemt een '*grille de classement des variantes lexicales*' (1995: 15), een indeling van quebecismen. Dit model is niet door hem alleen opgezet, maar is gemaakt in het kader van de onderzoeksgroep *Trésor de la langue française au Québec* (TLFQ), opgericht in de jaren zeventig, met als doel het creëren van wetenschappelijke infrastructuur voor het onderzoek naar het Frans van Quebec. Met dat doel in gedachten gaat het TLFQ uit van de taal als cultureel element. Net als objecten in een museum kan taal verwijzen het verleden (erfgoed), naar de maatschappij en naar bepaalde normen en waarden. De taal is volgens het TLFQ een fundamenteel kenmerk van de identiteit van de Quebecois en door die taal te bestuderen kunnen we begrijpen hoe het collectief bewustzijn van de Quebecois tot stand is gekomen. De taal is namelijk het medium bij uitstek dat verwijst naar een identiteit, doordat taaluitingen levende culturele objecten zijn, in tegenstelling tot bijvoorbeeld objecten in een museum. Ze verwijzen naar het verleden en naar opbouw van de collectieve identiteit. Juist de veranderlijkheid die inherent is aan taal is in Quebec ook een belangrijk onderdeel van de collectieve identiteit. Wel moeten die culturele elementen dan goed kunnen worden geïnterpreteerd, vandaar dat er onderzoek nodig is, naar het specifieke taalgebruik (op zich en ten opzichte van het Frans) en naar de historische dimensie van de taal (TLFQ, 2011, via tlfq.ulaval.ca).

⁴ In navolging van Claude Poirier zullen we vanaf nu naar het Frans van Frankrijk verwijzen met FrR, afkorting van '*français de référence*', wat verwijst naar '*tous les emplois répertoriés dans les dictionnaires du français et autres sources (par ex. les grammaires) décrivant la variété de prestige prise en compte par les lexicographes parisiens*' (Poirier, 1995: 26). We verwijzen naar het Frans van Quebec met FQ, afkorting voor '*français de Québec*' (32).

Deze visie uit zich in het schrijven van een differentieel, historisch woordenboek, één van de belangrijkste projecten van het TLFQ. In 1998 verscheen de eerste editie (*Dictionnaire historique du français québécois*). Er wordt nu gewerkt aan een tweede editie, maar die laat op zich wachten, voornamelijk wegens financiële redenen. Om tot een systematische indeling van het woordenboek te komen werd er gewerkt aan het model wat betreft de indeling van lexicon dat Claude Poirier uitgebreid presenteerde in een samengesteld werk over het *régionalisme lexical* (Francard & Latin (eds.), 1995: 13-56), waarin het differentiële en historische aspect beide aan bod komen. Het schema is in eerste instantie bedoeld voor lexicografisch gebruik, maar is ook geschikt voor academische of sociolinguïstische toepassingen (Poirier, 1995:15).

Het FQ is een variant van het Frans die wordt gebruikt op nationale schaal; het Frans is in Quebec officieel erkend als nationale taal en wordt gebruikt op scholen, door de overheid et cetera en is in Quebec de voertaal (in dagelijks leven, werkveld, media etc.) (18). De specificiteit van het FQ ligt onder andere in het lexicon. Die specifieke Quebecoise lexicale elementen noemen we quebecismen. Poirier hanteert de volgende definitie van quebecisme:

[T]oute unité lexicale du corpus Québécois qui n'existe pas dans le FrR ou dont l'emploi ou le fonctionnement présente une différence par rapport à ce français est considérée comme étant un québecisme.

(Poirier, 1995: 26)

Om te controleren of een bepaald lexicaal item voldoet aan deze definitie kun je gebruik maken van algemene woordenboeken als de *Petit Robert*, de *Trésor de la langue française* en de *Grand Larousse de la langue française* en wat specifiekere woordenboeken zoals een spreekwoordenboek of een woordenboek over spreektaal. Deze lijst van woordenboeken kan natuurlijk oneindig worden uitgebreid (27). Verder is het beoordelen van het specifieke karakter van items een belangrijk criterium bij de classificatie van quebecismen. Al is het lastig om na te gaan of een gebruik echt exclusief is, aangezien niet alle varianten van het Frans zijn beschreven (27) en omdat taal in beweging is. De classificatie van quebecismen is dus in zekere mate subjectief, aangezien niet alles kan worden gecontroleerd.

Het model dat Poirier voorstelt is niet helemaal nieuw en lijkt bijvoorbeeld op de indeling die het IFA maakte voor de Franse taal in zwart Afrika (1983). Het nieuwe model is echter nauwkeuriger en combineert op een heldere manier de synchronische en historische dimensies, zo stelt Poirier (31). Het model bestaat uit twee 'assen'. De horizontale as (zie in het model hieronder) presenteert de categorieën die gerelateerd zijn aan het verschil met het FrR (synchronisch). De verticale as vertegenwoordigt de historische aard van de quebecismen (diachronisch) (31). Poirier benadrukt dat iedere indeling van taal een vereenvoudiging van de talige realiteit inhoudt en dat de grens tussen twee categorieën van het model vaak dun is en de indeling dus niet absoluut (32). Woorden worden overigens geclassificeerd volgens hun gebruik; één woord kan dus ook voorkomen in verschillende categorieën naargelang het gebruik van dat woord (context) (42).

1.2.3.1 De synchronische as van het schema van Poirier

Om te bepalen waar een quebecisme op de differentiële as, de horizontale, thuishoort kan de vraag worden gesteld in welk opzicht deze variant van het FQ 'oorspronkelijk' is in vergelijking met het FrR? Afhankelijk van het antwoord op deze vraag kunnen we een quebecisme indelen in een bepaalde categorie en eventueel een subcategorie. De subcategorieën zijn vooral om een duidelijk beeld te geven van de inhoud van een categorie.

Als een woord 'oorspronkelijk' is en niet bestaat in het Frans, is het een 'lexematisch quebecisme'. De categorie is onder te verdelen in twee subgroepen: simpele lexemen, zoals *cacoui* (FrR: *canard des régions arctiques*), en complexe lexemen, zoals *aiguise-crayon* (FrR: *taille-crayon*) (32-34).

Wanneer het gaat om een woord dat in het Frans wel bestaat maar een andere betekenis of verschillende andere betekenissen heeft noemen we het een semantisch quebecisme (bijvoorbeeld *char*; *voiture* in het FrR). Binnen deze categorie zouden we verschillende gevallen kunnen onderscheiden, zoals wanneer een quebecisme een bredere betekenis heeft dan in het FrR of juist een nauwere. Ook kunnen er één of meerdere betekenissen hetzelfde zijn als in het FrR. Vaak vallen quebecisme echter niet in te delen volgens zulke opposities, omdat ze simpelweg een geheel andere betekenis hebben (34-35).

De derde optie op de horizontale is het grammaticale quebecisme, een woord dat ook bestaat in het Frans maar zich grammaticaal gezien anders gedraagt, wat betreft het lidwoord of enkelvoud/meervoud (*autobus* is bijvoorbeeld vrouwelijk in plaats van mannelijk en *pantalons* wordt gebruikt in het meervoud in plaats van in het enkelvoud), wat betreft de grammaticale categorie (*égal* is een bijwoord in FQ) of de constructie (*aider à* (qqn)) (35).

Wanneer het gaat om een nieuwe zegswijze of uitdrukking spreken we van een fraseologisch quebecisme. Deze groep is onder te verdelen in drie subcategorieën: verbale uitdrukkingen (*être après*; *être en train de* in FrR), niet-verbale uitdrukkingen (*à coeur de jour*; *à longueur de jour*, *sans relâche* in FrR) en figuurlijke uitdrukkingen (*avoir le bec fin*; *faire le difficile* in FrR) (35-36).

De laatste groep quebecismen bestaat uit quebecismen 'de statut', woorden die bestaan in het FrR maar die in een andere situatie worden gebruikt of een andere connotatie hebben; met een andere status dus. Dit kan betrekking hebben op het register (*aboyer*, *langue soignée* in het FQ, gangbaar in het FrR), het gebruiksdomein (*arachide*, gangbaar in FQ, commercieel taalgebruik in het FrR), de relatieve frequentie (*miroir*, gangbaar in het FQ, eerder *glace* in het FrR) en de connotatie (*se déshabiller*, *enlever ses vêtements d'extérieur*, neutraal in het FQ, maar wordt niet gebruikt onder onbekenden in het FrR). Deze subcategorieën hebben vage grenzen en overlappen ook vaak (36).

1.2.3.2 De diachronische as van het schema van Poirier

De vraag die we kunnen stellen om de historische as in te delen in categorieën is: waar komt de variant vandaan; wat is de bron? Zo worden de quebecismen ingedeeld op hun herkomst. Vijf categorieën vullen deze as: archaïsmen, dialectismen, 'amérindianismen', anglicismen en innovaties (37).

De eerste twee types hebben te maken met het Frans. Doordat het FQ zich los van het FrR heeft ontwikkeld is de taal gelardeerd met woorden die in het FrR al zijn verdwenen. Vanuit Frans perspectief zijn dit archaïsmen; woorden, woordgebruik, betekenissen, grammaticale kenmerken en uitdrukkingen die zijn verankerd in de Franse geschiedenis. Het dialectisme stamt direct af van Franse dialecten of streektalen (38-39).

Een amérindianisme is een leenwoord uit een indianentaal. Deze groep bestaat slechts uit lexemen (uitzondering: *caribou*, dat woord bestaat sinds lange tijd ook in het FrR). Dit komt doordat het Frans en indianentalen heel sterk van elkaar verschillen en bij het 'lenen' van een andere taal is de structuur van de taal van groot belang. Alleen een fraseologisch 'leenelement' zou nog tot de mogelijkheden behoren, maar hiervan is geen voorbeeld bekend. Daarnaast zijn er sowieso weinig elementen van indianentalen overgenomen. Het gaat met name om vocabulaire wat betreft flora en fauna en, in mindere mate, voedsel (40).

Anglicismen spelen in het FQ een aanzienlijke rol, vanzelfsprekendheid door de ruim vertegenwoordigde aanwezigheid van deze taal rondom Quebec. De Quebecois proberen hun (spreek)taal wel de 'ontengelsen', om hun eigenheid te behouden binnen een Engelstalig continent, maar de invloed van de tweetalige situatie is duidelijk merkbaar in de taal (Bouchard, 1998: 7). Wanneer het Engels verantwoordelijk is voor de intrede van een woord in het FQ noemen we zo'n leenwoord een anglicisme (40-41).

Het laatste type van de verticale as is de innovatie. Een gebruik dat oorspronkelijk is in het FQ en dus niet voortkomt uit een taal die het FQ beïnvloed en die leenwoorden voortbrengt (41-42).

We kunnen de twee assen en de bijbehorende categorieën in een schema plaatsen, dat duidelijk maakt hoe de criteria samenwerken. We hebben op ieder 'kruispunt' een voorbeeld geplaatst (als er een voorbeeld bestaat).

	LEXEMATISCH	SEMANTISCH	GRAMMATICAAAL	FRASEOLOGISCH	STATUS
ARCHAÏSME	<i>abrier</i>	<i>balance</i>	<i>aider à</i>	<i>être à l'ancre</i>	<i>miroir</i>
DIALECTISME	<i>banc de neige</i>	<i>malin</i>	<i>égal</i> (bijw.)	<i>être après</i>	
AMÉRINDIANISME	<i>atoca</i>				<i>caribou</i>
ANGLICISME	<i>beurre d'arachide</i>	<i>char</i>	<i>argents</i> (mv)	<i>tomber en amour</i>	<i>condom</i>
INNOVATIE	<i>aiguise-crayon</i>	<i>dépanneur</i>	<i>autobus</i> (v)	<i>c'est de valeur</i>	<i>arachide</i>

Figuur 2: Indeling van quebecismen (Poirier, 1995)

Om te bepalen of en waar een quebecisme in het grid kan worden geplaatst maken we gebruik van verschillende woordenboeken. In hoofdstuk drie gaan we daar verder op in, wanneer we de onderzoeksmethode voor de casestudy bespreken.

1.2.4 Quebecismen in de literatuur

Taal en cultuur worden in de romans van Quebec gethematiseerd en duidelijk onderscheiden van de taal en cultuur van de *littérature mère* van Frankrijk en die van de omliggende Engelstalige gebieden. Aan de hand van de onderwerpkeuze, de verhaallijnen, de personages, het taalgebruik (quebecismen) et cetera wordt er uitdrukking gegeven aan de eigen, kenmerkende identiteit van de Quebecois. Dit heeft vanzelfsprekend invloed op het karakter van de tekst. Voor deze studie focussen we ons op het taalgebruik, dat natuurlijk samenhangt met de overige hierboven genoemde karakteristieke elementen. De eerder besproken '(sur)conscience linguistique' komt tot uiting door de heterolinguïstische aard van de Quebecoise literatuur.

Zoals eerder besproken ligt de identiteit van Quebec besloten in de taal. Alle connotaties die de taal met zich meebrengt kunnen deel uit maken van de belevingswereld van de roman, vooral wanneer de taal ook nog wordt gethematiseerd, wat vaak het geval is in de literatuur van Quebec. Wanneer een bepaald quebecisme wordt gebruikt kan dit een bepaald gevoel of een bepaalde sfeer oproepen bij de lezer; het is een afspiegeling van de realiteit. Dit hangt samen met de herkomst van de taal; de plaats op de verticale as in het schema van Poirier. De voorkennis van de lezer speelt hierbij een grote rol. Als de lezer afkomstig is uit Quebec zullen hem bepaalde verwijzingen en connotaties opvallen, maar een Franse lezer, daarentegen, kent de achterliggende concepten misschien niet. Het kan zelfs heel goed zo zijn dat hij de woorden, de quebecismen niet kent of alleen in een andere context. Op een Franse lezer kan de tekst dus een ander effect hebben dan op de Quebecoise lezer, die een andere gedachtenhorizon heeft. Je kunt je daarom afvragen of Quebecoise romans moeten worden aangepast voor publicatie in Frankrijk, zodat het tekstbegrip optimaal is. De vraag is natuurlijk wel hoe. Sommige

Quebecoise romans die in Frankrijk worden uitgegeven worden (deels) ‘vertaald’; er worden bepaalde quebecismen vervangen door FrR. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de Franse uitgave van *Le froid modifie la trajectoire des poissons* (2007, Quebec; 2010, Frankrijk) van Pierre Szalowski. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de vertaling van Quebecoise romans, voornamelijk de vertaling in het Nederlands. We houden daarbij rekening met het effect van de roman in vertaling: in hoeverre krijgt een Nederlander een ander beeld van de roman (in Nederlandse vertaling) dan de Quebecois van de oorspronkelijke roman in het FQ?

2. De vertaling van quebecismen

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk brengen we het heterolinguïsme in verband met vertaling en met quebecismen in het specifiek. We analyseren het heterolinguïsme als vertaalobject en zullen zien dat dichotomieën die in de vertaalwetenschap een grote rol spelen, zoals brontekst/doeltekst en behouden/weglaten, niet houdbaar zijn als het gaat om heterolinguïstische teksten. We bestuderen verschillende vertaalstrategieën, met name van Grutman (2012) en Suchet (2009a), waarna we een eigen model voorstellen. In de tweede paragraaf bespreken we vervolgens de rol en de invloed van de vertaler.

2.1 Heterolinguïsme in vertaling: naar een model van vertaalstrategieën

Pas sinds een aantal decennia vormen het vertalen van postkoloniale teksten, heterolinguïsme en meertaligheid echt een topic binnen de vertaalwetenschap en wordt er veel over geschreven (o.a. Bandia, 2003; Bassnett & Trivedi, 2002; Buzelin, 2006; Grutman, 2006, 2012; Lane-Mercier, 1997; Meylaerts, 2006, 2012; Mehrez, 1992; Remael & Logie, 2003; Simon, 2002; Suchet, 2009a, 2009b; Tymoczko, 2003). Zoals we besproken hebben in hoofdstuk één (paragraaf 1.1.2) bezigen wij de term 'heterolinguïsme'. Rainier Grutman was degene die in 1997 deze term introduceerde in zijn boek over de negentiende-eeuwse roman van Quebec. In 2006 kwam er een themanummer uit van *Target* dat was gericht op de vertaling van heterolinguïstische teksten. Dit was de eerste keer dat de term heterolinguïsme in verband werd gebracht met vertaling.

2.1.1 Het heterolinguïsme als vertaalobject

In paragraaf 1.1 bespreken we al de algemene definitie van heterolinguïsme: het gebruik van vreemde talen of sociale, regionale of historische taalvariëteiten in (literaire) teksten, de definitie die Grutman toekent aan het concept heterolinguïsme (Grutman, 1997: 36-37). Hierna gaan we verder in op hoe heterolinguïsme zich binnen een tekst manifesteert. Grutman verwijst uitdrukkelijk naar heterolinguïsme als tekststrategie – die de dialoog tussen talen uitbeeldt – en niet als stilistisch middel (2006: 19). Ook Lise Gauvin verwijst in haar werk over het Quebecois naar meertaligheid als tekststrategie (Gauvin, 2000; zie paragraaf 1.2.2).

Om iets te kunnen zeggen over de vertaling van heterolinguïsme moet er worden gekeken naar de *fysieke* aanwezigheid van verschillende talen en de daarmee samenhangende betekenis(sen), de taal als *metafoor* (Suchet, 2009a: 219). Het gaat dus niet enkel om een combinatie van taalsystemen, maar ook om een dialoog, tussen het Zelf en de Ander (Suchet, 2009b: 155). Dit is wat ook Schyns (2014) aanstipt als ze heeft over 'gradaties van meertaligheid' (60), op te delen in teksten waarin meertaligheid slechts een mimetisch effect heeft en teksten waarin talen de dialoog met elkaar aangaan en gethematiseerd worden (60). In die dialoog, wanneer taal als metafoor wordt gebruikt, zien we duidelijk de *third space* van Homi Bhabha terug (Bhabha, 1996: 53-55): een nieuwe vorm van taal, waarin meerdere taalsystemen samenkomen en blenden. De fysieke aanwezigheid van talen heeft dus te maken met een mimetisch effect, terwijl het metaforische aspect iets zegt over het dialoog tussen talen. Wanneer we nog een gradatie verder gaan hebben we het over de thematisering van het heterolinguïsme binnen de literaire tekst.

Om de unieke manifestaties van het heterolinguïsme te benoemen gebruiken we de term 'heterolinguïstische elementen'. Hoewel een los element, dat een onderdeel vormt van de heterolinguïstische tekststrategie, op zich niet heterolinguïstisch is, gebruiken we toch de term 'heterolinguïstisch element', om duidelijk te maken dat dit

een element is dat deel uitmaakt van het heterolinguïstische betekenisnetwerk in de tekst.

Suchet (2009a: 100-165) bespreekt een hele trits aan types heterolinguïstische elementen, die geldig zijn voor allerlei verschillende talen. Voor ons zijn die procedés niet zo relevant, aangezien ons onderzoek zich focust op het heterolinguïsme binnen Quebecoise teksten. We hoeven ons dus slechts te concentreren op die taal. Wanneer we het heterolinguïsme als tekststrategie verbinden aan het schema van Poirier dat besproken is in paragraaf 1.2.3 kunnen we verschillende procedés herkennen om een tekst heterolinguïstisch te maken, zoals het invoegen van anglicismen en archaïsmen. Deze procedés zijn ieder onder te verdelen in lexematisch, semantisch, grammaticaal, fraseologisch en 'statusquebecismen' (zie figuur 3 voor een overzicht). De afzonderlijke resultaten van deze procedés kunnen we beschouwen als heterolinguïstische elementen, terwijl de algehele invloed die deze elementen samen hebben op de tekst het resultaat is van heterolinguïsme als tekststrategie, die een dialoog tussen talen laat zien.

a) archaïsmen	d) anglicismen
- lexematisch	- lexematisch
- semantisch	- semantisch
- grammaticaal	- grammaticaal
- fraseologisch	- fraseologisch
- status	- status
b) dialectismen	e) innovaties
- lexematisch	- lexematisch
- semantisch	- semantisch
- grammaticaal	- grammaticaal
- fraseologisch	- fraseologisch
- status	- status
c) amérindianismen	
- lexematisch	
- semantisch	
- grammaticaal	
- fraseologisch	
- status	

Figuur 3: Het heterolinguïsme als tekststrategie, het Quebecois

Zoals eerder besproken beschouwt Poirier taal als cultureel element (zie paragraaf 1.2.3). In de context van de vertaalwetenschap heeft Aixelá (2010) het over 'cultuurspecifieke elementen'⁵, zijnde 'elementen [...] die behoren tot de meest arbitraire gebieden van elk linguïstisch systeem en daarom bij het vertalen in een andere taal problemen zullen opleveren, zoals namen van lokale instituties, straten, historische figuren, plaatsen, personen, tijdschriften, kunstwerken enz.' (197). Wanneer we, net als Poirier, een quebecisme benoemen tot cultuurspecifiek element, vloeien daar automatisch vertaalproblemen uit voort, zoals uit Aixelá's definitie blijkt. In dit geval gaat het echter niet om instituties of kunst, maar om talige elementen; heterolinguïstische elementen in het bijzonder, die vanzelfsprekend wel kunnen verwijzen naar andere culturele zaken, wat vaak ook juist het geval is: er is sprake van representatie door taal.

⁵ We zullen die laatste term gebruiken, aangezien die gebruikelijk is in de vertaalwetenschap.

De aanwezigheid van heterolinguïstische elementen in een tekst zorgt ervoor dat de lezer de tekst kan situeren. Het is bijvoorbeeld duidelijk dat een spreker een bepaalde afkomst heeft, of dat hij zich aanpast aan een gesprekspartner.

Het metaforische gebruik van heterolinguïstische elementen houdt in dat er niet alleen sprake is van een imitatie van de realiteit (representatie), maar dat die imitatie als metafoor fungeert en dus meer blootlegt dat alleen de realiteit (betekenisgeving door taal), bijvoorbeeld aan quebecismen klevende connotaties of verhalen. De woorden of woordgroepen roepen dan meer op dan alleen een directe betekenis. In het verlengde daarvan kan er sprake zijn van een betekenisnetwerk binnen de tekst, als effect van de aanwezigheid van het heterolinguïsme. Zo kunnen de taal en de bijbehorende betekenissen worden gethematiseerd in het verhaal, zoals bijvoorbeeld duidelijk gebeurt in de boeken van Jacques Poulin.

Verschillende vertaalproblemen vloeien voort uit deze uiteenzetting van de aard van het heterolinguïstische element. Heterolinguïstische elementen maken een brontaal hybride. Over het algemeen bestaan de heterolinguïstische elementen die die hybriditeit veroorzaken niet in de doeltaal. De uitzondering op de regel is het geval waarin de toegevoegde taal ook de doeltaal is; dan bestaat het element wel, maar heeft het (zeer hoogstwaarschijnlijk) een andere waarde. Het maakt de taal ook homogeen, aangezien het element tot de standaardtaal behoort en daardoor de heterolinguïstische aard verliest. De fysieke aanwezigheid van de heterolinguïstische elementen vormt dus een vertaalprobleem. Wanneer we kijken naar de thematisering van taal in de brontekst herkennen we ook een vertaalprobleem. Hoe hevel je ook de metaforische betekenis over naar de vertaling? Het is lastig om een die metaforische lading, een bepaalde uiting van culturele identiteit, over te brengen in een andere taal.

Daar komt nog bij dat in heterolinguïstische teksten vaak talen voorkomen die niet gestandaardiseerd zijn (sub-standaard), waardoor er én weinig kennis van is én die kennis lastig kan worden vergaard, door het ontbreken van goede bronnen. Dit gebrek aan kennis kan leiden tot foute interpretaties. Bij het vertalen uit het Quebecois vormt dit tekort schieten van kennis vaak een probleem: heterolinguïstische elementen worden niet als zodanig opgemerkt, omdat de woorden soms ook in het Frans bestaan, maar met een andere betekenis. Vaak worden er vertalers ingehuurd die niet specifiek kennis hebben van het Quebecois.

2.1.2 Het overstijgen van dichotomieën

De tegenstellingen wat betreft taal, cultuur en identiteit, die we in het voorgaande hoofdstuk hebben proberen te nuanceren, werken ook door in de vertaalwetenschap. Waar we in het geval van cultuur bijvoorbeeld te maken hebben met opposities tussen Zelf en Ander hebben we in de vertaalwetenschap te maken met binaire tegenstellingen tussen origineel en vertaling, eentalig en meertalig, brontaal en doeltaal, broncultuur en doelcultuur, proces en product, et cetera (Meylaerts, 2006: 6). Deze tegenstellingen kunnen niet worden volgehouden, aangezien de respectievelijke 'polen' bij een heterolinguïstische tekst niet meer tegenover elkaar staan. Zo zijn de bron- en doeltaal niet homogeen en kunnen ze bovendien overlappen. Het is niet zo dat er bijvoorbeeld geen bron- en doeltaal meer bestaan, maar ze zijn geen tegenpolen meer, terwijl ze wel vaak zo worden benaderd in de vertaalwetenschap.

Ook vertaalstrategieën gaan vaak uit van binaire tegenstellingen: exotiseren versus naturaliseren, handhaven versus aanpassen, *domestication* versus *foreignization*, historiseren versus moderniseren et cetera. Deze polariserende vertaalstrategieën zijn niet meer houdbaar als we rekening houden met de nieuwe parameters. Immers: handhaven en weglaten kunnen samenvallen. Wanneer een tekst uit het FQ in het Engels wordt vertaald en er komt een anglicisme voor wat

letterlijk wordt gehandhaafd is er zowel sprake van handhaving (van het Engelse woord) als van weglating (van de heterogeniteit)! Hetzelfde geldt voor historiseren en moderniseren: in het FQ wordt veel gebruik gemaakt van archaïsmen (ten opzichte van het FrR), maar die woorden behoren tot de gangbare taal in Quebec; hoe maken we dan nog onderscheid tussen archaïsch en modern? Omdat heterolingvistische teksten een taal *in between* tentoonspreiden bezetten ze ook een ruimte *in between*, ook in de vertaalwetenschap (Mehrez, 1992: 121).

En hoewel dichotomieën steeds vaker worden overstegen, wordt er toch ook nog best vaak gesproken in termen van naturaliseren en exotiseren. Zo spreekt Hui (2009) over *domesticating* en *foreignizing*. Hij stelt dat er vaak naturaliserend wordt vertaald, zodat de tekst aansluit op Westerse waarden, paradigma's en poëtica. Daarnaast creëert zo'n vloeiende, naturaliserende vertaling de illusie van een onzichtbare vertaler (201). Deze vertaalstrategie resulteert in verlies van betekenis en/of in het creëren van nieuwe betekenis, van associaties met westerse waarden (Lane-Mercier, 1997: 49-51). Daartegenover staat de exotiserende vertaling, die door Venuti wordt gepromoot als verzet tegen ethnocentrisme, racisme, cultureel narcisme en imperialisme (Hui, 2009: 203). Daar is tegen in te brengen dat je met zo'n exotiserende vertaling juist het culturele stereotype in stand houdt. Dit '*cushioning*' reduceert heterolingvisme tot slechts exotische tekens, zonder vragen te stellen over machtsrelaties, waardoor er geen culturele symbiose kan plaatsvinden (Grutman, 2009: 184); er ontstaat geen hybride ruimte waar '*newness*' zijn intrede doet en zo de puurheid van de dominante taal of cultuur ondermijnt (Hui, 2009: 202). Voor eentalige lezers brengt dit '*cushioning*' echter spanning in het boek, door stukje bij beetje het geheim van de vreemde taal te onthullen. Zo worden deze lezers niet uitgesloten, maar zorgvuldig door het boek gegidst. Als taal zelf een thema is binnen een werk kunnen vertalingen wat minder focussen op referentiële betekenis en kunnen ze onderliggende culturele connotaties uitlichten, zo stelt Grutman (2009: 184).

En ook al zitten er natuurlijk waarheden in de hierboven besproken ideeën over het vertalen van heterolingvisme, de gebruikte terminologie en de concepten waarop die berust maakt dat er onduidelijkheid ontstaat en maakt de theorie niet goed toepasbaar op alle heterolingvistische teksten. De huidige vertaaltheorie dient daarom grondig te worden herzien, aangezien die eigenlijk alleen rekening houdt met westerse parameters, die samenhangen met binaire opposities. Het gaat dan bijvoorbeeld om de tegenstelling tussen brontaal en doeltaal (veronderstelde eentaligheid), broncultuur en doelcultuur (impliceert het bestaan van stabiele, homogene identiteiten) en origineel en vertaling (het origineel is in het geval van heterolingvisme al een vorm van vertaling). Verder wordt er over het algemeen ook uitgegaan van gestandaardiseerde talen, terwijl daar bij de talen van voormalig koloniën vaak geen sprake van is (Suchet, 2009a: 207-208).

Er is dus nieuwe terminologie, nieuwe zingeving nodig waarbij rekening wordt gehouden met de aard van heterolingvistische teksten. Termen als exotiseren en naturaliseren gaan niet op, omdat deze termen betekenisconflicten veroorzaken vanwege de dynamische en diverse aard van de teksten. De strategieën kunnen overlappen en zelfs samenvallen qua betekenis. Binnen de beschrijving van vertaalstrategieën moet onderscheid worden gemaakt tussen het al dan niet handhaven van de heterolingvistische aard van de tekst en het al dan niet handhaven van losse, heterolingvistische elementen.

Verder moet aan vertaalstrategieën niet meteen een waardeoordeel worden verbonden, zoals ook naar voren komt in artikelen van De Wilde (2009), Lane-Mercier (1997) en Schyns (2014). Over de vertaling van postkoloniale teksten, meertalige teksten, heterolingvistische teksten – welk stempel er ook op wordt gedrukt – wordt vaak gesproken in termen van moeilijkheden en vertaalproblemen

(Meylaerts, 2006: 4-5); er heerst een zeker pessimisme (De Wilde, 2009: 26). Dit zien we al in het invloedrijke werk van Berman (2010): hij stelt dat meertaligheid in teksten wordt bedreigd door vertaling. De dialoog tussen de aanwezige talen dreigt in vertaling verloren te gaan, waardoor een vertaling van een dergelijke tekst alleen maar zou kunnen uitmonden in vertaalverlies (273). Het draait echter niet om winst of verlies: ieder vertaalproduct zou afzonderlijk moeten worden bekeken. Een strategie die bij de ene tekst een goede uitwerking heeft op de vertaling blijkt bij een ander vertaalproject totaal niet bruikbaar. Maar 'zolang vertaling prototypisch wordt opgevat als het overbrengen van één *standaardtaal* in een andere *standaardtaal* zal nutteloos en eindeloos worden gediscussieerd over concepten als onvertaalbaarheid en vertaalverlies', zo stelt De Wilde (2009: 31). Terwijl het weglaten van een tweede taal helemaal niet per se hoeft te leiden tot vervlakking en vertaalverlies, al wordt dit wel vaak aangenomen. Schyns (2014) bespreekt deze mening en illustreert hem met meerdere voorbeelden. Ze stelt dat er, ook al wordt bijvoorbeeld een dialect uit de brontekst weggelaten, zo vertaald kan worden dat de toon van de tekst hetzelfde blijft (60). Schyns noemt als voorbeeld een Franstalig boek uit 1983 waarin straattaal een grote rol speelt. De vertaler kiest ervoor de vorm van Franse straattaal die in het boek voorkomt niet te vertalen met een Nederlandse straattaal, maar om wel alle registers van de Nederlandse taal open te trekken om zo rekening te houden met de toon van de straattaal uit het origineel. Als hij dit niet had gedaan en toch een vorm van Nederlandse straattaal had geïntroduceerd was zijn vertaling nu waarschijnlijk hopeloos verouderd (de vertaling stamt uit de jaren tachtig). Op die manier kan wat Schyns noemt 'een naturaliserende vertaalmethode' tot winst leiden in plaats van tot verlies (55). Ze erkent wel dat wanneer een taal sterk wordt gethematiseerd en er niet slechts sprake is van een mimetische functie het wel moeilijker wordt, maar nog steeds niet onvertaalbaar of per se leidend tot vertaalverlies. Bij de vertaling van een boek van Ahmadou Kourouma uit 2000, *Allah n'est pas obligé*, bijvoorbeeld heeft vertaalster Mirjam de Veth een manier gevonden om met de thematisering om te gaan. Ze leest en leeft zich heel goed in voordat ze aan de vertaling begint. Deze analyserende houding helpt haar bij het vinden van creatieve oplossingen waarbij ze de Nederlandse taal op alle mogelijke manieren benut en zo de meerstemmigheid en de toon van de brontekst heel goed weergeeft. (Schyns, 2014: 55-56). Het weglaten van een vreemd element hoeft dus niet per se een homogeniserend effect te hebben (De Wilde, 2009: 26). Lane-Mercier verwoordt deze argumentatie heel duidelijk:

Each "dichotomy" must therefore be seen less in terms of mutually exclusive opposites than in terms of translation strategies that may all come into play, for different reasons, at different textual sites, with varying effects, in the course of the translation process. And rather than systematically seeing one pole as negative ("wrong", "bad") and the other as positive ("correct", "good"), one must point to the historical variability and the potential interchangeability of the two poles.'

(Lane-Mercier, 1997: 56-57)

Ook zij geeft een voorbeeld vergelijkbaar met dat van Schyns. Wanneer we rekening houden met deze ontoereikendheid van dichotomieën, moeten vertaalstrategieën anders worden benaderd.

2.1.3 Vertaalstrategieën

Bij de keuze voor een vertaalstrategie spelen verschillende zaken een rol. Ten eerste moet worden vastgesteld wat de functie van het heterolinguïsme in de brontekst is. Schyns had het in deze over gradaties van meertaligheid (2014: 60): heeft het heterolinguïsme in de tekst een mimetisch effect of wordt de taal gethematiseerd en is er sprake van dialogisme? Dan volgt er een analyse van de doeltaal en het

doelpubliek: kent de lezer de (toegevoegde) taal of talen en de cultuur of culturen? Welke status heeft de taal en cultuur, hebben de talen en culturen? Ook lezers van de oorspronkelijke tekst kennen de toegevoegde taal of talen niet altijd. Wanneer een lezer de taal niet (goed) kent kost het lezen en ontcijferen van de tekst vanzelfsprekend meer tijd en moeite (Grutman, 2009: 183), dit is bijvoorbeeld het geval wanneer Franssen een Quebecois boek lezen. Ze kennen het Frans wel, maar de anglicismen en innovaties zullen over het algemeen niet bekend zijn en bemoeilijken de lezing en het begrip van de tekst. Een vertaler zal moeten bepalen wat zijn strategie is aan de hand van de deze aspecten. Concreet gezien speelt bij het vertalen ook leesbaarheid een grote rol bij de keuze voor een vertaalstrategie. Met het oog daarop wordt er vaak gekozen voor een (deels) homogeniserende strategie om zo een leesbare tekst te creëren, waarin vreemde en exotische elementen worden afgezwakt en taalwissels sterk worden beperkt of zelfs in zijn geheel worden weggelaten (De Wilde, 2009: 26). De tekst is dan, zo stelt Grutman (2012: 69), tegelijkertijd ook vlakker. Dat dit een beetje kort door de bocht is hebben we in de vorige paragraaf aangetoond aan de hand van studies van Schyns (2014) en De Wilde (2009).

Grutman (2012) onderscheidt in zijn artikel over de vertaling van heterolinguïstische teksten vier vertaalstrategieën:

- a) De vertaler vertaalt de heterolinguïstische woorden of passages niet en brengt ze over zoals ze zijn, zonder er iets aan te veranderen. Grutman noemt dit '*non-traduction*' (57).
- b) De vertaler 'wist' diezelfde passages door ze (bijna) helemaal te vertalen in de doeltaal, wat neerkomt op het sterk terugbrengen of zelfs 'uitvlakken' van de dialoog (of eventueel spanning) tussen de talen van het origineel.
- c) De vertaler geeft de heterolinguïstische passages weer maar voegt een vertaling toe (binnen de tekst of in voetnoten), waardoor hij een bufferzone creëert rondom de vreemde taal.
- d) De vertaler hevelt het heterolinguïsme over met behulp van een equivalent dat ongeveer hetzelfde functioneert in verhouding tot de doeltaal zoals het 'vreemde' idioom functioneerde in verhouding tot de brontaal (57-58).

Deze vertaalstrategieën zijn gericht op de losse talige elementen van een heterolinguïstische tekst. De eerste strategie, '*non-traduction*', is het letterlijk overnemen van de heterolinguïstische elementen. Hoewel dit niet een hele rare optie lijkt is het best lastig uitvoerbaar, aangezien er rekening moet worden gehouden met de leesbaarheid van de tekst. De taal moet dan in zekere mate bekend zijn bij de lezers van de doelttekst. Ook uitgevers zullen niet staan te springen om zo'n 'vreemde' vertaling, aangezien het lezers kan afschrikken. Vervolgens noemt Grutman een strategie, die volgens hem tot vervlakking leidt: het vertalen van heterolinguïstische elementen in de doeltaal, waardoor ze worden 'gewist' en het dialogisme wordt gereduceerd of verdwijnt. Dat dit echter niet het geval hoeft te zijn bespreken we eerder aan de hand van De Wilde (2009) en Schyns (2014). Grutman verbindt nadrukkelijk een negatief waardeoordeel aan het reduceren van de meertaligheid van de tekst. De derde strategie die Grutman bespreekt is het letterlijk overnemen van de heterolinguïstische passages (*non-traduction*), maar met daarbij een vertaling, binnen de tekst of in voetnoten. De heterolinguïstische elementen worden zo geïsoleerd en benadrukt. Dit kan een nadeel zijn, omdat de taal dan de hoofdrol kan gaan spelen in de vertaling, terwijl hij in het origineel meer ingebed was in de tekst. De laatste strategie die Grutman oppert is het omzetten van het

heterolinguïsme door een equivalent te kiezen dat in de doeltaal ongeveer hetzelfde functioneert als het heterolinguïsme in de brontaal. Dit is over het algemeen een onmogelijke strategie, aangezien er zowat geen talen te bedenken zijn die op die manier andere talen zouden kunnen vervangen. Daarnaast heeft het vaak een lachwekkend effect, doordat het raar is dat een persoon uit een bepaald land ineens een taal spreekt die in wezen niks met hem te maken heeft. Het lijkt ook onmogelijk om op die manier iets van het dialogisme te bewaren, doordat er ineens een andere taal (met een andere cultuur, identiteit etc.) in het spel is. Deze strategie wordt in de vertaalwetenschap over het algemeen ook beschouwd als niet bruikbaar (zie o.a. Berman, 2010: 271-272).

In haar boek *Outils pour une traduction postcoloniale. Littératures hétérolingues* (2009a) bespreekt Suchet het heterolinguïsme als tekststrategie, wat ook blijkt uit haar overzicht van vertaalstrategieën. Ze onderscheidt vier overkoepelende strategieën, waar verschillende procedés onder vallen. Ze stelt dat het niet gaat om systematische strategieën, maar meer om algemene tendensen (Suchet, 2009a: 185). Hieronder volgt een beknopt overzicht van Suchets model van vertaalstrategieën.

- a) Weglating/vermindering van de heterogeniteit
 - Onvrijwillige weglating
 - Vrijwillige weglating
- b) Behoud van de heterogeniteit
 - Impliciete aanvulling
 - Expliciete aanvulling
 - Visuele aanpassing
 - Behoud van heterolinguïsme + vorm
- c) Transpositie van de heterogeniteit
 - Realia in een andere taal geuit
 - Transpositie van taal
- d) Verhoging van de heterogeniteit
 - Calque
 - Handhaving
 - Oorsprong heterolinguïsme aan het licht brengen
 - Invoeging derde (of vierde etc.) taal

Suchets model is opgedeeld in algemene strategieën, die gericht zijn op de heterogeniteit van de tekst (tekststrategie). Er wordt rekening gehouden met het karakter van een heterolinguïstische tekst door te spreken over het al dan niet behouden, aanpassen, verminderen of verhogen van heterogeniteit in plaats van het al dan niet behouden of aanpassen van een los heterolinguïstisch element, zoals in het model van Grutman. De procedés die onder de verschillende strategieën vallen zijn gericht op de heterolinguïstische elementen en liggen in de lijn van de betreffende strategie.

De eerste strategie is het weglaten of het sterk verminderen van de heterogeniteit, die bestaat uit twee procedés. Het eerste is een onvrijwillige weglating, die voorkomt wanneer de toegevoegde taal uit het oorspronkelijke werk dezelfde is als de doeltaal (Suchet, 2009a: 186-187). Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer het Quebecois wordt vertaald in het Engels: anglicismen vallen dan automatisch weg. Het tweede procedé is de vrijwillige weglating, die over het algemeen gebaseerd is op de keuze voor leesbaarheid. Om het de lezer van de vertaling gemakkelijk te maken wordt het heterolinguïsme weg vertaald of op zijn

minst sterk gereduceerd. Dit procedé gaat regelmatig gepaard met explicitering, om toch aan te geven dat een andere taal een rol speelt (187-190).

De tweede en derde strategie gaan beide uit van het behoud van eenzelfde niveau van heterogeniteit, echter op verschillende manieren. Strategie twee gaat uit van het letterlijk overnemen van heterolinguïstische elementen, al dan niet vergezeld van uitleg of benadrukking. Vier procedés noemt Suchet onder deze strategie. Ten eerste impliciete aanvulling – een uitleg of explicitering in de lopende tekst – en ten tweede een expliciete aanvulling, die bestaat uit noten of paratekst (190-192). De paratekst is van groter belang bij de vertaling van heterolinguïstische teksten, afgezien van de eventuele voorkennis die nodig is om de tekst te kunnen begrijpen en interpreteren. Als de lezer zich ervan bewust is dat hij een *vertaalde* tekst leest (tekst vertaald uit een andere taal of andere talen), een *exotische* tekst (tekst uit/over ander land, andere cultuur) zal hij meer tolereren dan wanneer hij zich hier niet van bewust is. Het exotische van een tekst is over het algemeen gemakkelijk op te merken tijdens het lezen. Lezers zijn er echter niet altijd van bewust dat een tekst vertaald is en dat de tekst niet plotseling in het Nederlands bestond. Er is een nuanceverschil tussen *weten* en *ergens bewust van zijn*: veel lezers zullen wel *weten* dat ze een vertaald boek lezen, maar de vraag is of ze er ook daadwerkelijk *bewust van zijn*; of ze doorhebben wat het betekent dat een boek vertaald is en wat de gevolgen kunnen zijn voor de tekst. Paratekst kan daarom een nuttig middel zijn om het heterolinguïsme van een tekst toe te toelichten en daardoor te kunnen behouden; de lezer heeft dan immers voorkennis (180-185, 192). Een nadeel van paratekst kan zijn dat die de lezing erg stuurt en er dus minder ruimte is voor de eigen interpretatie van de lezer (Berman in Suchet, 2009a: 172). Ook is het niet per se wenselijk dat de vertaler nadrukkelijk aanwezig is in zijn vertaler. Zoals Nicolette Hoekmeijer dit mooi verwoorde tijdens een bijeenkomst van de Vertalersgeluktournee (Groningen, 13 april 2015): als je in een restaurant eet heb je er ook geen behoefte aan dat de kok tijdens het eten steeds komt vertellen wat precies de ingrediënten zijn en hoe hij alles heeft gemaakt. Ná het eten echter, wanneer je lekker zit na te genieten met een espressootje, kan het hartstikke interessant zijn dat de kok wat achtergrondinformatie geeft. Ditzelfde geldt voor de vertaling: achteraf (bijvoorbeeld in een nawoord of tijdens een bijeenkomst zoals die van de Vertalersgeluktournee) is het best leuk om wat achtergrondinformatie over de vertaling te krijgen, maar voor de gemiddelde lezer is dat tijdens het lezen van een vertaald boek niet van belang hoe de vertaling tot stand is gekomen en is het ook niet een aspect van de tekst waar de lezer rekening mee houdt tijdens het lezen. Hij zal zich er dus over het algemeen niet of niet continu van bewust zijn dat alle woorden in het vertaalde boek niet rechtstreeks uit de pen van de auteur komen, maar door de vertaler zijn weergegeven. Het derde procedé is een visuele aanpassing. Dit houdt in dat de typografie wordt aangepast, bijvoorbeeld door het invoeren van een cursief. Zo wordt er een isolement gecreëerd, de doelttekst lijkt de heterogeniteit zo minder te accepteren dan de brontekst. Aan de andere kant kan het helpen de anderstalige invoeging te normaliseren, omdat die op deze manier gelegitimeerd 'raar' is. De lezer heeft door dat het om een 'vreemd' element gaat en wordt niet van de wijs gebracht. Het laatste procedé onder deze tweede strategie is het zonder aanpassingen overnemen van het heterolinguïsme (inclusief de vorm) (Suchet, 2009a: 193). Dit procedé is het niet helemaal gelukt om de dichotomie brontaal/doeltaal te overstijgen. Door het heterolinguïsme letterlijk over te nemen blijft de heterogeniteit namelijk niet per se intact, omdat de brontaal kan overlappen met de doeltaal. In dat geval zitten we eigenlijk bij strategie één, procedé één. Dit vierde procedé onder strategie twee (letterlijk behouden) heeft niet per se het gewenste resultaat (behouden heterogeniteit).

Strategie drie gaat uit van het behouden van de heterogeniteit door het over te zetten, door een andere taal te gebruiken. Onder deze strategie vallen twee procedés. Ten eerste culturele overzetting: het overzetten van cultuurspecifieke elementen in een andere cultuur. Ten tweede het omzetten van taal, oftewel het vervangen van het ene sociolect door een ander sociolect (194-200). Zoals we eerder al bespraken kan dit een vulgariserende uitwerking hebben.

De vierde en laatste strategie is het verhogen van de heterogeniteit. Dit kan gebeuren aan de hand van een calque, een leenvertaling, door het letterlijk overnemen van termen uit de brontaal, door de oorsprong van een woord of uitdrukking aan het licht te brengen of door een nieuwe taal in te voegen. Dat laatste gebeurt vrij weinig, aangezien vertalers over het algemeen trouw willen blijven aan de talen (straten) van de brontekst. Zo worden er vaak procedés gebruikt die de auteur van het origineel ook gebruikte (zie bijvoorbeeld procedés Poirier) (200-207).

Wat opvalt aan het model van Suchet is dat de strategieën niet zijn gericht op losse elementen, maar op de heterogeniteit die de tekst bevat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Grutmans model. Dit is een grote stap voorwaarts in het denken over de vertaling van heterolinguïstische teksten. Wij willen echter een soort glijdende schaal voorstellen om de strategieën weer te geven, in plaats van een opgedeelde weergave in vier strategieën, zodat er een genuanceerdere weergave ontstaat waarbij niet hoeft te worden gekozen tussen wel/niet of veel/weinig, maar aan de hand waarvan een algemene strategie kan worden beschreven, zonder zich op één strategie (bijv. behouden) vast te pinnen. Dit sluit aan bij Suchets opmerking over de vertaalstrategie als algemene tendens binnen de vertaling en niet als systematische strategie die steeds wordt toegepast. De verschillende procedés moeten bovendien niet onder de strategieën worden geplaatst, omdat ze niet per se hetzelfde effect hebben bij verschillende teksten en dus niet per se steeds onder dezelfde strategie vallen, zoals we al beschreven voor het vierde procedé van de tweede strategie (behouden heterogeniteit door letterlijk overnemen heterolinguïsme). Naast het model waarin de vertaalstrategieën voor heterolinguïsme als tekststrategie worden besproken stellen we daarom een lijst op met procedés voor afzonderlijke heterolinguïstische elementen, zonder die procedés al onder een bepaalde strategie te plaatsen.

De algemene strategie van de vertaler beschrijven we aan de hand van een glijdende schaal van vertaalstrategieën. Zoals Suchet al opmerkte gaat het om een algemene tendens en niet om een systematische strategie die op alle individuele elementen van de tekst kan worden toegepast. Naast de modellen van Grutman en Suchet hebben de vertaalstrategieën en -procedés voor het vertalen van cultuurspecifieke elementen (realia) van Grit (2010) en Aixelá (2010) een rol gespeeld in het opstellen van dit model van vertaalstrategieën en -procedés voor de vertaling van heterolinguïstische teksten. We beschouwen taal als cultuurdrager, zoals we al schreven in paragraaf 1.2.3:

Net als objecten in een museum kan taal verwijzen het verleden (erfgoed), naar de maatschappij en naar bepaalde normen en waarden. De taal is volgens het TLFQ een fundamenteel kenmerk van de identiteit van de Quebecois en door die taal te bestuderen kunnen we begrijpen hoe het collectief bewustzijn van de Quebecois tot stand is gekomen. De taal is namelijk het medium bij uitstek dat verwijst naar een identiteit, doordat taaluitingen levende culturele objecten zijn, in tegenstelling tot bijvoorbeeld objecten in een museum. Ze verwijzen naar het verleden en naar opbouw van de collectieve identiteit. Juist de veranderlijkheid die inherent is aan taal is in Quebec ook een belangrijk onderdeel van de collectieve identiteit.

We zouden dus kunnen stellen dat heterolinguïsme binnen een tekst fungeert als cultuurspecifiek element, gezien het verband tussen de taal en de spreker (zie ook paragraaf 1.1). Vandaar dat de vertaalstrategieën van Grit en Aixelá bruikbaar zijn binnen dit onderzoek, hoewel niet helemaal functioneel in deze context. We geven een kort overzicht van de theorieën van Grit en Aixelá.

Grit (2010: 191-194) onderscheidt acht vertaalstrategieën voor de vertaling van wat hij *realia* noemt:

- a) *Handhaving*: de brontaaluitdrukking blijft ongewijzigd in de doeltaal
- b) *Leenvertaling*: de brontaaluitdrukking wordt woordelijk vertaald
- c) *Benadering*: gebruikt van een min of meer overeenkomende doeltaaluitdrukking
- d) *Omschrijving of definitie*: het geven van een omschrijving i.p.v. vertaling
- e) *Kernvertaling*: het weergeven van de kern van de betekenis
- f) *Adaptatie*: het vertalen aan de hand van de functie van de doeltaaluitdrukking
- g) *Weglating*: het weglaten van de brontaaluitdrukking
- h) *Combinaties van vertaalstrategieën*

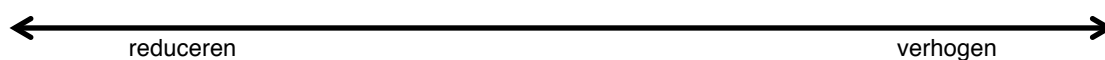
Ook Aixelá (2010) geeft een aantal strategieën voor de vertaling van cultuurspecifieke elementen: twee algemene strategieën, onderverdeeld in verschillende procedés (200-203), die uiteraard kunnen worden gecombineerd:

- a) *Handhaving*
 - *Herhaling*: behouden van de oorspronkelijke verwijzing
 - *Orthografische aanpassing*: transcriptie of transliteratie
 - *Linguïstische (niet-culturele) vertaling*: 'doeltaalversie' van de oorspronkelijke verwijzing
 - *Extratekstuele toelichting*: één van de eerste drie procedés, vergezeld van een uitleg buiten de tekst (noten, woordenlijst etc.)
 - *Intratekstuele toelichting*: één van de eerste drie procedés, vergezeld van een uitleg binnen de tekst
- b) *Vervanging*
 - *Synonymie*: gebruiken van een synoniem
 - *Beperkte universalisering*: meer algemene, bekendere cultuurverwijzing
 - *Absolute universalisering*: vervanging door neutraal element
 - *Naturalisering*: volledige aanpassing aan doelcultuur
 - *Weglating*: het weglaten van een CSE
 - *Autonome schepping*: toevoeging van een CSE

Vervolgens stelt hij dat er nog andere vertaalstrategieën bestaan, zoals *compensatie* (wat in feite een combinatie van de procedés 'weglating' en 'autonome schepping' is), *verplaatsing* en *afzwakking*. Het laatste procedé is voor ons aan de orde en wat Aixelá betreft ook het meest voorkomende van de drie 'extra' strategieën. Het wordt volgens hem 'vaak gebruikt bij het vertalen van slang in het Spaans' (203). Deze strategie zou ook van pas kunnen komen bij het vertalen van het FQ.

Aan de hand van alle besproken informatie over vertaalstrategieën bij heterolinguïstische teksten heb ik een nieuw model opgesteld. De belangrijkste eigenschap van dit model is dat de procedés niet meer zijn gekoppeld aan de strategieën, omdat de combinaties van strategieën en procedés, die Suchet bijvoorbeeld maakt, niet vast staan. Het unieke en dynamische van heterolinguïstische teksten als vertaalobject zorgt ervoor dat de theorie zich moeilijker in een vorm laat gieten. Er moet meer ruimte zijn voor unieke gevallen.

Verder is belangrijk dat de strategieën niet zijn opgelijst, maar op een lijn zijn geplaatst, waarmee ik wil aangeven dat de strategieën niet als een etiket op de vertaling moeten worden geplakt, maar dat er een verloop is van de ene naar de andere strategie en dat een vertaling niet op één punt op de lijn is vast te pinnen en dus misschien ook niet met één strategie te beschrijven is. Ik zal in de lopende tekst het één en ander toelichten; er is natuurlijk wel terminologie nodig om over de vertaling te kunnen praten en dit verloop bevat slechts twee termen (reduceren en verhogen). In figuur 4 is het verloop afgebeeld.

Figuur 4: Glijdende schaal vertaalstrategieën heterolinguïsmie

Naast de twee afgebeelde termen (reduceren en verhogen) zijn er natuurlijk meer bruikbare termen, zoals de termen die Suchet (2009a) bezigt en die we hierboven hebben besproken. Zo kan een vertaler ervoor kiezen om de heterogeniteit zoveel mogelijk te behouden. Als de heterogeniteit in de vertaling exact vergelijkbaar zou zijn met de heterogeniteit van het origineel zou de vertaalstrategie zich exact op het midden van de afgebeelde lijn bevinden. Dit is natuurlijk een utopische situatie, die nooit realiteit zal worden, aangezien je als vertaler te maken hebt met vaak onverenigbare talen en culturen en het daardoor onmogelijk is om een precies 'equivalente' vertaling te maken. Om te beschrijven wat voor strategie een vertaler aanhoudt kan hij ergens (globaal) op bovenstaande lijn worden geplaatst, meer richting het reduceren van de heterogeniteit, bijvoorbeeld omdat hij de leesbaarheid hoog in het vaandel heeft, of meer richting het verhogen, wat het gevolg kan zijn van een meer 'letterlijk' behoudende vertaalstrategie: de heterogeniteit lijkt dan vaak sterker te zijn dan in het origineel omdat de verschillende talen en culturen verder uit elkaar liggen door het toevoegen van de doeltaal en -cultuur of doeltalen en -culturen. Dit hoeft echter niet het geval te zijn; de toegevoegde taal kan ook juist heel dicht bij de doeltaal liggen, waardoor de heterogeniteit niet per se sterker wordt.

Dit brengt ons bij de vertaalprocedés, die we dus niet, zoals Suchet (2009a) dat wel deed, onder de verschillende strategieën hebben geplaatst, omdat dezelfde procedés niet altijd hetzelfde effect hebben op verschillende heterolinguïstische teksten. Na bestudering van de literatuur en de opties kwamen wij uit op het volgende rijtje vertaalprocedés:

- a. handhaving
- b. vertaling in doeltaal
- c. transpositie
- d. calque
- e. intratekstuele toelichting
- f. extratekstuele toelichting
- g. visuele aanpassing
- h. orthografische aanpassing
- i. autonome schepping

De verschillende procedés voor het vertalen van heterolinguïstische elementen vallen zoals gezegd niet standaard onder één van de strategieën. Zo kan het eerstgenoemde procedé (handhaving) er zowel voor zorgen dat de heterogeniteit verdwijnt of vermindert (als de toegevoegde taal dezelfde is als de doeltaal of als de toegevoegde taal dichter bij de doeltaal ligt dan bij de eerste brontaal) als dat de heterogeniteit verhoogd wordt (als de doeltaal en de toegevoegde taal verder uit

elkaar liggen dan de eerste brontaal en de toegevoegde taal). Deze ont koppeling van strategieën en procedés is zeer belangrijk. Het weg vertalen van een heterolinguïstisch element (door te vertalen in de doeltaal) hoeft niet te betekenen dat de heterogeniteit wordt gereduceerd, zoals eerder besproken aan de hand van Schyns' artikel (2014). Er kan namelijk een bepaalde toon aangehouden worden voor een personage, waaruit blijkt dat deze persoon een ander soort taal spreekt, die samenhangt met de identiteit van de spreker. Er zou door middel van intratekstuele of extratekstuele toelichting duidelijk kunnen worden gemaakt dat er sprake is van een dialoog tussen talen. Verder kan het voorkomen dat er sprake is van een procedé als 'autonome schepping', terwijl de heterogeniteit over het algemeen niet wordt verhoogd. De algemene vertaalstrategie is misschien een heel andere. Dit soort unieke gevallen maken dat de procedés niet standaard onder één vertaalstrategie kunnen worden geplaatst, zoals in het schema van Suchet (2009a). We bespreken de procedés één voor één kort.

Het eerste procedé is het letterlijk overnemen van het heterolinguïstische element. Dit komt neer op wat Grutman '*non-traduction*' noemt (2012: 57). Wij kiezen echter voor een andere term, aangezien '*non-traduction*' suggereert dat het element in een andere taal is geschreven dan de doeltaal en dat hoeft niet per se het geval te zijn. Door te kiezen voor het neutralere 'handhaving', gebaseerd op Grit (2010: 192) en Suchet (2009a: 200), vermijden we dit probleem. Dit vertaalprocedé houdt in dat de vertaler het heterolinguïstische element overneemt in zijn vertaling en dat hij dus geen vertaling maakt of aanpassing van andere aard bewerkstelligt. Dit procedé kan zeer goed vergezeld gaan van een ander procedé als 'toelichting' of 'visuele aanpassing'. Wanneer de doeltaal hetzelfde is als de toegevoegde taal en het heterolinguïstische element dus niet meer opvalt hoewel er niet vertaald is kunnen we spreken van een onvrijwillige weglating (Suchet, 2009a: 186-187).

Het volgende procedé is vertaling in doeltaal. Er is dan in de vertaling geen sprake meer van een verschil *in taal* tussen het element en de rest van de tekst. Wel kan de vertaler kiezen voor een ander register, om zo de 'andersheid' van het element te markeren, of hij kan expliciet aangeven dat het hier om een anderstalig element ging (intratekstuele toelichting).

Het derde procedé is transpositie. Dit procedé komt ook voor in het model van Suchet (2009a: 193 e.v.). Transpositie is het vervangen van een dialect door een ander dialect. Zoals eerder besproken wordt dit vertaalprocedé niet vaak toegepast, omdat het effect meestal niet voldoet aan de eisen die worden gesteld. Zo wordt de dialoog tussen talen compleet aangepast en komen er nieuwe associaties in beeld, die meestal niet wenselijk zijn. Daarnaast kan het een lachwekkend effect hebben als een personage plotseling een taal spreekt die niet past bij waar hij of zij vandaan komt.

Een volgende mogelijkheid is het gebruik van een calque, een leenvertaling. Het procedé dat in de oorspronkelijke tekst is gebruikt wordt dat gebruikt voor het creëren van een oplossing in de doeltaal. In het Quebecois worden bijvoorbeeld anglicismen gebruikt, woorden worden gevormd naar Engels voorbeeld, zoals *tomber en amour*, gebaseerd op het Engelse *to fall in love*. In het standaard Frans zegt men *tomber amoureux*. In een vertaling kunnen dit soort procedés door een vertaler eigen worden gemaakt en worden ingevoerd om zo het heterolinguïstische karakter van de tekst te benadrukken.

De volgende twee procedés horen bij elkaar; het gaat beide keren om een toelichting, om een explicitering. Intratekstueel, dus door middel van een uitleg in de lopende tekst, en extratekstueel, door middel van een uitleg buiten de lopende tekst, bijvoorbeeld in voetnoten, verklarende woordenlijsten of een voorwoord van de vertaler (paratekst). De termen zijn overgenomen van Aixelá (2010: 201).

Een visuele aanpassing is een veelgebruikt procedé. Het houdt in dat een 'vreemd' element bijvoorbeeld cursief gezet wordt, zodat duidelijk is dat het hier niet om een normaal, tot de doeltaal en -cultuur behorend element gaat. Aan de ene kant heeft dit tot gevolg dat het element geïsoleerd wordt, maar aan de andere kant valt het element ook minder uit de toon, omdat de lezer de 'andersheid' eerder tolereert vanwege de visuele aanpassing (Suchet, 2009a: 193).

De orthografische aanpassing is een procedé dat ik wederom heb overgenomen van Aixelá (2010: 200). Zoals hij beschrijft vallen binnen dit procedé procedures als transcriptie en transliteratie. Het gaat voornamelijk om die gevallen waarin de tekst in een ander schrift is geschreven dan het schrift waarin de doeltaal is geschreven. Het procedé wordt tegenwoordig voornamelijk gebruikt om verwijzingen uit andere talen en culturen in de tekst te integreren. Een duidelijk voorbeeld wat we regelmatig tegenkomen is het overnemen van Russische woorden of namen. Die worden in het Nederlands bijvoorbeeld anders getranscribeerd dan in het Frans en worden daarom over het algemeen aangepast aan de Nederlandse regels hiervoor.

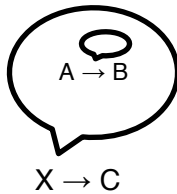
Het laatste procedé is de autonome schepping, een term van Aixelá (2010: 202-203). Een autonome schepping is het invoegen van een heterolinguïstisch element in de doelttekst waar het in de brontekst niet voorkwam. Dit is vaak het resultaat van een compensatie: als er een element is weggevallen in de vertaling kan er elders worden gecompenseerd door een nieuw element in te voegen: een autonome schepping.

Een combinatie van procedés is vanzelfsprekend mogelijk en vaak zelfs onvermijdelijk. Zo gaat een toelichting altijd vergezeld van een ander procedé, zoals handhaving of transpositie. Denk ook aan minder vanzelfsprekende combinaties. De vertaling van een heterolinguïstisch element kan bijvoorbeeld vergezeld gaan van een intratekstuele toelichting. Wanneer er bijvoorbeeld wordt geschreven 'sprak hij in raar Frans', wordt er aangegeven dat er sprake was van een andere taal, zonder dat die taal zichtbaar is (er is vertaald in de doeltaal). Ook 'compensatie', een vaak genoemd procedé in allerlei vertaaltheorieën, bestaat uit een combinatie van twee andere procedés en heb ik dus niet toegevoegd aan het lijstje. Het is een combinatie van een vertaling in de doeltaal (op de ene plek) en een autonome schepping (op een andere plek).

Paragraaf 2.1 biedt een overzicht van de problemen die zich voordoen bij het vertalen van heterolinguïstische teksten, de terminologieproblemen en de strategieën en procedés die een vertaler kan aanwenden om heterolinguïstische elementen te vertalen. Een vertaler kiest zijn vertaalstrategie echter niet op objectieve wijze, al probeert hij dat misschien wel. Hij wordt bewust en onbewust beïnvloed door meerdere factoren, onder te verdelen in socio-culturele en individuele invloeden. In hoofdstuk drie zullen we aan de hand van de casestudy het nieuwe model in de praktijk brengen en gebruiken voor de beschrijving van vertaalstrategieën en vertaalprocedés die de vertaler van het bestudeerde boek aanwendt. Om rekening te kunnen houden met de invloed die de vertaler uitoefent op het vertaalresultaat gaan we eerst nog in op de rol van de vertaler alvorens over te gaan tot de casestudy.

2.2 Over de vertaler

De vertaler oefent invloed uit op de uiteindelijke vertaling: hij maakt bepaalde keuzes die het boek anders (kunnen) maken. Vertalen is het helemaal opnieuw formuleren van het origineel in een andere taal en cultuur. Het is dus meer dan het overbrengen van informatie uit de ene taal in de andere, zo stelt Suchet (2009b: 160). Suchet haalt Brian Mossop aan, die vertaling beschouwt als herformulering. Een logisch gevolg van vertaling als herformulering is dat een vertaler bewijs achterlaat van zijn aanwezigheid. Mossop illustreert dat met een tekeningetje:

Figuur 5: Brian Mossop (1983), The Translator as Rapporteur

A is de verteller van de brontekst, die aan lezer B een verhaal vertelt (kleine tekstballon). X is de vertaler: die vertelt aan doeltaallezer C wat verteller A aan lezer B vertelde (grote tekstballon). Deze verteller van de vertaling heeft een eigen stem. Suchet (2009a: 221) stelt dat het heterolinguïsme een karakter geeft aan de uitende instantie; in het geval van de brontekst is dat de verteller (A), in het geval van een vertaling is dat de 'vertaler-verteller' (X). De manieren waarop de talen in contact treden geeft een beeld van de verteller. De verteller van de vertaling onderhandelt op nieuw met de 'andersheid' van andere talen en teksten en creëert zo automatisch ook een beeld van zichzelf. Het gaat niet om *wat* er wordt gezegd, maar om *hoe* het wordt gezegd: discours. Deze theorie kunnen we verbinden aan de term 'representatie', die we in hoofdstuk één besproken. Representatie is een belangrijk aspect van het circuleren van cultuur: het wordt gerepresenteerd door een bepaald medium, zoals taal, die wordt geuit door een spreker. In het geval van een vertaling is dit de vertaler. De vertaler drukt de informatie uit de brontekst opnieuw uit. In de volgende paragraaf gaan we onder andere in op de houdingen ten opzichte van cultuur van Clem Robyns, die we in paragraaf 2.2.1 zullen bespreken. De manier waarop een vertaler met cultuur en 'andersheid' omgaat blijkt uit zijn vertaling, wordt gerepresenteerd door zijn vertaling.

Deels is de invloed die de vertaler uitoefent toe te schrijven aan de socio-culturele status van de vertaler, die zich bevindt in een systeem van normen en waarden, waarin allerlei ideeën heersen over bijvoorbeeld taal en cultuur. Deels is die invloed ook aan de vertaler als individu toe te schrijven en hangt die samen met bijvoorbeeld de opleiding en de afkomst van de vertaler.

2.2.1 De vertaler als socio-culturele actor

Bij vertaling komt veel meer kijken dan taal alleen. Vertalingen zijn altijd ingebed in culturele en politieke systemen en in geschiedenis en gebeurt dus niet in een vacuüm. Het is geen op zich staande handeling, maar maakt deel uit van een continu proces van interculturele transfers. Het is bovendien ondoorzichtig en geladen met betekenis. Er bestaat namelijk (vrijwel) nooit een gelijke relatie tussen teksten, talen en systemen (Bassnett & Trivedi, 2002: 2-6). Deze overgang van de ene taal en cultuur naar de andere beïnvloedt de vertaler; gemeenschappelijke normen en waarden spelen een rol. De positie van talen op de 'wereldtalenbeurs' speelt een rol bij vertaalkeuzes. Een vertaling is geen vredige, horizontale uitwisseling; het gaat altijd om een ongelijke uitwisseling, zo stelt Pascale Casanova (in Grutman, 2012: 75), niet omdat er door de vertaler voor een bepaalde strategie is gekozen, maar omdat intercultureel contact nooit evenwichtig is. De vertaler weerspiegelt esthetische, ideologische en politieke ideeën.

Vertaling wordt steeds vaker benaderd als cultureel artefact dat is ingebed in de historische realiteit van zijn productie. Verhoudingen tussen culturen zijn in principe nooit in balans, wat de vertaalpraktijk kan beïnvloeden (Hui, 2009: 200). Wanneer er vanuit een (ooit) gedomineerde cultuur wordt vertaald, kan die relatie zich al uiten in de keuze voor de brontekst: teksten die het geldende beeld van de gekoloniseerde in stand houden worden vaker vertaald en circuleren meer (201). Een mooi voorbeeld is

het beeld dat wij hebben van de Japanse cultuur. Laureaat Luk Van Haute sprak bij de uitreiking van de Filter Vertaalprijs 2015 over zijn vertaling van een Japanse verhalenbundel en vertelde dat het beeld dat wij hier hebben van de Japanse literatuur niet compleet is; er is meer dan Murakami. De verhalenbundel die hij samenstelde en vertaalde (*Liefdesdood in Kamara. En andere Japanse verhalen*) bevat verhalen die we niet zouden verwachten als het gaat om Japanse literatuur, zoals een verhaal wat we tot de slapstick zouden kunnen rekenen. Over het algemeen worden boeken die voldoen aan onze verwachtingen vertaald, zodat de teksten aansluiten op de verwachtingshorizon van de doeltaallezer. Een postkoloniale benadering van het heterolinguïsme laat dus zien dat vertaling nooit neutraal is, we hebben te maken met ideologische onderhandelingen (Hui, 2009: 202).

Deze machtsverhoudingen oefenen invloed uit op de vertaler, die wordt gestuurd door heersende denkbeelden: hij kijkt vanuit een bepaald oogpunt naar de brontekst. In hoofdstuk één citeerden we Létourneau: *'traduire, c'est avant tout dialoguer'* (2002: 108), het verenigen van de Ander en het Zelf. Hierbij heeft de houding van de vertaler ten opzichte van andere culturen veel invloed. Clem Robyns (2010: 349-359) bespreekt in haar artikel "Eigen vertoog eerst". Vertaling als een bedreiging voor culturele identiteit' over vertalen als confrontatie met het andere, met dat wat niet 'het onze' is: '[d]eze confrontatie is tegelijkertijd noodzakelijk voor het opbouwen van een eigen culturele identiteit én een potentiële bedreiging voor diezelfde identiteit' (349). Iedere groep stapt met een bepaalde houding in die confrontatie. Om aan te geven wat 'de houding [is] die een bepaalde groep in een cultuur aanneemt ten opzichte van vreemde cultuurelementen' (352), onderscheidt Robyns een viertal typehoudingen: de imperialistische houding, de defensieve, de transculturele en de defectieve. Het gaat om parameters die kunnen helpen bij het beschrijven van cultureel gedrag, en niet om hokjes waarin verschillende groepen geplaatst kunnen worden; het gaat dus om generalisaties (352). Wanneer een groep een imperialistische houding heeft wordt de culturele verscheidenheid genegeerd en worden eigen normen opgedrongen. Deze houding resulteert over het algemeen aan een magere vertaalpraktijk en als er al vertaald wordt zullen 'vreemde' culturele elementen worden aangepast aan de doelcultuur of zelfs worden gepresenteerd als eigen, zo stelt Robyns. Bij een defensieve houding is er sprake van voorzichtigheid; het vreemde wordt liever buiten de deur gehouden en wordt over het algemeen niet geaccepteerd. Wanneer er toch vertalingen worden gemaakt zullen die sterk worden aangepast aan de normen van de doelcultuur. Bij een transculturele houding is er sprake van meer tolerantie ten opzichte van andere culturen. Geïmporteerde elementen worden niet per se als vreemd beschouwd, omdat ze deel uitmaken van eenzelfde groter geheel. Culturele elementen geven minder vertaalproblemen, omdat ze vaker al bekend zijn (omdat ze ook tot de eigen cultuur behoren). Er is dan sprake van transparantie en niet zozeer van transpositie. Ten slotte is er nog de defectieve houding, waarbij de vreemdheid expliciet wordt gezien als verrijking van de eigen cultuur. Er wordt veel vertaald en vreemde elementen worden veelal behouden, aldus Robyns (352-358).

Rekening houdende met de theorie over cultuur die we in hoofdstuk één hebben besproken zou je zeggen dat de transculturele houding steeds meer gaat gelden: globalisering heeft als gevolg dat culturen steeds meer in elkaar overlopen: de Ander en het Zelf overlappen en mensen weten steeds meer van de wereld en andere culturen. Toch mag dit niet als vanzelfsprekend worden aangenomen, vooral niet wanneer het gaat om vertalingen van teksten uit culturen die toch tamelijk ver van de eigen cultuur afstaan (zowel wat betreft de cultuur zelf als de afstand). Met in het achterhoofd verschillende vertalingen uit het FQ verwacht ik dat de gemiddelde

vertaler uit het FQ in het Nederlands tussen de transculturele en de defensieve houding in valt, gezien Nederland een klein land is met veel literaire import: omdat het een klein land is lijkt er ook een grotere tolerantie te bestaan voor het vreemde. Grotere literaturen blijken dan ook minder verwelkomend voor het heterolinguïsme (Grutman, 2012: 76). Aan de ene kant zal de vertaler het vreemde dus willen verwelkomen (transculturele houding), aan de andere kant denk ik dat Nederlanders ook wel beschermend kunnen zijn naar hun kleine cultuur en literatuur en daarom soms het vreemde ook wel een beetje willen buitensluiten. Daarnaast ligt de wereld van Quebec ver van de onze, waardoor het ook lastig is om bepaalde elementen hier te introduceren, wat het gevoel van weerstand kan verhogen. In hoofdstuk drie zullen we proberen de besproken theorie te illustreren, mede aan de hand van een analyse van de houding die de betreffende vertaler aanneemt of lijkt aan te nemen tijdens het vertalen.

2.2.2 De vertaler als individu

We kunnen ervan uitgaan dat de gemiddelde vertaler een bepaalde invloed ondervindt van (machts)verhoudingen tussen talen en culturen, maar daarnaast speelt natuurlijk de vertaler als individu een zeer grote rol in het werk, ook al hangen deze zaken wel samen (Grutman, 2012: 75).

We bespreken ten eerste een artikel van Cees Koster en Ton Naaijens (2011), waarin ze een model voorstellen voor de beoordeling van de (on)afhankelijkheid van de vertaler. Ze hebben in hoofdzaak rekening gehouden met drie aspecten. Ten eerste stellen Koster en Naaijens dat vertalers een bepaalde positie innemen en daarom ligt hun focus op de individuele actor binnen een institutioneel krachtveld. Vertalers kunnen dan worden beoordeeld op de mate van onafhankelijkheid. 'Een focus op vertalen als sociale activiteit, sluit een vertaling als tekstuele, als creatieve activiteit niet uit', zo stellen Koster en Naaijens (vertaling SVDM). De positie van een vertaler in het veld moet worden uitgedrukt in zowel institutionele (relatie van een vertaler tot andere actoren en instituties, zowel wat betreft de economische als de professionele positie) als poëtische dimensies (ideeën, opstelling, normen en waarden in termen van literaire, culturele en ideologische positie). Verder is het doel niet om een paradigma van vaste posities op te stellen, aangezien dat tekort doet aan de dynamische aard van het veld. Wanneer het geheel aan institutionele en poëtische parameters wordt beschreven komen we tot een vertalersprofiel, aan de hand waarvan de onafhankelijkheid van de vertaler kan worden ingeschat. De opstelling van het profiel ziet er als volgt uit:

- a. **oeuvre** (inventarisatie publicaties – vertalingen en eigen werk)
- b. **carrière en habitus** (opvoeding, opleiding, andere activiteiten – naast (literaire) vertaalwerkzaamheden, lidmaatschap netwerken en jury's, toegekende prijzen en fondsen, algemene zichtbaarheid in veld, evt. strategische kant van acties)
- c. **poëtische visie** (interne en externe poëtica – tekstuele analyse van vertalingen (als losstaande teksten of comparatief) en analyse van paratekst, essays, recensies, interviews, brieven, dagboeken en andere documentatie)

De (on)afhankelijkheid van de vertaler kan worden beschreven aan de hand van vier niveaus: afhankelijk, semi-afhankelijk, semi-onafhankelijk en onafhankelijk, ieder niveau heeft bepaalde kenmerken:

- a. **afhankelijk** (vertaalt losse, individuele werken voor verschillende uitgevers, werkt alleen in opdracht, voldoet aan gangbare normen, laat zich niet uit over poëtica, is weinig zichtbaar in het veld, geen andere professionele activiteiten in het veld of in aanpalende velden, komt (bijna) niet in aanmerking financiële ondersteuning vanuit subsidies)

- b. **semi-afhankelijk** (vertaalt losse, individuele werken, maar heeft ook ‘eigen auteurs’, werkt voor een beperkt aantal uitgevers, werkt alleen in opdracht, voldoet aan gangbare normen, laat zich niet of zeer weinig uit over poëtica (lage zichtbaarheid), geen andere professionele activiteiten in het veld of in aanpalende velden, komt in aanmerking voor financiële ondersteuning vanuit subsidies)
- c. **semi-onafhankelijk** (voldoet aan dezelfde kenmerken als de vertaler met een semi-afhankelijke positie, het verschil ligt bijvoorbeeld in het aantal vaste auteurs en uitgevers, het aantal gesubsidieerde vertalingen en de relatieve zichtbaarheid in het veld)
- d. **onafhankelijk** (selecteert zelf werken en auteurs, werkt voor één uitgever of een zeer beperkt aantal uitgevers, kan vrijheid nemen ten opzichte van de gangbare norm (pionier), hoge zichtbaarheid in het veld, heeft (veel) andere professionele activiteiten in het veld of in aanpalende velden (educatie), ontvangt beperkte financiële ondersteuning vanuit subsidies vanwege beschikbaarheid andere inkomsten)

Koster en Naaijken (2011) verschaffen hiermee een bruikbaar model voor het analyseren van habitus, oeuvre en poëtica en daarmee de (on)afhankelijkheid van de vertaler, aan de hand waarvan we wellicht de keuze voor bepaalde vertaalstrategieën kunnen verklaren. In hoofdstuk drie zullen we de vertaler van het casestudy-boek met behulp van deze werkwijze bespreken.

Dit analysemodel helpt ons te beoordelen welke aspecten van invloed kunnen zijn op vertaalkeuzes van een vertaler. Vooral interessant in de context van de vertaling van heterolinguïstische teksten, en in het bijzonder quebecismen, is de ervaring van de vertaler met het vertalen van dergelijke teksten, wat hij erover schrijft en de kennis die een vertaler van het onderwerp heeft.

Essentieel is daarom het kenmerk ‘opleiding’, dat onder de parameter ‘carriere en habitus’ valt. Het gaat in ons geval dan niet per se om een vertaalopleiding; een vertaler kan ook kennis vergaren door op eigen initiatief een taal, cultuur of literatuur te bestuderen. Vanwege de zeer diverse onderwerpen die een vertaler tegenkomt is het onmogelijk om voor ieder topic een opleiding of cursus te volgen. Wel is het nodig om een bepaald niveau van kennis te hebben.

Maar is het dan een vereiste dat een vertaler kennis heeft van alle talen en culturen die een rol spelen in de heterolinguïstische tekst? Volgens de een is dat niet nodig, volgens de ander wel, om zo de tekst volledig te kunnen waarderen. Maar dit soort modellezers en modelvertalers met een zeer verrijkende kennis van talen, culturen en de structuren die deze verbinden zijn lastig te vinden, zo stelt Sherry Simon (2006: 108). Het wordt nog complexer wanneer je te maken hebt met talen die vooral worden gesproken en niet zijn gestandaardiseerd. We zien hier een duidelijke kloof tussen theorie en praktijk: in de ideale situatie is de vertaler inderdaad bekend met alle talen en culturen die een rol spelen in een werk, maar in de praktijk is dit maar lastig haalbaar. Er zijn een aantal oplossingen: de vertaler en auteur kunnen samenwerken. In het verlengde hiervan kunnen meerdere vertalers samenwerken aan een vertaling, waarbij de een meer te maken zou kunnen hebben met interpretatie terwijl de ander zich richt op het op schrift stellen van de vertaling. Er zou zelfs sprake kunnen zijn van een heel vertaalteam (Buzelin, 2006: 108-109). Aan dit ideaalbeeld kunnen vertalers vaak niet voldoen: er is simpelweg niet genoeg tijd en geld. Het komt daarom regelmatig voor dat vertalers tekortschieten en niet genoeg kennis hebben van de betreffende talen en culturen.

Ik ben het met Grutman eens dat een vertaler niet alles van de ingebede talen en culturen hoeft te weten, mede omdat dit simpelweg (vrijwel) nooit haalbaar is. In bijna alle teksten komen onderwerpen, elementen voor die je als vertaler niet kent of

waar je weinig van weet, maar zolang je dit erkent en research doet of hulp vraagt hoeft dit geen probleem te zijn. Wel moeten vertalers een zekere mate van kennis van onderliggende talen en culturen hebben, om zo verwijzingen te kunnen herkennen. Dit gaat dus verder dan herkenning op tekstueel niveau; de dialoog tussen talen moet worden opgemerkt. Herkent de vertaler die elementen niet, dan zal hij waarschijnlijk tekortschieten met zijn vertaling, doordat hij deze elementen ook niet integreert in zijn vertaling (afgezien van het feit of dit wel of niet mogelijk was). Het kan zelfs leiden tot grove vertaalfouten, doordat een vertaler de tekst heel anders begrijpt door zijn gebrek aan kennis van culturen of tweede of derde talen die aanwezig zijn in de tekst. In het Quebecois zijn er bijvoorbeeld veel woorden die ook bestaan in het Frans, maar die soms een totaal andere betekenis hebben. Wanneer een vertaler zich niet bewust is van zo'n betekenisverschil kan dit leiden tot foutieve interpretaties. Een gebrek aan kennis van het FQ kan de vertaler dus parten spelen.

Hoe een vertaler precies vertaalt hangt af van een mix van de carrière, habitus van de vertaler, de normen en waarden van diens maatschappij en wat hij hiermee doet, hoe hij dit alles 'verwerkt' in zijn vertaling (Lane-Mercier, 1997: 63). Iedere vertaling is een uniek product en bestaat uit afzonderlijke keuzes: we kunnen niet zomaar een voorspelling maken van vertaalkeuzes aan de hand van de achtergrond van een vertaler, we kunnen wel vertaalkeuzes proberen te verklaren aan de hand van een bestudering van die achtergrond.

3. Casestudy

In dit hoofdstuk toetsen we de theorie aan de praktijk. We bespreken eerst onze onderzoeksmethode, waarna we overgaan tot de analyse van de vertaler en de vertaling.

3.1 Methode

We introduceren kort onze werkwijze. Allereerst hebben we het boek geanalyseerd en beschreven. Ook de vertaler hebben we aan een onderzoek onderworpen aan de hand van de theorie uit paragraaf 2.2. Vervolgens hebben we de quebecismen opgelijst. We hebben steeds gecontroleerd of een woord of woordgroep een quebecisme vormde of niet, voornamelijk aan de hand van woordenboeken, maar af en toe ook via het internet. De quebecismen uit het boek en de vertalingen (Frans, Nederlands en Engels) hebben we vervolgens verwerkt in tabellen (zie bijlagen A en B), met daarbij woordenboekbetekenissen van vier woordenboeken, namelijk de *Dictionnaire québécois français* (Meney, 1999), de *Dictionnaire historique du français québécois* (Poirier, 1998), *Usito* (2013) en *Antidote* (2014). We bespreken in de volgende paragraaf de aard van deze woordenboeken en de selectiecriteria. Deze voorbereidende fase vormt het intralinguïstische deel van de studie.

Dan gaan we over naar het inhoudelijke, contrastieve onderzoek. We bespreken eerst het boek dat onze casestudy vormt en de rol van quebecismen in dit boek (§3.2.1), ook de vertaler en zijn (vermoedelijke) algemene vertaalstrategie komen aan bod. In paragraaf 3.2.2 plaatsen we de quebecismen in het schema van Poirier (zie §1.2.3), zodat we een beeld krijgen van de verdeling van de quebecismen. Voor het inhoudelijke vertaalonderzoek selecteren we een aantal exemplarische quebecismen. Deze keuze zullen we verantwoorden in paragraaf 3.2.3. Voor de verdere analyse maken we gebruik van nog meer woordenboeken – zoals de *Van Dale* – en het internet – verschillende sites over het Quebecois en Google – om een duidelijk beeld van het quebecisme en de mogelijke vertaling te kunnen vormen. Op die manier kunnen we het originele boek vergelijken met de Nederlandse vertaling. We willen het model van vertaalstrategieën dat we in paragraaf 2.1.3 hebben besproken testen aan de hand van onze casestudy. We zullen de vertaalstrategieën en -procedés die de vertaler toepast dus analyseren aan de hand van ons model.

3.1.1 Woordenboeken

Voor deze studie hebben we woordenboeken nodig aan de hand waarvan we een duidelijk beeld te kunnen geven van de betekenis van het quebecisme (a), het gebruik van het woord of de uitdrukking (b) en de herkomst (c). We hadden de keuze uit algemene en differentiële woordenboeken. Algemene woordenboeken bestuderen talen los van een andere taal. Differentiële woordenboeken zetten de ene taal af tegen een andere taal, om zo aan te wijzen wat de specificiteit van de taal is of hoe die kan worden vertaald in een andere taal. ‘Grote’ Quebecoise woordenboeken stammen voornamelijk uit de afgelopen drie decennia. Daarvoor werden wel veel glossaria en (beperkte) woordenboeken gepubliceerd (vanaf ongeveer 1880), maar die zijn voor ons niet echt bruikbaar, vanwege het feit dat die woordenboeken minder ontwikkeld waren en simpelweg ouder zijn; wij focussen op quebecismen in de hedendaagse literatuur. De twee grootste en belangrijkste differentiële Quebecoise woordenboeken van de afgelopen tijd zijn het papieren woordenboek *Dictionnaire québécois français* (1999, vanaf heden afgekort tot *DQF*), van Lionel Meney en het papieren woordenboek *Dictionnaire historique du français québécois* (1998, vanaf heden afgekort tot *DHFQ*), onder leiding van Claude Poirier. Daarnaast maken we

gebruik van het algemene online woordenboek *Usito* (2013), van onderzoeksteam Franqus, gelieerd aan de Universiteit van Sherbrooke. Tot slot maken we gebruik van het programma Antidote, software uit Quebec met veel onderdelen, waaronder een Frans woordenboek waarin veel quebecismen staan en als zodanig zijn gemarkeerd.

De twee papieren woordenboeken die we hebben gebruikt verschenen vlak na elkaar, maar zijn erg verschillend wat betreft de insteek. Het was daarom ook nuttig om beide woordenboeken te gebruiken bij dit onderzoek; ze vormen een mooie aanvulling op elkaar. Het *DQF* (1999) van Lionel Meney is een differentieel woordenboek, gebaseerd op de verschillen tussen het Frans van Frankrijk en het Quebecois. Meney stelt dat veel werken over het Quebecois normatief van aard zijn, ze willen aangeven wat de 'fouten' van de taal zijn ten opzichte van het Frans van Frankrijk. Er zijn wel meer beschrijvende werken, maar daarin wordt dan vaak weer geen vergelijking gemaakt met het 'standaard Frans', waardoor we niet weten wat de overeenkomsten zijn en wat specifiek Quebecois is (1999: V). Opvallend is dat Meney niet definieert wat hij verstaat onder 'standaard Frans'. We nemen de term hier over, maar dit is een belangrijk punt van kritiek op zijn woordenboek, wat ook wordt gesignaleerd door Claude Poirier, die zelfs stelt dat bij onderzoek blijkt dat hij hier ook regionale varianten van het Frans toe rekent, want regelmatig is het door hem gekozen equivalent niet wat je 'standaard Frans' zou noemen, maar bijvoorbeeld een vorm uit het *argot* of zelfs een Afrikaans of Zwitsers regionalisme (Poirier, 2000: 101-103⁶). Meney stelt zichzelf als doel om aan alle geïnteresseerde Franstaligen een tweetalig woordenboek te bieden, gebaseerd op een differentieële studie, dat gedetailleerd, gedocumenteerd en descriptief is, dat de verschillen en overeenkomsten van het QC en het FrR naast elkaar zet en daarbij alleen gebruik maakt van authentieke Quebecoise voorbeelden. Er is echter in het woordenboek geen onderscheid gemaakt tussen gangbaar en minder gangbaar, meer individueel taalgebruik, waardoor je op basis van definities van dit woordenboek niet met zekerheid kunt stellen dat een bepaald woord of een bepaalde samenstelling een (gangbaar) quebecisme is, zo stelt Poirier (2000: 101-103). Meney heeft dertig jaar aan het woordenboek gewerkt en dit heeft geresulteerd in een zeer rijk woordenboek; het is heel nuttig voor een eerste check van een (potentieel) quebecisme. Wel is het nuttig om daarnaast nog andere bronnen aan te boren om te kijken hoe het quebecisme wordt gebruikt en hoe gangbaar het is. Daarom staat dit woordenboek boven aan ons lijstje: we hebben het als eerste geraadpleegd.

Het *DHFQ* (1998) is een product van het TLFQ, onder leiding van Claude Poirier. In paragraaf 1.2.3 bespraken we dit onderzoeksteam al:

[...] onderzoeksgroep *Trésor de la langue française au Québec* (TLFQ), opgericht in de jaren zeventig, met als doel het creëren van wetenschappelijke infrastructuur voor het onderzoek naar het Frans van Quebec. Met dat doel in gedachten gaat het TLFQ uit van de taal als cultureel element. Net als objecten in een museum kan taal verwijzen het verleden (erfgoed), naar de maatschappij en naar bepaalde normen en waarden. De taal is volgens het TLFQ een fundamenteel kenmerk van de identiteit van de Quebecois en door die taal te bestuderen kunnen we begrijpen hoe het collectief bewustzijn van de Quebecois tot stand is gekomen. De taal is namelijk het medium bij uitstek dat verwijst naar een identiteit, doordat taaluitingen levende culturele objecten zijn,

⁶ We moeten de mening van Claude Poirier wel in een bepaald licht zien: hij is niet geheel objectief, aangezien hij zelf net een ander woordenboek had uitgebracht, met een andere insteek, zoals we straks zullen zien. Wel uit hij hier gegronde kritiek, die te controleren is en ook klopt.

in tegenstelling tot bijvoorbeeld objecten in een museum. Ze verwijzen naar het verleden en naar opbouw van de collectieve identiteit. Juist de veranderlijkheid die inherent is aan taal is in Quebec ook een belangrijk onderdeel van de collectieve identiteit. Wel moeten die culturele elementen dan goed kunnen worden geïnterpreteerd, vandaar dat er onderzoek nodig is, naar het specifieke taalgebruik (op zich en ten opzichte van het Frans) en naar de historische dimensie van de taal. Deze visie uit zich in het schrijven van een differentieel, historisch woordenboek, één van de belangrijkste projecten van het TLFQ. In 1998 verscheen de eerste editie (*Dictionnaire historique du français québécois*).

(TLFQ, 2011, via tlfq.ulaval.ca)

Dit woordenboek richt zich dus meer op het historische aspect van taal. Dit is een mooie aanvulling op het DQF, dat zich minder richt op het historische aspect en meer op absolute betekenissen. Ook staan er bij alle woorden voorbeelden van het gebruik en citaten.

Usito (2013) is het meest recente Quebecoise woordenboek dat we gebruiken. Het is samengesteld door een multi-universitair onderzoeksteam, Franqus (*'français québécois: usage standard'*), verbonden aan de Universiteit van Sherbrooke, aangevoerd door onderzoekers Hélène Cajolet-Laganière, Pierre Martel, Louis Mercier, Chantal-Édith Masson. Het woordenboek is online raadpleegbaar en wordt dagelijks bijgewerkt, waardoor je altijd werkt met de meest recente versie. Dit woordenboek is het enige Franstalige woordenboek dat een internationaal beeld van de taal geeft, maar tegelijkertijd varianten van het Frans, en dan met name de taal van Quebec, op de voorgrond plaatst, zo stellen de makers:

Usito propose une description ouverte du français. Il a été conçu pour mettre en valeur le tronc commun du français, c'est-à-dire les emplois partagés par l'ensemble des francophones, de même que les particularismes caractéristiques des usages français et québécois.

(Usito.com, 2014)

De specificiteit van het FQ en het FrR worden besproken en gaan daarnaast vergezeld van verschillende gedetailleerde artikelen over het gebruik van woorden. Er wordt zo een brug geslagen tussen het FQ en het FrR. Het woordenboek beschikt over een goede zoekmachine, waarmee op allemaal verschillende manieren kan worden gezocht, zelfs op rijm.

En présentant les emplois partagés et les particularités propres à plusieurs sous-ensembles géographiques de la francophonie, *Usito* permet la réalisation de traductions rigoureuses, adaptées à la réalité du public auquel elles s'adressent.

(Usito.com, 2014)

Tot slot hebben we gebruik gemaakt van Antidote (2014), een programma met veel componenten: woordenboek, etymologie, historie, synoniemen, spreekwoorden en gezegden, informatie over gebruik, citaten, visueel woordenboek, grammatica, correctietool etc. Het is een programma van Quebecoise makelij en er staan dan ook veel quebecismen in, waardoor dit programma zeer nuttig is voor ons. Ook de uitdrukkingen en gezegden, de informatie over het gebruik en de citaten komen goed van pas. In het corpus hebben we alleen de woordenboekbetekenissen overgenomen en soms een etymologisch element of een opmerking (bij anglicismen staat vaak een opmerking). Dit laatste woordenboek hebben we vooral ter aanvulling op de rest gebruikt.

Verder hebben we binnen het onderzoek gebruik gemaakt van de *Trésor de la langue française informatisé* (TLFI). Dit digitale woordenboek (online te raadplegen)

is opgezet door *Analyse et traitement informatique de la langue française* (Atilf), een organisatie die verbonden is aan het nationale Franse onderzoekscentrum CNRS (*Centre nationale de la recherche scientifique*) en de Universiteit van Lorraine. We gebruiken dit voornamelijk voor het FrR en eventueel voor aanvullende informatie over quebecismen; bepaalde Quebecoise woorden komen in dit woordenboek voor. Ook hebben we gebruik gemaakt van de Van Dale (*Van Dale Grote Woordenboeken 2008*, FR-NL en NL-NL, digitaal).

Als deze bronnen nog niet voldoende informatie boden zijn we verder gaan zoeken op internet en hebben we dus diverse bronnen aangeboord, die vanzelfsprekend vermeld zijn in de lopende tekst. Ook in verband met de dynamiek van taal is het internet een op dit vlak niet te verwaarlozen bron. De gebruikte papieren woordenboeken bevatten niet alle benodigde lemma, niet alleen vanwege hun gedateerdheid, maar ook doordat het nog eerste versies zijn: de Quebecoise lexicografie staat nog in zijn kinderschoenen. De geraadpleegde sites zijn vaak niet academisch en het ontbreekt vaak ook aan bronvermelding. We verwijzen daarom vooral naar deze bronnen als de hierboven genoemde werken geen soelaas boden en zullen rekening houden met het feit dat informatie foutief kan zijn.

3.2 Casestudy

Voor de casestudy wilde ik een roman analyseren die zo'n wereldje schetst waar je je in wilt wentelen. Zo'n boek waarvan je niet wilt dat het uit is, maar omdat het over het algemeen juist boeken zijn die vlot lezen heb je ze vaak binnen een paar uur uit. Vaak kunnen we dit soort boeken bestempelen als lectuur in plaats van literatuur of hangen ze er een beetje tussen in (zonder hier verder op de discussie over het onderscheid tussen lectuur en literatuur in te gaan). Belangrijke aspecten van dit soort boeken zijn over het algemeen de kunst om zo beeldend te schrijven dat de lezer zich helemaal in de geschetste wereld en de personages kan verplaatsen en de kunst om een vlot lezend boek te schrijven; leesbaarheid en plezier staan hoog in het vaandel. Bij het vertalen moet met deze kenmerken ook rekening worden gehouden. Is leesbaarheid een valide argument om bepaalde literaire kenmerken, zoals in ons geval quebecismen, te negeren? *Le froid modifie la trajectoire des poissons* (Szalowski, 2007) is typisch zo'n feelgood roman die aan bovenstaande kenmerken voldoet. Ik vind het een interessante casestudy, juist omdat de roman op zich wat minder literair is, wat ook een specifiek vertaalprobleem kan vormen. Zijn literaire kenmerken minder van belang in deze roman? Gaat de leesbaarheid altijd voor? Daarnaast worden er veel van dit soort boeken uitgegeven en moeten literaire hoogstandjes vechten om een plekje op de boekenmarkt. Ook zal een boek waarin het Quebecois sterk wordt gethematiseerd hier minder snel worden uitgegeven, gezien de geringe kennis die Nederlanders hebben van de achtergrond. *Le froid modifie la trajectoire des poissons* lijkt mij om die redenen een relevante casestudy.

3.2.1 Analyse - auteur, roman, vertaling en vertaler

Pierre Szalowski is een Canadese auteur. Hij was persfotograaf, journalist, graficus, art director, creative director en vicepresident bij het gamebedrijf Ubisoft. Nu schrijft hij romans en scenario's. De auteur wil dat zijn leven een permanent avontuur is, dus verliet hij in 2003 de game-industrie om scenarioschrijver te worden en schreef *Ma fille, mon ange* (2007). Zijn eerste roman was *Le froid modifie la trajectoire des poissons* uit 2007 (Nederland: *Vissen veranderen bij kou van zwemrichting*, 2011, vertaald door Richard Kwakkel). Szalowski's tweede roman, de feelgoodroman *Mais qu'est-ce que tu fais là, tout seul* (2012), verscheen niet in het Nederlands (door Lebowski afgewezen na een leesverslag). In 2014 verscheen Szalowski's derde roman, die uitkwam in de serie *Vol 459*, een serie van vier boeken van verschillende

auteurs, die ieder een verhaal schreven over een ander personage dat op vlucht 459 stapte en neerstortte. Ook dit boek is (nog) niet in het Nederlands vertaald.

Het boek dat in deze casestudy centraal staat is *La froid modifie la trajectoire des poissons* (2007). Het boek speelt zich af rond kerst en de jaarwisseling van 1997/1998 en gaat over een in Montréal woonachtig jongetje van tien jaar oud dat te horen krijgt dat zijn ouders gaan scheiden. Hij is ten einde raad en vraagt de hemel om hulp. De volgende dag springen de weergoden hem te hulp: het begint enorm te ijzelen en breekt de noodsituatie uit (dit is overigens gebaseerd op de werkelijkheid). De bewoners van het straatje waar de jongen woont bieden elkaar hulp en doorbreken zo hun sleur. De markante bewoners vormen een mooi stel. In de straat wonen de Canadees-Russische wiskundige Boris Bogdanov, wiens leven draait om zijn onderzoeksobject: een aquarium met vissen, de erotische danseres Julie, die haar vertrouwen in mannen heeft verloren en vastzit in haar baan als danseres in een seksclub, het homostel Michel en Simon, die doen alsof ze broers zijn om (voor)oordelen uit de weg te gaan, vader en voormalig singer-songwriter Alex en zoon en kwajongen Alexis, die hunkeren naar hun ex-vrouw en moeder Do, en onze naamloze hoofdpersoon met zijn ouders, al verhuist de vader tijdelijk naar hun vakantiehuisje in een andere plaats. Het noodweer brengt de bewoners dichterbij elkaar. De roman is zeer optimistisch en hartverwarmend. De auteur heeft bewust gekozen voor een boek over geluk en niet over verdriet. Het boek leest vlot. Wat opvalt is de taal waarin de auteur schrijft: het is overtuigend Quebecois in plaats van Frans Frans. Het verhaal is doorspekt met quebecismen. De taal en cultuur van Quebec worden in het boek af en toe gethematiseerd – bijvoorbeeld wanneer Boris alle resterende blikjes gas in de winkel wil opkopen en er wordt gewezen op de solidariteit van de Quebecois; als geïmmigreerde Rus heeft hij daar ook mee te dealen – maar worden niet verheven tot onderwerp van het boek. Het heterolinguïsme heeft dan ook voornamelijk een mimetisch effect. We zullen bij de inhoudelijke analyse van de vertaling terugkomen op de rol die de quebecismen spelen in het boek.

In Frankrijk werd het boek ook uitgegeven, lichtelijk aangepast op het Franse lezerspubliek, in 2010. Van Richard Kwakkel, de Nederlandse vertaler, ontving ik het boek digitaal met de aanpassingen van de Franse versie gemarkeerd. Er zijn een aantal quebecismen weggehaald en vervangen door 'gewoon' Frans. Op veel plekken zijn de quebecismen echter gewoon blijven staan, dus het Quebecoise karakter van het boek is niet compleet uitgesloten. Er is alleen hier en daar iets aangepast als het een goed tekstbegrip in de weg zou staan. De aanpassingen zijn volgens het bestand dat ik van Kwakkel ontving gedaan door Delphine Valentin. Ik zal deze Frans-Franse versie alleen gebruiken ter vergelijking.

Het boek is in 2011 uitgegeven in Nederland. Het verhaal speelt zich nog steeds af in Quebec en dat is tijdens het lezen ook merkbaar. In het Nederlandse vertaalveld is een trend tot exotisering waar te nemen. We weten veel van de wereld en de 'multiculturele' Nederlanders kunnen elementen die verwijzen naar andere culturen dus prima aan, lijkt het devies te zijn. Het is niet nodig om vreemde elementen weg te vertalen. Deze visie is ook te herkennen in de Nederlandse vertaling. Wanneer we deze visie in verband brengen met de typehoudingen van Robyns kunnen we stellen dat er sprake is van een transculturele of zelfsdefectieve houding. Er worden expliciet nieuwe cultuurspecifieke elementen geïntroduceerd, zoals de term 'tabernac'. De eigen, Nederlandse cultuur wordt dus verrijkt met 'vreemde' elementen. Er is eerder sprake van transpositie dan transparantie: het gaat niet om culturele elementen die Nederlanders als gewoon zullen beschouwen, aangezien Quebec behoorlijk onbekend gebied is voor de gemiddelde Nederlander. Dit heeft soms een wat vervreemdend effect, aangezien de geïntroduceerde

heterolinguïstische elementen opvallend zijn en ook overduidelijk niet Nederlands. Ook sluit het boek misschien niet helemaal aan op de verwachtingshorizon van de gemiddelde Nederlander, die toch best transcultureel is te noemen.

De Nederlandse vertaling is van Richard Kwakkel. Kwakkel is begonnen als cultureel-antropoloog, in die richting was hij gestart met een promotieonderzoek, dat door bezuinigingen van de baan ging. Geïnspireerd door zijn afstudeeronderzoek over de onvertaalde Franse socioloog-filosoof Edgar Morin is hij ITV Frans gaan doen met als doel Morin te gaan vertalen. Dat is er tot nog toe niet van gekomen, maar hij is via-via wel in de vertaalwereld terechtgekomen en heeft inmiddels al verscheidene vertalingen op zijn naam staan, waaronder boeken van Pierre Szalowski, Jonathan Lethem en Jean-Paul Didierlaurent. De boeken zijn uitgegeven bij verschillende uitgeverijen (Xander, The House of Books, Lebowski, Nijgh en Van Ditmar), wat impliceert dat hij vooral in opdracht werkt. Ook vertaalt hij regelmatig non-fictie. Hij heeft geen werkbeurzen van het Letterenfonds ontvangen. Kwakkel is zichtbaar in het veld. Hij schrijft onder andere voor de website Boekvertalers.nl over zaken als het auteursrecht en de marktpositie van vertalers (samen met Martin de Haan). Wat betreft het aantal uitgevers en het werken in opdracht lijkt hij een afhankelijke vertaler te zijn, maar zijn zichtbaarheid in het veld past meer bij het beeld van een onafhankelijke vertaler.

Echte ervaring met het Quebecois had hij niet voordat hij Szalowski vertaalde, zo blijkt:

Laat ik om te beginnen zeggen dat Szalowski's Vissen een toevalstreffer was. Ik vertaal weliswaar uit het Frans, maar de uitgever had me niet voor dat boek benaderd omdat ik een gepokt en gemazeld vertaler uit het Canadees Frans zou zijn. Het Q'ois kwam op mijn pad, zozegd. En Vissen staat inderdaad vol met q'ismen. Dat is ook deels de charme van het boek. Ik heb geprobeerd die charme over te brengen door een aantal van die q'ismen over te nemen waar ik dacht dat de betekenis voor de lezer onmiskenbaar uit de context kon worden afgeleid (maar niet iedereen deelt die mening [...]).

(Richard Kwakkel, persoonlijk e-mailcontact, november 2014)

Zoals eerder besproken hoeft een vertaler niet per se alle kennis in huis te hebben, wanneer hij een quebecisme niet kent biedt een woordenboek of het internet hulp. Quebecismen moeten wel eerst herkend worden. Vooral semantische quebecismen kunnen verraderlijk zijn, doordat deze woorden ook in het Frans bestaan, echter met een andere betekenis.

Kwakkel stuurde me zijn vertaalbestand (zie bijlage D), dat zijn werkwijze deels blootlegt; het is erg interessant om te gebruiken bij de analyse. Hij houdt 'tijdens het vertalen altijd een bestand bij met vertalige keuzes en afwegingen, handig voor later, tijdens de persklaarmaak- en correctierondes.' (Kwakkel, persoonlijk e-mailcontact, november 2014). Hij noteert steeds als hij een vertaalprobleem tegenkomt of wanneer hij iets wil onthouden het paginanummer met daarachter een opmerking of uitleg. Voorbeeld:

31	S'tie = (H)ostie, (E)stie = hostie, scheldwoord in het Q'ois [http://www.joualvert.com/html/body_jurons.html] > Christ! (ook gangbaar juron Q'ois, maar begrijpelijker voor NLse lezer) ivm couleur locale ? décrisser = foutre le camp, dégager (Décrisse ! Dégage !) [http://www.wikebec.org/decrisser/definition/] van crisse (Christus) > hier dan Tabernac!
----	--

Figuur 6: Fragment vertaalbestand Kwakkel

Het bestand geeft niet altijd uitsluitend over de uiteindelijke vertaling, het is soms ook alleen een gedachte of overweging. We kunnen hier soms uit afleiden welke denkwijze Kwakkel gevolgd heeft en hoe hij tot een bepaalde vertaling is gekomen.

De Nederlandse uitgave van het boek werd besproken in verschillende recensies. De verschillende papieren dagbladen publiceerden recensies. Toef Jaeger publiceerde een artikeltje in het *nrc.next* op 26 augustus 2011. Jaeger spreekt over de promotie bij de verschijning van het boek, dat pas vier jaar na verschijning in Canada in Nederland uitkwam. De auteur lunchte met boekhandelaars en was present op de Uitmarkt van dat jaar. Jaeger bespreekt alleen de situatie rondom de verschijning van het boek, zonder echt een mening te geven over het boek zelf. Margot Dijkgraaf schreef een recensie voor het *NRC Handelsblad*, wat nog een aantal maanden later verscheen (4 november 2011). Ze schrijft: 'Je kunt er een ongecompliceerde avond mee doorbrengen, écht lastige kwesties snijdt Szalowski niet aan en bovendien trakteert hij zijn lezer op een happy end.' In *de Volkskrant* gaf Wineke de Boer de roman drie sterren. Ze schreef: 'Geen literaire sensatie, maar een vakkundige feel good-roman die je in een zucht uitleest.' (5 september 2011). Ook veel boekenblogs bespreken het boek. Net als in de krant zijn de recensenten overwegend positief, maar nergens wordt gesproken van een literair hoogstandje. Samengevat: we hebben te maken met een feelgoodroman, die prima is geschreven; het boek leest lekker vlot weg, maar er zijn geen wonderen verricht. Over de vertaling wordt weinig geschreven, behalve hier en daar de welbekende opmerkingen als 'leest als een trein' of 'enkele fouten in de vertaling'.

Ten slotte gebruiken we de Engelse vertaling ter vergelijking (Alison Anderson, 2012). Over het algemeen wordt er in Engeland vrijer vertaald dan in Nederland. Grotere literaturen (de Engelse) zijn vaak minder ontvankelijk voor andere culturen dan kleinere literaturen, zoals de Nederlandse (Grutman, 2012: 76). Daarbij wordt soms voorbijgegaan aan aspecten uit de broncultuur; de vertaling wordt ingepast in de eigen taal en cultuur, maar de tekst kan zo wel eens een deel van zijn karakter verliezen. Bij een boek als *FMTP* zou het dus zo kunnen zijn dat er weinig behouden is gebleven van het Quebecoise karakter van het boek. De Engelse vertaler heeft de quebecismen misschien simpelweg vertaald en zo het specifieke karakter van de taal niet bewaard. De Nederlandse vertaler heeft misschien meer vastgehouden aan het specifieke talige karakter van het boek. Dit boek kan daarom interessant zijn ter vergelijking. We zullen, net als geldt voor de Franse versie van het boek, niet specifiek ingaan op deze vertaling en hem alleen gebruiken ter referentie bij de bespreking van de Nederlandse vertaling.

3.2.2 Analyse – categorieën, statistieken

Ten eerste heb ik alle quebecismen uit *FMTP* ingedeeld in de door Poirier beschreven categorieën. Dit heb ik gedaan aan de hand van de informatie die in de gebruikte woordenboeken stond. Wanneer uit de gevonden informatie (in woordenboeken en in het vertaalbestand van Kwakkel) geen specifieke herkomst bleek en het internet ook geen soelaas bood, zijn we uitgegaan van een innovatie. In onderstaande tabel is te zien tot welke categorie de quebecismen behoren.

	LEXEMATISCH	SEMANTISCH	GRAMMATICAAAL	FRASEOLOGISCH	STATUS
ARCHAÏSME	<i>gager niaiser</i>	<i>blond de même fin mitaine piastre sacrer tanné</i>			<i>soulier</i>
DIALECTISME	<i>achaler maganer</i>	<i>barré bec ben cavalier</i>		<i>n'avoir pas d'allure</i>	
AMERINDIANISME					
ANGLICISME	<i>aréna beat black-out total bollé Boxing Day break bullshit burnout chum cochon coke crisse (de...) décrisse football gang hey man ouch party pimp se crisser de shift tape wow</i>	<i>bloc canal duplex pouce</i>		<i>ça va être le fun frapper la longue balle immigrant reçu lancer la rapide cerise sur le sundae tenter la courbe vers l'intérieur tomber en amour tricoté serré</i>	<i>bye</i>
INNOVATIE	<i>bobettes fif pis</i>	<i>barda baveux bord boule cadran chalet chicaner ciboire dépanneur là pétard platte recrue rondelle s'tie (de...) tabarnac/tabernac</i>	<i>débarbouillette</i>	<i>avoir le goût de avoir un motton dans la gorge laisse faire</i>	<i>briser</i>

Figuur 7: Quebecismen FMTP

In totaal stonden er 78 unieke quebecismen in het boek (zie ook 'Alfabetisch register quebecismen', bijlage C), waarvan er verscheidene meerdere keren in de roman voorkwamen, zoals *chalet* (15 keer) en *boules* (10 keer). Vooral woorden en woordgroepen van Engelse afkomst kwamen veel voor (37 keer), ook innovaties waren veel te vinden (24 keer). Slechts tien archaïsmen stonden er in het boek; de verwachting was dat dit meer woorden zouden zijn, omdat het FQ veel archaïsmen bevat ten opzichte van het FrR doordat het zich los van het FrR heeft ontwikkeld. We analyseren hier echter maar één boek, dus dan kan heel goed met de stijl van de auteur te maken hebben. Verder vonden we zeven dialectismen en geen enkel amerindianisme. Amerindianismen hebben vaak betrekking op flora en fauna en dit

boek speelt zich voornamelijk af in een stedelijke setting. De quebecismen waren vooral lexematisch en semantisch van aard (respectievelijk 31 en 31 quebecismen), wat betekent dat de verschillen met het Frans vooral betrekking hebben op betekenis en originaliteit. Twaalf gevonden quebecismen waren uitdrukkingen of zegswijzen, slechts één quebecisme was grammaticaal van aard (*débarbouillette* – washandje, afgeleid van het Franse *débarbouiller* – het gezicht wassen van) en drie quebecismen hebben een andere status in het FQ dan in het FrR, bijvoorbeeld wat betreft het register (*briser*) of het gebruiksdomein (*soulier*).

3.2.3 Analyse – inhoudelijk

Voor de analyse hebben we een selectie van quebecismen gemaakt, omdat we niet alle gevallen kunnen bespreken. Sommige woorden zijn niet heel interessant om in vertaling te analyseren, omdat je er als vertaler weinig anders mee kunt dan ze in normaal Nederlands vertalen. Een goed voorbeeld is *débarbouillette*, het Quebecoise woord voor washandje, in het FrR *gant de toilette*. In Quebec wordt *gant de toilette* niet gebruikt en in Frankrijk gebruiken ze *débarbouillette* niet. Voor de Quebecois is dit dus het normale woord voor washandje: ze hebben niet de keuze tussen een FrR woord en een QC woord, *débarbouillette* is dus voor Quebecois ook niet gemarkeerd. Wanneer Fransen dit woord lezen is het duidelijk dat er een Quebecois aan het woord is. Als vertaler kun je dan eigenlijk niet anders dan gewoon te kiezen voor het normale Nederlandse woord ‘washand(je)’, want wat zou je anders voor woord kunnen kiezen om te laten zien dat het hier om een typisch Quebecois woord gaat? Dit soort woorden worden in deze casestudy niet uitgebreid besproken om bovenstaande reden. In bijlagen A en B zijn de betekenissen en vertalingen te zien en daaruit kan een ieder concluderen dat bepaalde vertaalkeuzes in principe de enige keuze zijn. Eventueel kan de vertaler een gooi doen of ergens anders compenseren, mocht dat het geval zijn nemen we dat woord of die woordgroep vanzelfsprekend wel op. Andere woorden die we om die reden niet hebben besproken zijn onder andere *pouce* (‘inch’), *pimp* (‘pooier’), *coke* (‘cola’), *piastre* (‘Canadese dollar’), *barré* (‘op slot’) en *bollé* (‘bolleboos’) – dat laatste woord werd door Kwakkel overigens prachtig vertaald: ‘*le bollé qui fait une tête de moins que les autres*’ werd ‘een knappe kop kleiner dan de rest’ (zie bijlage B). Na uitsluiting van deze categorie woorden hebben we een selectie gemaakt door te bekijken of een quebecismen bijzonder is of interessant is qua vertaling. Ook hebben we geprobeerd de selectie te verdelen over de verschillende categorieën van Poirier. We hebben ook een aantal quebecismen samengevoegd onder één kopje, zoals de vloeken die worden gebezigd (§3.2.3.1) en quebecismen die te maken hadden met de huizen en de straat (§3.2.3.4).

Bij de bespreking hebben we rekening gehouden met verschillende elementen. Ten eerste of de vertaling correct is en of de vertaler dus de quebecismen heeft signaleerd en begrepen. We analyseren de vertaling met behulp van de in hoofdstuk twee besproken vertaalstrategieën en -procedés. We kijken naar de mate van heterogeniteit: heeft de vertaler de mate van heterolinguïsme eerder verhoogd of verlaagd? We houden bij de beschouwing rekening met de leesbaarheid van de tekst, die moet in het Nederlands in stand gehouden worden. Het gaat er daarbij om hoe je de specificiteit van de taal kunt weergeven zonder daarbij de leesbaarheid te verstoren. Daarnaast is in een feelgood roman de setting heel belangrijk: je moet je goed kunnen verplaatsen in de geschetste wereld en de personages. Omdat die geschetste wereld zich in Montréal bevindt, speelt de taal die hier wordt gesproken daarbij natuurlijk een rol, dus wat dat betreft mag je best laten zien dat het verhaal zich niet in Nederland afspeelt, maar in Quebec. Als vertaler moet je je afvragen of eigenaardigheden (te) veel opvallen. Is het erg als er vreemde elementen in de tekst zitten? Wat is het effect – verstoort dat de leesbaarheid of het leesplezier?

Uit een artikel dat vertaler Richard Kwakkel heeft geschreven voor de site www.boekvertalers.nl blijkt dat hij het specifieke karakter van de taal heeft opgemerkt en dat hij heeft geprobeerd daar iets mee te doen. Hij verklaart:

Vertaald uit het Canadees-Frans, staat er boven dit stukje. Dat staat er met opzet, want het vormde een van de uitdagingen bij het vertalen. Szalowski wilde een typisch Québecse sfeer oproepen en lardeerde het verhaal met québeccismen. [...] Zo gebruiken Québeccers krachttermen die niemand anders gebruikt, erfenissen uit een rijk katholiek verleden. De *hosties*, *tabernacs*, *crisse de fif d'en hauts*, varianten daarop en combinaties ervan zijn niet van de lucht. Die vertalen met 'potverdriedubbeltjes', '-pielepap' of '-blomme' was geen optie en dus heb ik voor de broodnodige couleur locale de herkenbaarste overgenomen waar de context geen twijfel toeliet over hun functie als krachtterm. Voor andere québeccismen als *être tanné* (ergens de neus vol van hebben), *un bollé* (bolleboos), *piasse* (dollar), *se faire chicaner* (op je kop krijgen), *niaiser quelqu'un* (een loopje met iemand nemen), *baveux* (arrogant), *un blond* (vriendje), *bobettes* (slipje), *pétard* (knappe vent), zocht (en vond) ik mijn heil in de talloze woordenboeken Québécois op het internet.

(Richard Kwakkel op www.boekvertalers.nl, 21 augustus 2011)

Kwakkel heeft gebruik gemaakt van online woordenboeken en heeft zo betekenissen en vertalingen gevonden voor de quebecismen uit het boek. Wel weten we dat hij in eerste instantie weinig tot geen kennis had van het land en de taal, dus impliciete verwijzingen en quebecismen die in het Frans een andere betekenis hebben zou hij kunnen missen. Verder maken we gebruik van het al eerder besproken rijke document dat Kwakkel aanlegde tijdens het vertalen.

3.2.3.1 Les sacres

In het boek wordt behoorlijk gevloekt, een gebruik waar de Quebecois trots op zijn en dat tot de cultuur behoort. Zoals in het boek te lezen valt:

Progressivement, l'eau chaude a commencé à lui brûler la main.

— Crisse de marde !

C'est à cela, qu'on reconnaît un immigrant reçu, il sacre en québécois.

(LFMTP QC, 95)

Nog even en hij brandde zijn hand aan de stoom die van het water opsteeg.

'Crisse de marde!'

Daaraan herken je de ingeburgerde immigrant, die vloekt in het Québécois.

(LFMTP NL, 79)

De termen zijn allemaal gelinkt aan het katholieke geloof, dat in Quebec van meet af aan het grootste is geweest en dat tot de Stille Revolutie veel macht had in Quebec. Vandaag de dag is het nog steeds de grootste godsdienst in Quebec. Er worden vooral voorwerpen uit de katholieke mis gebruikt als vloekwoorden, zoals *hostie* ('hostie') en *ciboire* ('hostiekelk'). De gebruikte scheldwoorden zijn de sterkste die in het Quebecois bestaan, vergelijkbaar met bijvoorbeeld 'godverdomme' in het Nederlands. De vloeken zijn ook 'stapelbaar', wat resulteert in versterkte combinaties als *s'tie de tabernac* (in LFMTP op pagina 85). Dit grove taalgebruik vormt een duidelijk verschil met het FrR en geeft aan dat het QC zich heeft ontwikkeld los van het FrR. Het laat zien dat dit boek zich afspeelt in Quebec, het brengt een bepaalde sfeer met zich mee, doet misschien zelfs denken aan een bepaald milieu, en het is duidelijk dat de mensen ook specifiek de taal van Quebec spreken. Het tekent dus de personages. Alexis, bijvoorbeeld, vloekt regelmatig en zijn zoon Alex neemt dat over. Maar Anne, de moeder van de naamloze hoofdpersoon, vloekt slechts één keer,

wanneer ze écht heel boos is. Dat geeft weer een heel ander beeld. Deze karakterkenmerken zijn in dit geval erg belangrijk. We hebben de verschillende vloekwoorden die in de tekst voorkomen op alfabetische volgorde in een tabel geplaatst, samen met de verschillende vertalingen en de naam van het personage dat ze uitspreekt.

QC	FR	NL	EN	PERSONAGE
ciboire (19)	ciboire (19)	verdomme (16)	shit (10)	Anne
crisse (168)	crisse (168)	tabernac (139)	shit (161)	Alexis
crisse de (149)	crisse de (149)	verdomd (125)	really (142)	Alex
crisse de (152)	crisse de (152)	verdomde (127)	effing (145)	Alex
crisse de (56)	crisse de (56)	stomme (47)	fucking (46)	Alexis
crisse de (95)	crisse de (95)	<i>crisse de</i> (79)	<i>crisse de</i> (85)	Boris
crisse de (97)	crisse de (97)	crisse (80)	fucking (87)	Alexis
crisse de (97)	crisse de (97)	stomme idioten (80)	fucking (87)	Alexis
crisse que (64)	crisse que (64)	tabernac (54)	shit (55)	Alexis
décrisse (28)	décrisse (28)	<i>tabernac</i> (25)	fuck off (20)	Julie
décrisse (55)	décrisse (55)	rot maar een eind op (47)	just get the hell out of here (45)	baas Alexis
on s'en crisse (55)	on s'en crisse (55)	boeit ons niet (46)	don't give a fuck (45)	baas Alexis
s'tie d'tabernac (85)	s'tie de tabernac (85)	tabernac (70)	like hell you are (75)	baas winkel
s'tie de (53)	s'tie de (53)	stomme (45)	fucking (44)	Alexis
s'tie de (54)	s'tie de (54)	achterlijke (45)	fucking (44)	Alexis
s'tie de (56)	s'tie de (56)	achterlijke (47)	bleedin' (46)	Alexis
s'tie de (56)	s'tie de (56)	achterlijke (47)	bloody (46)	Alexis
s'tie que (28)	s'tie que (28)	<i>christ</i> (25)	christ (20)	date Julie
tabarnac (97)	tabarnac (97)	tabernac (80)	asshole (87)	Alexis
tabarnac (97)	tabarnac (97)	tabernac (81)	fuck (88)	Alexis

Figuur 8: vloekwoorden in LFMTP

Wat meteen opvalt wanneer we de tabel bekijken is dat er in de Franse versie niets is aangepast wat betreft de krachttermen (handhaving en geen visuele of orthografische aanpassing). In het Frans van Frankrijk bestaan de meeste woorden vanzelfsprekend ook; in Frankrijk is het katholicisme eveneens het geloof met de meeste aanhangers. De woorden hebben daar echter niet dezelfde connotatie, het zijn geen vloekwoorden. Door de manier waarop de woorden in de tekst gebruikt worden is het duidelijk dat het om vloeken gaat, dus waarschijnlijk is daarom besloten dat de woorden wel konden blijven staan in de Franse uitgave. Doordat er geen sprake is van een visuele aanpassing (cursivering), integreren de woorden in de tekst en worden ze niet geïsoleerd, wat zou impliceren dat het (alleen bij die woorden) om een andere taal ging, terwijl de rest van de zin ook is gehandhaafd, maar die ook tot het FrR behoort. Omdat de vloekwoorden een belangrijk kenmerk vormen van het Quebecois draagt deze handhaving sterk bij aan het behoud van de Quebecoise identiteit van het boek.

In het Nederlands is een deel van de termen vertaald in gangbaar Nederlands, maar we zien ook een aantal Quebecoise termen staan. Het is duidelijk dat Kwakkel hier de heterogeniteit heeft geprobeerd te bewaren, door een aantal van de heterogene elementen, de vloekwoorden te handhaven (*crisse*, *tabernac*) en hier en

daar te compenseren (invloegen *hostie*) door weer andere krachttermen in het Nederlands te vertalen (*ciboire* – *verdomme*). Als we de strategie op de schaal uit hoofdstuk twee zouden plaatsen (zie figuur 4), zou hij echter aan de kant van het verhogen van de heterogeniteit uitkomen, aangezien een woord als *tabernac* in het Nederlands veel gemarkeerder is dan in het Frans. Door de heterogene elementen hier over te nemen wordt de heterogeniteit dus verhoogd.

Over de vertaling van de krachttermen schrijft Kwakkel in zijn vertaalbestand het volgende:

lijst met jurons Q'ois [http://www.joualvert.com/html/body_jurons.html] Komen regelmatig voor: een paar gangbare cursief overnemen voor couleur locale? Als uit de context blijkt wat het is? Tabernac, Hostie, Christ? (zie voorbeeld onder aan p. 31: S'tie en Décrisse vervangen door Christ en Tabernac?)
(uit vertaalbestand Kwakkel, zie bijlage D)

Ook uit deze notitie blijkt dat Kwakkel de *couleur locale* probeert te behouden. Hij noemt hetzelfde probleem later nog een paar keer, met ongeveer dezelfde overwegingen, steeds met vraagtekens. In zijn vertaalbestand vraagt hij zich af wat hij moet doen. Ik vraag me af of hij vervolgens wel een beslissing heeft genomen, vóórdat hij is begonnen met het vertalen van de krachttermen, aangezien hij niet echt consequent is met de vertaling, zoals we hierna zullen zien wanneer we de gebruikte procedés uiteenzetten. Waarschijnlijk was het de kwaliteit van de vertaling ten goede gekomen als hij hier direct een keuze had gemaakt.

Soms is er gekozen voor een visuele aanpassing (cursivering) van de krachtterm en op andere plekken weer niet; dit is weinig consistent. Het zou beter zijn om dezelfde term af en toe te vertalen in de doeltaal en dan weer te handhaven (al dan niet gecursiveerd), zodat duidelijk wordt wat voor soort vloekwoorden er worden gebruikt. Een Nederlander weet over het algemeen namelijk niet hoe grof een term als *tabernac* is. Door een bepaald personage, bijvoorbeeld Alexis, de ene keer dat Quebecoise woord te laten gebruiken en de volgende keer een Nederlands woord als 'verdomme', blijft het karakter van het personage intact. We bespreken nog twee afzonderlijke gevallen, namelijk een fragment van pagina 27/28 en *crisse de* (pagina 95).

In het fragment van pagina 27/28 komen we de termen *tabernac* en *s'tie de* tegen. Een tabernakel (vertaling van het Franse *tabernacle*, hier afgekort tot *tabernac*) is binnen het katholieke geloof een kastje waarin de hostiekelk wordt bewaard. In het Quebecois wordt het gebruikt als vloekwoord, in verschillende spellingen (zie figuur 8). *S'tie* is de afkorting van *hostie*, een woord dat we in het Nederlands ook kennen van de katholieke mis: de hostie, het offerbrood. In het Quebecois wordt het vaak gebruikt als krachtterm, meestal in een afgekorte en eventueel aangepaste vorm (zie figuur 9). De afkortingen en aanpassingen zorgen ervoor dat de krachttermen minder grof overkomen, doordat niet de hele, officiële term wordt uitgesproken.

<p>Boris avait argué que c'était son droit d'acheter autant de bouteilles de gaz qu'il le souhaitait. — Je suis un Canadien libre ! — S'tie d'tabernac ! Tu peux être un Canadien libre si tu veux, mais avant ça, tu vas être un Québécois</p>	<p><i>s'tie de...</i> zie eerder (27/28 - <i>s'tie</i>, 53/54 - <i>s'tie de...</i>) <i>tabernac</i> DQF: [tabarnac !, tabarnak !, tabarnaque !] (juron) : bon Dieu ! ; bon sang ! ; nom de Dieu ! ; bordel ! ; putain ! ; merde ! (tous fam.) [mot de la religion catholique, qui désigne une « petite armoire fermant à clé, qui occupe le milieu de l'autel d'une église et contient le ciboire » (NPR) ; pron. dial. et pop. de « tabernacle » > /tabarnak/ avec chute de la</p>
--	---

solidaire ! (85)	<p>cons. finale] DHFQ: - USITO: - ANTIDOTE: tabarnac, interjection [Peut s'écrire : tabernacle, tabarnac, tabarnak ou tabarnaque] [Québec] [Très familier] ◆Juron grossier. Tabarnaque que c'est platte! Viens icitte, mon tabarnac! Le boss était en tabarnak après lui.</p>
------------------	---

Figuur 9: fragment bijlage A

<p>— Un petit voisin qui m'a ramené Brutus... Enfin, je suis certaine qu'il est surtout venu aux vues. — Hein ? — Il a pas arrêté de me regarder les boules, si tu préfères. — C'est vrai qu'il y a de quoi regarder ! [...] — S'tie qu'ils commencent tôt de nos jours ! — Décrisse ! C'est des enfants ! (27/28)</p>	<p>boule [...]</p> <p>s'tie DQF: hostie, [ostie, estie, esti] (juron) : bon Dieu ! ; nom de Dieu ! ; bordel ! ; putain ! ; merde ! [utilisation d'un mot de la religion catholique comme juron (blasphème) ; en français standard, le mot « hostie » désigne, pour les chrétiens des Églises catholiques latines, une petite rondelle de pain de froment, généralement azyme, consacrée au cours de la messe ; elle représente le Christ] DHFQ: - USITO: hostie [ɔsti] n. f. Dans la liturgie catholique, petite rondelle mince de pain azyme que le prêtre consacre pendant la messe. <i>Recevoir l'hostie lors de la communion.</i> [...] ◆ (au Québec) <i>Retailles d'hostie</i> : produit alimentaire imitant des retailles d'hostie, fait de farine et d'eau. VOIR l'article thématique Les sacres en français québécois. Etymologie: 12e s.; du latin <i>hostia</i> « victime ». ANTIDOTE: s'tie, interjection [peut s'écrire ostie, stie, s'tie, estie ou hostie] [Québec] [Familier] ◆Juron grossier. Hostie que c'est platte! Viens icitte, mon hostie! Le boss était en hostie après lui.</p> <p>décrisse DQF: décrisser, déchrister (v. intrans.) : 1° décamper d'ici (v. intrans.) ; fiche le camp (fam.) ; foutre le camp (plus fam.) ; débarasser le plancher (fam.) ; se barrer (v. pron., fam.) ; se tirer (v. pron., fam.), etc. 2° [défaire, désorganiser] : foutre le bordel (fam.) ; bordéliser (fam.) [formé sur « Christ »] DHFQ: - USITO: - ANTIDOTE: décrisser, verbe INTRANSITIF</p>
--	--

◆[Québec] [Très familier] Déguerpis. J’pense qu’on est mieux de décrier au plus sacrant.
--

Figuur 10: Fragment bijlage A

Tabernac is een behoorlijk grove vloek, die in het Quebecois regelmatig wordt gebruikt. Hij komt in het boek drie keer voor (pagina 85, 97, 97), maar in de vertaling maar liefst acht keer! De drie keer dat de vloek werd gebruikt in het origineel is die in het Nederlands letterlijk gehandhaafd, zonder visuele aanpassing of toelichting. De andere vijf keer dat ‘tabernac’ voorkomt in de Nederlandse vertaling zijn vertalingen van *décrie* (p. 25), *crisse* (p. 64), *crisse* (p. 168) en twee keer gaat het om een autonome schepping (p. 55, ingevoegd, en 75, als vertaling van *maudit verglas*). Eén keer is er ook nog sprake van een visuele aanpassing, namelijk bij de vertaling van *décrie* op pagina 25. ‘Tabernac’ is daar geursiveerd. De vertaler heeft *tabernac* in het Nederlands duidelijk gebruikt ter compensatie van andere krachttermen die wegvallen. Wat opvalt wat betreft de personagekarakterisering is dat Alexis heel wat Quebecoise vloeken gebruikt en waar er is vertaald in de doeltaal zegt hij steeds ‘achterlijke’ of ‘stomme’, dus het komt in de vertaling niet duidelijk naar voren dat hij steeds behoorlijk grove taal bezigt. Terwijl Anne, die op pagina 92 in het QC zegt *maudit verglas*, ‘verdomde ijzel’, daar in het Nederlands nog een *tabernac* aan toevoegt: ‘Tabernac! Die verdomde ijzel.’ Hier is niet goed rekening gehouden met de karakterisering van de personages, omdat Anne niet iemand is die snel vloekt, zoals te lezen valt op pagina 19: ‘*Je ne savais pas que ma mère était capable de sacrer.*’ zegt de hoofdpersoon van het boek, zoon van Anne. Door de juiste personages de juiste vloeken te laten gebruiken, in het Nederlands en het Quebecois, blijft duidelijk wat er bedoeld wordt en wordt het beeld dat de lezer krijgt van een personage niet verstoord. Het effect van de heterolinguïstische elementen is hier dus verstoord, aangezien de karakters anders overkomen in de vertaling dan in het origineel. Er is bij de vertaling niet gelet op wie de vloeken uitspreekt, wat zorgt voor een andere indruk van de personages.

In een fragment op pagina 27/28 van de Nederlandse vertaling wordt er gecompenseerd (zie figuur 11): *décrie* wordt ‘*tabernac*’. Hier wordt het Quebecois echter niet goed geïnterpreteerd. In het origineel staat er *décrie*, wat iets betekent als ‘rot op’ of ‘hou toch op’. De vertaler heeft die zin niet helemaal goed begrepen. Het gaat om een gesprek tussen Julie (de erotische danseres) en haar onenightstand, die beweert dat kinderen er wel erg vroeg bij zijn tegenwoordig, nadat het buurjongetje Alex langskwam om stiekem een blik op Julie’s borsten te kunnen werpen. Julie riposteert dat hij overdrijft: het zijn nog maar kinderen. In het Nederlands lijkt ze het juist met hem eens te zijn, terwijl uit het hele voorgaande fragment blijkt dat ze zich aan hem ergert (o.a. uit ‘Julie keek hem aan met een gezicht als een donderwolk.’ p. 25). Uit Kwakkels vertaalbestand (bijlage D) blijkt dat hij het in eerste instantie wel goed heeft begrepen, dus waarom hij het uiteindelijk toch niet goed heeft vertaald is mij een raadsel.

Afgezien van de foutieve interpretatie is het de vraag of ‘*tabernac*’ niet te gemarkeerd is in het Nederlands: het valt erg op en ik denk dat maar weinig Nederlanders dit woord herkennen – het katholicisme is hier veel kleiner dan in

‘Gelezen in het Frans, met de vertaling ter raadpleging er naast. Dan valt me op dat bepaalde termen niet vertaald zijn. Heel vreemd: ‘pipi’ bijvoorbeeld, wordt soms wel, soms niet vertaald. De vertaler laat een woord als ‘tabernac’ staan, of vervangt zelfs een heel ander woord uit het oorspronkelijke boek in de vertaling door dit woord. Op zijn zachtst gezegd vreemd. Dat doet overigens niets af aan het plezier waarmee je dit verhaal leest.’

Uit een recensie van Marjo op boekgrrls.nl

Quebec of Frankrijk – laat staan kennen. Wel is het duidelijk dat er gevloekt wordt, dus je kunt uit de context opmaken dat het waarschijnlijk een Quebecoise krachtterm is. Het tekstbegrip zal dus niet verstoord worden, maar de leesbaarheid en het leesplezier misschien wel, aangezien zo'n vreemde term in een vlot lezende roman behoorlijk kan afleiden. Maar juist omdat het lezerspubliek van dit soort romans misschien wat minder let op literaire kenmerken – altijd of bij het lezen van dit soort boeken – is het minder erg: je leest er redelijk snel overheen, vindt ook Marjo, die een recensie schreef (zie kader). Ik denk dat de Quebecoise identiteit aan de hand van deze vloekwoorden, die getuigen van een katholiek verleden, goed kan worden laten zien. Wel denk ik dat acht 'tabernacs' een beetje te veel van het goede zijn, omdat het zo'n apart woord is. Na het woord een aantal keer te zijn tegengekomen begint het heel erg op te vallen. Dit behoud van heterolinguïstische elementen, en daarmee de verhoging van de heterogeniteit, is dus niet op alle fronten even geslaagd.

<p>— Un petit voisin qui m'a ramené Brutus... Enfin, je suis certaine qu'il est surtout venu aux vues. — Hein ? — Il a pas arrêté de me regarder les boules, si tu préfères. — C'est vrai qu'il y a de quoi regarder ! [...] — S'tie qu'ils commencent tôt de nos jours ! — Décrisse ! C'est des enfants ! (27/28)</p>	<p>— Un petit voisin qui m'a ramené Brutus... Enfin, je suis certaine qu'il est surtout venu aux vues. — Hein ? — Il a pas arrêté de me regarder les boules, si tu préfères. — C'est vrai qu'il y a de quoi regarder ! [...] — S'tie qu'ils commencent tôt de nos jours ! — Décrisse ! C'est des enfants ! (27/28)</p>	<p>'Een buurjongen die Brutus kwam terugbrengen... Maar hij kwam vooral om van het uitzicht te genieten, denk ik.' 'Wat?' Hij kon zijn ogen niet van mijn tietten afhouden, als je dat liever hebt. 'Nou ja, er valt ook heel wat te zien!' [...] 'Christ! De jeugd van tegenwoordig is er vroeg bij!' 'Tabernac! Zeg dat wel, kinderen nog maar!' (24/25)</p>	<p>'A young neighbour just brought Brutus back... Although I'm pretty sure he came for the view!' 'What?' 'He couldn't stop looking at my tits, is what I mean.' 'Well, there's definitely something to look at!' [...] 'Christ they start young these days!' 'Fuck off! They're only kids!' (20)</p>
---	---	---	--

Figuur 11: Fragment bijlage B

In hetzelfde fragmentje komt de term *s'tie* voor, in dit geval door Kwakkel vertaald met '*christ*'. Vloeken als *crisse* en *décrisse* zijn afgeleid van het Engelse *Christ*. Ook *christ* wordt in het Quebecois gebruikt als scheldwoord, het komt in dit boek echter niet voor. Door in het Nederlands '*christ*' te gebruiken (al is het hier als vertaling van *s'tie*), verwijst je tegelijkertijd naar het geloof en naar het Engels als invloedstaal: een erg goede keus dus. Het Engelse *christ* is ook voor Nederlanders goed begrijpelijk en valt minder op dan '*tabernac*', dus dit woord zou naar mijn idee geschikt zijn om nog een aantal keren in te voegen, het komt echter maar één keer in de vertaling voor. Dat is jammer, want dit was een goede gelegenheid om de invloed van het Engels te benadrukken. De variatie tussen Engelse en Quebecoise woorden benadrukt in de vertaling de haat-liefdeverhouding met het Engels. Het Quebecois bevat veel Engelse woorden, doordat de taal veel invloed ondervindt van het Amerikaans-Engels. Tegelijkertijd proberen de Quebecois het Engels ook op afstand te houden door zo Frans mogelijke woorden te gebruiken, die soms archaïsch zijn in het Frans

van Frankrijk. In de vertaling moet hier rekening mee worden gehouden en moeten er niet slechts Engelse woorden of woorden van Engelse afkomst worden overgenomen, omdat dat een beeld geeft dat niet klopt met de werkelijkheid. In dit geval heeft de vertaler er goed aan gedaan om Quebecoise (*tabernac*) en Engelse termen (*Christ*) te introduceren, al had hij er meer mee kunnen doen om dit gegeven tot uiting te brengen: toch een gemiste kans.

Tot slot bespreken we de krachtterm *crisse de*, die voorkomt op pagina 95. Op deze plek in het boek wordt het Quebecois gethematiseerd – een van de weinige keren overigens. Op dit moment in het verhaal is wiskundige Boris bezig met het mengen van water op exact de juiste temperatuur voor zijn vissen. De stroom is namelijk uitgevallen, waardoor het aquarium de temperatuur niet meer automatisch regelt. Hij brandt zijn hand aan het hete water (en overigens niet aan de stoom, zoals de Nederlandse vertaling impliceert). Boris vloekt – *Crisse de marde!* – waarna wordt vermeld dat dat is hoe je een goed ingeburgerde immigrant herkent: die vloekt in het Quebecois! Door deze thematisering van de taal kan de vloek niet simpelweg worden vertaald in de doeltaal, want dan valt de daaropvolgende opmerking in het niets.

<p>Tout le monde s'accordait pour dire qu'il était bon ouvrier. Mais trop souvent l'oubliait d'aller travailler ou se querellait avec ses confrères qui n'en pouvaient plus de l'entendre. — Tous des fifs, les charpentiers ! Crisse de plombiers ! S'tie d'Juifs ! (56)</p>	<p><i>fif</i> zie eerder (53/54)</p> <p><i>crisse de...</i> DQF: [crisse ! ; chrisse !] Christ ! ; christ ! : 1° (interj., juron cour., très fam.) : nom de Dieu ! ; bordel ! ; merde ! ; putain ! (très fam.) 2° dans les syntagmes : — crisse de : espèce de ; putain de (très fam.) 3° (n.) salaud (fam.) ; salopard (fam.) ; dégueulasse (fam.) ; fumier (fam.) ; enfoiré (très fam.) ; enculé (vulg.) [étym. : prononc. pop. québécoise de « Christ », avec chute de la dernière cons. Finale > /criss/ (voir aussi « sacre »)] DHFQ: - USITO: - ANTIDOTE: -</p> <p><i>s'tie de...</i> zie eerder (27/28 - <i>s'tie</i>, 53/54 - <i>s'tie de...</i>)</p>
---	---

Figuur 12: Fragment bijlage A

<p>Progressivement, l'eau chaude a commencé à lui brûler la main. — Crisse de marde ! C'est à cela, qu'on reconnaît un immigrant reçu, il sacre en québécois. (95)</p>	<p>Progressivement, l'eau chaude a commencé à lui brûler la main. — Crisse de marde ! C'est à cela, qu'on reconnaît un immigrant bien intégré, il jure en québécois. (95)</p>	<p>Nog even en hij brandde zijn hand aan de stoom die van het water opsteeg. 'Crisse de marde!' Daaraan herken je de ingeburgerde immigrant, die vloekt in het Québécois. (79)</p>	<p>The boiling water was beginning to burn his hand. 'Crisse de marde!' That's how you can tell the landed immigrants – they swear in Québécois. (85)</p>
---	--	---	--

Figuur 13: Fragment bijlage B

De Nederlandse vertaler heeft de vloek hier dan ook gehandhaafd en schuin gedrukt (visuele aanpassing). Ik vind de cursivering hier een goede keuze, aangezien daarna wordt genoemd dat het Quebecois is; het woord hoeft hier daarom niet te integreren, het is duidelijk dat het om een andere taal gaat. Wel zou ik consequent zijn en dan overal de Quebecoise vloekwoorden cursiveren: het mag best duidelijk zijn dat het om een aparte taal gaat. Dat benadrukt juist de specificiteit van de betreffende taal en cultuur. Wel moet er rekening worden gehouden met stereotypering. Door het Quebecoise taalgebruik te reduceren tot een exotisch teken kan stereotypering in de hand worden gewerkt. Daar kan tegenin worden gebracht dat het onthullen van het 'geheim' van een tweede taal in een boek juist ook spanning kan brengen. Vooral wanneer het gaat om personagetekst lijkt me dit aan de orde. Het geeft een bepaald beeld van een personage wanneer die een bepaalde taal spreekt. Andere vreemde elementen, die niet bij de personagetekst horen, kunnen zonder visuele aanpassing worden ingevoerd, om ze minder 'vreemd' te maken. Door een uitleg toe te voegen zal er ook geen begripsprobleem zijn bij de lezer.

3.2.3.2 Football, honkbal en ijshockey

Toen er enige afstand werd genomen van het plattelandsleven en steeds meer mensen verhuisden naar de stad begonnen vrije tijd en sport belangrijker te worden in Quebec. IJshockey en football zijn in Quebec de populairste sporten, in de tekst wordt hier direct naar verwezen. Ook honkbal speelt een rol in Quebec, maar dan vooral wat betreft het gebruik dat ervan wordt gemaakt in de taal: metaforen, die worden overgenomen uit het Amerikaans-Engels. Deze quebecismen zorgen dus duidelijk voor verwijzing naar het nabijgelegen Amerika. Dit is een goed voorbeeld van *third space*: het gaat om een verschijnsel uit Engelstalig Amerika, dat de Quebecois naar eigen hand hebben gezet, door metaforen in het Quebecois te vertalen. De taal ademt geschiedenis en identiteit.

Het is erg lastig om deze *third space*-elementen te behouden in het Nederlands, want het is zeer moeilijk om te laten zien dat het om een Amerikaans-Engelse metafoor gaat die de Quebecois in hun taal hebben geïntroduceerd. Daarnaast is honkbal hier een veel minder populaire sport. De directe verwijzingen naar football en ijshockey zijn gemakkelijker te vertalen dan de metaforische verwijzingen naar het honkbal. Letterlijke referenties aan sport die quebecismes vormden waren *football* (p. 19, 'football'), *aréna* (p. 30, 'ijshal'), *recrue* (p. 30, 'nieuwe speler', 'rookie') en *rondelle* (p. 31, 'puck') – voor de uitgebreide betekenissen; zie bijlage A. Van deze termen is de vertaling niet heel gecompliceerd: er moet gewoon een goede vertaling worden gemaakt, want het is geen optie om een woord als *rondelle* over te nemen om te laten zien dat er Quebecois wordt gesproken. Wel kan eventueel de Amerikaanse herkomst worden benadrukt door bijvoorbeeld 'rookie' te gebruiken in plaats van 'nieuwe speler' en *football* simpelweg te handhaven, wat sowieso de juiste vertaling is (er is een verschil tussen football en rugby). Kwakkel heeft voor het vinden van de vertalingen gebruik gemaakt van een document met ijshockeytermen van Heerenveen (Thialf), zo blijkt uit zijn vertaalbestand.

Le dernier paquet, c'était un radio-réveil en forme de ballon de football . Ça, c'était Julien à qui j'avais dit l'année dernière que j'étais tanné des cadeaux ayant	Le dernier paquet, c'était un radio-réveil en forme de ballon de football . Ça, c'était Julien à qui j'avais dit l'année dernière que j'étais tanné des cadeaux ayant	Het laatste pak was een wekkerradio in de vorm van een voetbal . Die was van Julien, die ik een jaar eerder had verteld dat ik mijn buik vol had	The last package was a clock radio shaped like a football . It was from Julien. I'd told him last year that I was fed up with presents that had to do with baseball.
---	---	--	--

rapport au base-ball. (19)	rapport au base-ball. (19)	van al die cadeautjes die met honkbal te maken hadden. (16)	(10)
Arrivé de Russie en 1990 à l'âge de dix-huit ans, il avait rêvé qu'il pourrait changer sa vie sur la glace des arénas du Québec. Il a eu sa chance en participant au camp de début de saison des Foreurs de Val-d'Or dans la ligue junior majeure. (30)	Arrivé de Russie en 1990 à l'âge de dix-huit ans, il avait rêvé qu'il pourrait changer sa vie sur la glace des arénas du Québec. Il a eu sa chance en participant au camp de début de saison des Foreurs de Val-d'Or dans la ligue junior majeure. (30)	Toen hij in 1990 op achttienjarige leeftijd Rusland verliet, droomde hij ervan in de ijshockeystadions van Québec een ander leven te beginnen. Hij kreeg zijn kans toen hij aan het begin van het seizoen in de eredivisie voor junioren in het team van de Foreurs de Val-d'Or werd opgesteld. (27/28)	He arrived from Russia in 1990 at the age of eighteen, dreaming of changing his life on the ice of Quebec's arenas. He was offered a chance to do just that, a spot at the beginning of the season at the training camp for the Foreurs de Val-d'or in the Major Junior Hockey League. (22)
Tout le monde avait vite vu, au premier jour du camp, lors du match interéquipe des recrues, qu'il n'était pas un vrai joueur russe pour le talent, mais un vrai joueur russe quant au jeu rude. (30)	Tout le monde avait vite vu, au premier jour du camp, lors du match interéquipe des recrues, qu'il n'était pas un vrai joueur russe pour le talent, mais un vrai joueur russe quant au jeu rude. (30)	Al op de eerste dag van het trainingskamp werd tijdens een wedstrijd voor rookies pijnlijk duidelijk dat hij als het om het talent ging geen echte Rus was, maar als het om ruw spel ging wel. (28)	The first day of camp, during the rookie match, everyone quickly realised that he wasn't a real Russian player as far as his talent was concerned, but he was a real Russian player when it came to playing rough. (23)
Boris Bogdanov n'a jamais pensé à jouer la rondelle lorsqu'elle s'est retrouvée dans le coin. Il a juste cherché à s'échapper de l'énorme Albertain qui le poursuivait. (31)	Boris Bogdanov n'a jamais pensé à jouer la rondelle lorsqu'elle s'est retrouvée dans le coin. Il a juste cherché à s'échapper de l'énorme Albertain qui le poursuivait. (31)	Boris Bogdanov dacht er zelfs niet aan de puck te spelen toen die in zijn vak kwam. Hij wilde alleen maar ontsnappen aan de reus van Alberta die achter hem aanzat. (28)	Boris Bogdanov never thought of playing the puck when it went into the corner. He was just trying to get away from the enormous Albertan chasing after him. (23)

Figuur 14: Fragment bijlage B

Bij de vertaling van *football* heeft de vertaler even geen rekening gehouden met het Quebecois: in het Frans betekent *football* inderdaad voetbal, in het Quebecois zou er dan *soccer* staan. Hier wordt dus 'football' bedoeld en geen 'voetbal'. Het zou ook zo kunnen zijn dat hij hier heeft gekozen voor 'voetbal' omdat hij de honkbalmetaforen

ook meer naar het voetbal trekt, omdat wij in Nederland veel minder met honkbal hebben en ook geen honkbalmetaforen gebruiken. In zijn vertaalbestand heeft hij hier niets over genoteerd. Verder wordt er prima vertaald en wordt met ‘rookies’ de Amerikaanse herkomst van de woorden benadrukt. Ook worden er hier tamelijk technische termen gebruikt, dus een vertaling als ‘rookie’ past beter dan het meer omslachtige ‘nieuwe speler’. Wat wel een gevaar is met het gebruiken van een steeds Engelse termen om naar het Quebecois te verwijzen is dat een lezer eerder zal denken dat het verhaal zich in een Engelstalige context afspeelt, in Canada wordt immers op veel plaatsen Engels gesproken, dus dat zou geen rare gedachte zijn. Er moet dus wel rekening worden gehouden met het Franse aspect van de taal, in dit geval is dat echter niet mogelijk.

Dan komen we bij de honkbalmetaforen. Er komen er een aantal in de roman voor, die duidelijk zijn gebaseerd op het Amerikaans-Engels: *lancer la rapide* (p.158), *tenter la courbe vers l'intérieur* (p. 158) en *frapper la longue balle* (p. 191). De eerste twee metaforen bevinden zich in hetzelfde fragment:

Quand on veut aimer, il faut savoir, mais pour savoir, il faut demander. C'est pourquoi Julie a **lancé la rapide** au cœur de cet homme logique, qui semblait de marbre.

— Mon appartement est relié au bâtiment pour personnes âgées, mais pas le tien. L'électricité est revenue chez toi, mais rien ne dit qu'elle ne va pas être coupée encore. Peut-être qu'on pourrait attendre un peu avant de rapatrier tes poissons ?

Boris n'a pas tout compris. L'équation contenait encore trop d'inconnues. Julie n'a eu pour ultime stratégie que de **tenter la courbe vers l'intérieur**.

— La chance... euh... disons la probabilité que ça coupe chez toi est bien plus grande que chez moi !

(FMTP, 158)

In het fragment volgen we Julie, die Boris en zijn vissen op bezoek heeft. Boris had geen stroom en het water zijn vissen, die zijn onderzoeksobject vormen, moet constant dezelfde temperatuur blijven. Boris is volledig gefocust op zijn vissen, de knappe en bovendien schaars gekleden Julie valt hem amper op. Als op een gegeven moment de stroom bij Boris weer is aangesloten wil hij teruggaan naar zijn eigen huis. Julie wil echter dat hij blijft en probeert hem over te halen nog niet te vertrekken, want als zijn stroom nog een keer uitvalt zit hij met hetzelfde probleem.

De metaforen kunnen naar mijn mening als volgt worden geïnterpreteerd. Kwakkel noteert in zijn vertaalbestand: ‘lancer la rapide = fast ball, honkbalmetafoor [@ PS]’. ‘@ PS’ betekent dat hij het heeft geverifieerd bij de auteur. De hele context wijst erop dat de ‘fast ball’ inhoudt dat Julie recht op haar doel afgaat: ze wil Boris nog wat langer bij zich houden. Maar omdat haar recht-door-zee betoog niet overtuigend genoeg is twijfelt Boris: de *fast ball* lijkt zijn doel te missen. Dan dient de volgende metafoor zich aan: Julie probeert te *tenter la courbe vers l'intérieur*. Een *courbe* is een *curve ball*, *screw ball* of *slider*, opnieuw een honkbalmetafoor, schrijft Kwakkel in zijn vertaalbestand. Zo'n worp is subtieler en gaat met omweg, wat precies omschrijft wat Julie doet: ze probeert via een omweg toch tot Boris door te dringen en hem zo over te halen te blijven⁷. De *fastball* wordt omgebogen in een *curveball*, waardoor Julie Boris toch overhaalt.

Quand on veut aimer, il faut savoir,	Quand on veut aimer, il faut savoir,	Wie wil liefhebben, moet weten, maar	When you want to love, you must
--------------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------	---------------------------------

⁷ Met dank aan dr. Cees Koster van de Universiteit Utrecht voor de hulp bij de interpretatie van de metaforen.

<p>mais pour savoir, il faut demander. C'est pourquoi Julie a lancé la rapide au cœur de cet homme logique, qui semblait de marbre.</p> <p>— Mon appartement est relié au bâtiment pour personnes âgées, mais pas le tien. L'électricité est revenue chez toi, mais rien ne dit qu'elle ne va pas être coupée encore. Peut-être qu'on pourrait attendre un peu avant de rapatrier tes poissons ? Boris n'a pas tout compris. L'équation contenait encore trop d'inconnues. Julie n'a eu pour ultime stratégie que de tenter la courbe vers l'intérieur.</p> <p>— La chance... euh... disons la probabilité que ça coupe chez toi est bien plus grande que chez moi ! (158)</p>	<p>mais pour savoir, il faut demander. L'important étant de bien exposer le problème.</p> <p>— Mon appartement est relié au bâtiment pour personnes âgées, mais pas le tien. L'électricité est revenue chez toi, mais rien ne dit qu'elle ne va pas être coupée encore. Peut-être qu'on pourrait attendre un peu avant de rapatrier tes poissons ? Boris n'a pas tout compris. L'équation contenait encore trop d'inconnues. Julie n'a eu pour ultime stratégie que de se livrer sans compter.</p> <p>— La chance... euh... disons la probabilité que ça coupe chez toi est bien plus grande que chez moi ! (158)</p>	<p>om te weten, moet je vragen. Daarom werkte Julie het vraagstuk voor de streng logisch denkende en schijnbaar uit marmeer gehouwen man naast haar zorgvuldig uit.</p> <p>'De stroomaansluiting van mijn flat is verbonden met die van het bejaardenhuis, de jouwe niet. Je hebt nu wel weer stroom, maar wie garandeert dat het niet opnieuw uitvalt? Misschien kunnen we beter nog even wachten voor we je vissen repatriëren. Boris begreep het nog niet helemaal. De vergelijking telde nog te veel onbekenden. Julie restte niets anders dan zich volledig bloot te geven.</p> <p>'De kans, eh, laten we zeggen, de waarschijnlijkheid dat de stroom uitvalt is bij jou veel groter dan bij mij!' (131/132)</p>	<p>know how to do it, but to know how, you have to ask. So Julie threw a fastball straight at the heart of this logical man, this man who seemed to be made of marble.</p> <p>'My flat is on the same grid as the old people's home, but yours isn't. You may have power at your place now, but there's no telling when it might go out again. Maybe we should wait a little before repatriating your fish? Boris didn't quite understand. The equation still contained too many unknowns. Julie's only chance was to try an inside curveball.</p> <p>'The likelihood... uh... let's say the probability that the power will go out is far greater for your place than for mine.' (152)</p>
--	---	---	---

Figuur 15: Fragment bijlage B

In het Engels bestaan dezelfde honkbalmetaforen, sterker nog: de Quebecoise zijn overgenomen van het Amerikaans-Engels. De Engelse vertaalster heeft dan ook gekozen voor een terugvertaling naar 'fastball' (p. 152), een logische keuze, maar de *third space* die in het QC wordt gevormd valt dan weg. In het Frans zijn de honkbalmetaforen aangepast, in dit geval zonder succes. De redactrice merkt in haar word-bestand op dat ze geen vertaling heeft gevonden voor *lancer la rapide*: 'Là, je n'ai pas trouvé de traduction... Mais ça ne semble pas gênant.' Vreemd genoeg heeft ze dus geen verdere research gedaan en lijkt haar dat geen probleem. Vervolgens heeft ze er maar wat van gemaakt, wat niet echt in de buurt komt van de

vermoedelijke bedoeling van de auteur. Daarnaast is de hele verwijzing naar honkbal of sport verwijderd.

Het is duidelijk dat de Nederlandse vertaler zich in dit geval op de Franse versie heeft gebaseerd. Hij heeft die aangepaste, nergens op gebaseerde, vertaling letterlijk vertaald in de doeltaal en zelf ook niet gezocht naar een betere vertaling. Het quebecisme is dus compleet weggefallen en de heterogeniteit wordt niet in stand gehouden. Het is moeilijk om het honkbal te behouden in het Nederlands, aangezien dat hier niet zo'n bekende sport is en de bijbehorende metaforen dus al helemaal weinig zullen zeggen. Een calque invoegen is hier dus geen goed idee. Wel kan er iets gedaan worden met sport, bijvoorbeeld met voetbal, om in ieder geval de verwijzing naar sport (sport is in Quebec erg belangrijk) in stand te houden. Er kan ook in het algemeen worden gesproken over 'een bal' (boogbal, effectbal o.i.d.), waardoor er niet specifiek naar één sport wordt verwezen en het dus ook over honkbal zou kunnen gaan. Er zou dan sprake zijn van een soort transpositie; niet zozeer van het ene naar het andere dialect, maar van de ene naar de andere cultuur, waar andere sporten populair zijn.

De andere honkbalmetafoor die we tegen komen in de roman is *frapper la longue balle* (p. 191):

- Moi, c'est Michel...
- Le frère de Simon, je suppose ?
- Ce n'est pas son frère, c'est son blond !
- On dit son chum, Alexis...

Martin n'était pas certain d'avoir bien compris. Julie a décidé **de frapper la longue balle**.

- Son fiancé, si vous préférez...

(FMTP, 191)

Dit fragment gaat over Michel en Simon, een homokoppel dat niet voor hun geaardheid uit durft te komen. Op een gegeven moment hebben ze daar toch genoeg van en bekennen ze dat ze geen broers zijn, zoals iedereen denkt, maar een stel. Alexis stelt hier dat Michel en Simon een stel zijn en Martin, de vader van de hoofdpersoon, weet niet zeker of hij het nu goed heeft begrepen, waarop Julie zegt waar het op staat: de twee zijn een stel.

De metafoor *frapper la longue balle* is iets in de richting van een homerun, zoals ook Kwakkel vermoedt (zie vertaalbestand). Alexis zegt het nog wat omslachtig, maar Julie maakt het af en zegt waar het op staat.

<p>— Moi, c'est Michel...</p> <p>— Le frère de Simon, je suppose ?</p> <p>— Ce n'est pas son frère, c'est son blond !</p> <p>— On dit son chum, Alexis...</p> <p>Martin n'était pas certain d'avoir bien compris. Julie a décidé de frapper la longue balle.</p> <p>— Son fiancé, si</p>	<p>— Moi, c'est Michel...</p> <p>— Le frère de Simon, je suppose ?</p> <p>— Ce n'est pas son frère, c'est son blond !</p> <p>— On dit son chum, Alexis...</p> <p>Martin n'était pas certain d'avoir bien compris. Julie a décidé d'aller droit au but.</p> <p>— Son fiancé, si</p>	<p>'Ik ben Michel...'</p> <p>'De broer van Simon, neem ik aan?'</p> <p>'Niet zijn broer, maar zijn vlam!'</p> <p>'Zijn vriend, zeggen we dan, Alexis...'</p> <p>Martin wist niet zeker of hij het goed had begrepen. Julie kopte 'm in.</p> <p>'Zijn verloofde, zou je kunnen zeggen.'</p> <p>(160)</p>	<p>'And I'm Michel.'</p> <p>'You must be Simon's brother?'</p> <p>'Not his brother, his boyfriend.'</p> <p>'You mean his buddy, Alexis.'</p> <p>Martin wasn't sure he understood. Julie decided to drive the point home.</p> <p>'His partner, if you prefer.'</p> <p>(188)</p>
---	---	--	---

vous préférez... (191)	vous préférez... (191)		
---------------------------	---------------------------	--	--

Figuur 16: Fragment bijlage B

In de Nederlandse vertaling is honkbal vervangen door het hier veel populairdere voetbal: het inkoppen van de bal. Maar ‘inkoppen’ gaat over het afmaken van een grap of iets in die richting, hier is het zo dat Julie de boodschap herhaalt in klare taal, omdat de rest een beetje om de hete brij heen draait. Het is niet grappig bedoeld, dus er is ook niet echt sprake van een inkopper. Er zou kunnen worden gekozen voor een algemenerisering wat betreft de sport en niet specifiek te verwijzen naar honkbal of voetbal. Dit zou de vertaler kunnen doen door bijvoorbeeld te vertalen met ‘Julie maakte het af.’ Zo wordt er niet verwezen naar voetbal, dat een ander beeld oproept, omdat het juist in Nederland een erg populaire sport is, maar laten we in het midden om welke sport het gaat en blijft de verwijzing naar sport en daarmee naar de geschiedenis van Quebec wel intact.

De vraag is natuurlijk wel óf de verwijzing naar honkbal per se behouden moet worden. Aan de ene kant kunnen we stellen dat het belangrijk is om verwijzingen naar cultuur in teksten te behouden: je wilt een tekst niet losweken van zijn oorsprong en culturele elementen en heterolinguïstische elementen kunnen een tekst ook juist interessant maken. Maar aan de andere kant doet het hier niet veel voor het verhaal: of het nou gaat om honkbal of om voetbal of om nog een andere sport, je beeld van de personages en het verhaal zal er niet echt door veranderen. Het enige wat eventueel wordt beïnvloed is je beeld van het land, van Quebec. Dat zou een overweging kunnen zijn om culturele elementen te behouden.

3.2.3.3 Anglicismen

We komen in het boek redelijk wat anglicismen tegen: *beat* (199), *bloc* (151, 227, 231, 232, 239), *break* (17), *bullshit* (54), *burnout* (14), *bye* (82), *ça va être le fun* (48, 64), *canal* (20), *cerise sur le sundae* (147), *duplex* (98, 151), *hey* (69), *immigrant reçu* (95), *man* (69), *ouch* (124), *party* (201), *pouce* (81), *shift* (49), *tomber en amour* (17), *tricoté serré* (80), *wow* (18, 199). Deze termen verwijzen duidelijk naar de relatie met de Engelse taal en benadrukken, zoals eerder vermeld, ook de haat-liefdeverhouding met deze taal. Het verwijst naar bepaalde machtsverhoudingen. Meerdere woorden behoren tot de personagetekst en geven dus een bepaald beeld van een personage, in dit geval vooral wat betreft afkomst.

Het fijne van het Engels als toegevoegde taal is dat het Engels een wereldtaal is en dus voor velen bekend, ook in Nederland. Een aantal van de anglicismen gebruiken we in het Nederlands ook en kunnen we dus zo overnemen in de Nederlandse vertaling (handhaving). Dat geeft een beetje hetzelfde effect als in het Quebecois, al liggen de relaties tussen het Nederlands en het Engels natuurlijk heel anders dan tussen het Quebecois en het Engels. Het speelt in de tekst wel zo’n beetje dezelfde rol doordat het gaat om een toegevoegde taal, in dit geval toegevoegd aan het Nederlands in plaats van aan het Quebecois. De woorden die we hier ook kennen en zo wel eens gebruiken zijn *beat*, *bullshit*, *burnout*, *hey*, *man* en *wow*. De Nederlandse vertaler neemt *beat* en *bullshit* letterlijk over, *burnout* ondergaat een orthografische aanpassing (‘burn-out’) om er Nederlands van te maken, *hey man* wordt geursiveerd in de vertaling, wat niet nodig is, omdat het officieel Nederlands is en *wow* wordt vervangen door ‘wauw’ (tweemaal), wat niet noodzakelijk was: ‘wow’ kan heel goed worden gebruikt in het Nederlands. Al met al had hier meer kunnen worden gehandhaafd (zonder aanpassingen, behalve bij ‘burn-out’), om zo te laten zien dat er veel Engelse woorden voorkomen in Quebecois. Het zou overigens niet eens zo sterk opvallen in het Nederlands, omdat wij ook genoeg Engelse woorden gebruiken in de spreektaal.

De vraag is wel of het effect hetzelfde blijft. Binnen het Quebecois is het voorkomen van Engelse woorden namelijk heel gewoon, het valt niet op en hangt niet samen met milieus of andere groeperingen. In Nederland hebben sommige Engelse woorden nog wel een bepaalde connotatie: ze worden bijvoorbeeld vaak uitgesproken door jongeren. 'Burn-out' is heel normaal, maar 'bullshit' heeft toch wel een bepaalde 'hippe' klank, waardoor je een ander beeld zou kunnen krijgen van een personage dan wanneer je het origineel zou lezen. Een vertaler moet dus wel voorzichtig zijn met het handhaven van Engels als toegevoegde taal: het taalgebruik moet wel bij het personage passen.

De overige Engelse termen die in het boek voorkomen zijn minder of niet gangbaar in het Nederlands: *break*, *bye*, *ça va être le fun*, *ouch*, *party* en *shift*. De vertaler heeft nog één term gehandhaafd (*bye*) en heeft de andere termen vertaald in de doeltaal. Een logische keuze, want die anglicismen vallen in het Nederlands wel heel erg op – én geven nog sterker dat hipster-effect af dat we net noemden – en er doen zich in de vertaling genoeg andere mogelijkheden voor om anglicismen te behouden of creëren.

Een interessant geval is de *cerise sur le sundae*, de Quebecoise vorm van onze 'kers op de taart'. In het Frans van Frankrijk wordt ook gesproken van 'de kers op de taart' (*cerise sur le gâteau*) en ook het Engels heeft het over *the cherry on the pie*, maar in het Quebecois is de taart vervangen door de in Noord-Amerika zeer populaire *sundae*, een ijsje dat we hier ook kennen, vooral omdat het wordt verkocht bij de McDonald's en inmiddels ook bij veel andere fastfoodketens en snackbars. In het Nederlands heeft de vertaler gekozen voor een calque en heeft hij als volgt vertaald:

Tot dan toe waren de ijsregens een geschenk uit de hemel geweest. Twee dagen lang de hoogste verkoopcijfers, beter dan tweede kerstdag. En als kers op de ijscoupe kon hij zijn vrouw straffeloos voorliegen over avonden vakkenvullen en zich ondertussen ontspannen in Seks Paradisio.

(FMTP NL, 122)

'Kers op de ijscoupe' doet niet veel. Een 'ijscoupe' verwijst niet direct naar een Amerikaans sundae-ijsje, dus het voegt niets toe qua Quebecoise identiteit. Het doet eerder denken aan een chique sorbet na een etentje. Dit is een gemiste kans: aangezien de sundae hier inmiddels ook goed is ingeburgerd (ook al in 2011) had de vertaler prima kunnen vertalen met 'kers op de sundae', als hij de uitdrukking graag wilde behouden, 'sundae' eventueel gecursiveerd.

3.2.3.4 Typisch Quebecois: de *dépanneur*

Een typisch Quebecois verschijnsel is de *dépanneur*, volgens de Volkskrant (in de vaste rubriek in het *Volkskrant Magazine* 'Spotted by locals') iets tussen een minimarkt, buurtwinkel, avondwinkel en café in (zie kader), wat klopt met de betekenis die de geraadpleegde woordenboeken bieden. Dit cultuurspecifieke element is natuurlijk lastig weer te geven in het Nederlands, aangezien wij niet echt zo'n soort winkel/café kennen. De *dépanneur* lijkt qua vertaalprobleem enigszins vergelijkbaar met de Franse *bar-tabac*, een soort kruising tussen een (koffie)bar en een tabakszaak. Het is echter

DÉPANNEUR LE PICK-UP

Alleen in Montreal: De Dépanneur. Dépanneurs zitten tussen minimarkt/buurtwinkel/avondwinkel/café in. Ze verkochten er van oudsher bier en sigaretten. Maar nu ligt er van alles in de schappen. Van toiletpapier tot gegrilde kip of Indiase films. 'Het is de laatste plaats waar je 's avonds tot 11 uur nog alcohol kunt krijgen,' zegt Jeremy Petrus. 'Dit is de beste 'Dep' van Mile End. Doet me een beetje aan Brooklyn denken. Ik eet er het liefst een broodje gestoofd varkensvlees op hun rode bankje.'

7032 Rue Waverly

In *Volkskrant Magazine*, 31 januari 2015

gemakkelijker om *bar-tabac* te handhaven dan *dépanneur*, aangezien Nederlanders goed kunnen begrijpen wat een *bar-tabac* is, een *dépanneur* is daarentegen geen herkenbaar woord. In de tekst (zie figuur 16) speelt de *dépanneur* alleen de rol van winkel. Er worden sigaretten gekocht, maar er wordt niet gegeten of gedronken. Je kunt je afvragen of in de vertaling dat deel van de betekenis ('café') dan ook per se naar voren moet komen. Ik vind persoonlijk van wel, aangezien dit woord een bepaald sfeertje weerspiegelt, zoals de Volkskrant-local ook aangeeft: het doet hem een beetje aan Brooklyn denken.

Alex n'était pas sérieux du tout. Il frappait tout le monde. Le dépanneur du quartier ne voulait plus le voir dans son magasin, car il y avait volé trop souvent. (57)	Alex n'était pas sérieux du tout. Il frappait tout le monde. L'épicier du coin du quartier ne voulait plus le voir dans son magasin, car il y avait volé trop souvent. (57)	Alex was helemaal niet serieus. Hij gaf iedereen een hengst. De eigenaar van de buurtsuper wilde hem niet meer in zijn zaak hebben, omdat hij al te vaak had gestolen. (48)	Alex wasn't serious at all. He fought with everyone. The shopkeeper at the corner shop didn't want to see him there any more, because he nicked things. (47)
Elle n'avait pas eu le temps de finir de décorer le nid que Max était parti avec tous les dollars du compte épargne. — Je vais juste chercher un paquet de cigarettes au dépanneur ! Je suis à sec. (80)	Elle n'avait pas eu le temps de finir de décorer le nid que Max était parti avec tous les dollars du compte épargne. — Je vais juste chercher un paquet de cigarettes au coin de la rue ! Je suis à sec. (80)	Ze was nog maar net begonnen met inrichten of Max was al met de noorderzon vertrokken. Met medeneming van het tegoed op haar spaarrekening. 'Ik ga even naar de buurtsuper voor een pakje sigaretten. Ben zo terug...' (66)	She hadn't even finished decorating the apartment when Max disappeared, with every dollar in the savings account. 'I'm just going to the corner shop for a packet of cigarettes. I've run out.' (69)

Figuur 17: Fragment bijlage B

In Frankrijk is de *dépanneur* onbekend en is er een aanpassing gedaan: *l'épicier du coin*. Een *épicier* is wat hier vroeger een kruidenier heette. Het gaat dus om een soort buurtwinkel, waar dus niet kan worden gegeten en gedronken, wat bij de *dépanneur* wel kan. De Nederlandse vertaler heeft vertaald met 'buurtsuper', dat eveneens alleen de winkelfunctie weergeeft. Allemaal adequate vertalingen wanneer het gaat om de belangrijkste functie, maar elke culturele verwijzing valt weg en de sfeer verandert er ook door: een wijk met een buurtsuper zou heel anders kunnen zijn dan een wijk met een *dépanneur*. Kwakkel schrijft in zijn vertaalbestand:

dépanneur = L'épicerie française. On y achète tabac, bière, chips et un peu n'importe quoi qui dépanne, près de chez-soi
 [http://www.wikebec.org/depanneur/definition/] = kruidenier (oubollig?),
 buurtsuper

(Kwakkel, vertaalbestand, zie bijlage D)

Het lijkt erop dat Kwakkel is voorbijgegaan aan het café-element, omdat zijn bron dat niet duidelijk vermeldt, en het daarom houdt op 'buurtsuper'. Dit doet de setting tekort.

Zou het een optie zijn om *dépanneur* gecursiveerd over te nemen en een toelichting in te voegen (handhaving + visuele aanpassing + intratekstuele toelichting)? Bijvoorbeeld in het eerst fragment: ‘De *dépanneur* op de hoek wilde hem niet meer in zijn winkel hebben, omdat hij al te vaak had gestolen.’ Dan is het duidelijk dat het gaat om een zaak met een winkelfunctie, waardoor een explicietere toelichting misschien niet eens nodig is. Bij het tweede fragment blijkt ook dat er sigaretten kunnen worden gekocht, dus de lezer kan uit de tekst opmaken wat voor winkel het ongeveer is. Wie de *dépanneur* niet kent weet dan misschien alsnog niet van de horecafunctie, maar binnen dit boek is dat op zich geen probleem als de lezer dat niet weet. De heterolinguïstische, culturele verwijzing wordt zo in stand gehouden en vormt geen obstakel voor de lezer, omdat uit de tekst blijkt dat het een soort winkel is. Je behoudt dan de couleur locale en misschien zelfs de bijbehorende sfeer. Het heterolinguïstische element kan hier gemakkelijk worden behouden, zonder (sterk) te vervreemden; de leesbaarheid komt niet in het geding.

3.2.3.5 Archaïsme: un soulier

De vertaling van het archaïsme *soulier* vormt een mooie demonstratie van een fout die vertalers vaker maken. Het Quebecois behelst tamelijk veel archaïsmes ten opzichte van het Frans van Frankrijk (ook al kwamen er in dit boek vrij weinig voor). Dit zijn in het Quebecois neutrale woorden, maar worden door vertalers regelmatig opgevat als een archaïsche stijl van de auteur. Ook in dit boek is dat het geval. De vertaler heeft het heterolinguïsme hier gezien als stijl in plaats van als tekststrategie.

Soulier is in Quebec een erg gewoon woord voor ‘schoen’. In het Frans is *soulier* archaisch of specifiek technisch taalgebruik en komt het voor in vaste combinaties, die al lange tijd gebruikt worden:

« *Soulier* » semble aujourd’hui utilisé :

a) dans des syntagmes plus ou moins figés

b) dans des emplois techniques

Partant de cette double tendance (vieillesse /technicité du terme), « *soulier* » paraît désormais sollicité dans un cadre mélioratif qui évoque la tradition, l’ancienneté, etc.

(Jacomet, 2014 op parisiangentleman.fr)

In Quebec ligt dit dus anders: *soulier* is daar de gangbare term, in Frankrijk is dat *chaussure*.

De son pas de porte, elle a, suspicieuse, regardé vers l’homme, chien en laisse, qui venait de l’apostropher. — Je ne suis pas certain que ces souliers soient des plus appropriés avec ce qui nous tombe sur la tête... [...] — Qu’est-ce qu’ils ont, mes souliers ? — Vos souliers	De son pas de porte, elle a, suspicieuse, regardé vers l’homme, chien en laisse, qui venait de l’apostropher. — Je ne suis pas certain que ces souliers soient des plus appropriés avec ce qui nous tombe sur la tête... [...] — Qu’est-ce qu’ils ont, mes souliers ? — Vos souliers	Met één voet nog op de drempel wierp ze een wantrouwige blik op de man, hond aan de lijn, die haar had aangesproken. ‘Ik betwijfel of dat het geschikte schoeisel is, met wat er nu van boven op ons neerdaalt... [...] ‘Wat is er mis met mijn schoeisel ?’	From her door she cast a suspicious look at the person who had just spoken, a man with a dog on a lead. ‘I’m not sure those boots are the best thing to be wearing with what’s coming down at the moment. [...] ‘So what’s wrong with my shoes ?’ ‘ Your shoes look very nice, but I’m worries you’d fall
---	---	---	---

vous vont à merveille, mais j'ai vraiment peur que vous tombiez de plus haut encore... (82/83)	vous vont à merveille, mais j'ai vraiment peur que vous tombiez de plus haut encore... (82/83)	'Niks, ze staan u geweldig. Ik ben alleen bang dat u van nóg hoger zult vallen... (67/68)	even harder with them on...' (72)
---	---	--	--------------------------------------

Figuur 18: Fragment bijlage B

De Franse editie is niet aangepast, terwijl het logisch zou zijn om *souliers* te vervangen door *chaussures* (net zoals *débarbouillette* werd vervangen door *gant de toilette*). In het Engels wordt er gesproken van *boots* en *shoes*, beide heel gangbaar.

De Nederlandse vertaler heeft een in het Nederlands niet heel gangbare term gekozen, namelijk 'schoeisel' (vertaling in de doeltaal), wat een technische bijklank heeft. Misschien heeft de vertaler zich hier gebaseerd op een zelfde soort uitleg als wij vonden. In zijn vertaalbestand noemt hij dit geval niet, wat impliceert dat hij niet heeft opgemerkt dat het om een quebecisme ging en ook dat het voor hem geen vertaalprobleem was. De eerste keer zou 'schoeisel' misschien nog passen als je ervan uit gaat dat de man die aan het woord is een bepaald taalgebruik heeft (een personagekenmerk). De man in kwestie is Michel, de helft van het homostel op leeftijd. Ze hebben een Maltezer Leeuwkje, drinken dure, stokoude whiskey en luisteren klassieke muziek. Ik zou me kunnen inbeelden dat Kwakkel daarom kiest voor het woord 'schoeisel', maar het is niet logisch dat Julie, die erotisch danst in een nachtclub, het heeft over 'schoeisel', zij zou dan reageren met 'Wat is er mis met mijn schoenen?'. We kunnen er dus vanuit gaan dat de vertaler niet heeft opgemerkt dat het om een quebecisme (archaïsme) ging en daarom heeft vertaald alsof het om een Frans woord ging, wat dus een technische of archaïsche bijklank heeft. Dit heeft invloed op de stijl van het boek, terwijl het gebruikte archaïsme behoort tot de heterolinguïstische tekststrategie en niet tot een bepaalde (archaïsche) schrijfstijl. Het heterolinguïsme had in dit geval slechts als effect dat het aangaf dat het boek in het Quebecois is geschreven, terwijl er in de vertaling nu wel sprake is van een daadwerkelijk effect op het verhaal: je krijgt een ander beeld van personages, dus het is hier geen goed idee om een archaïsme in te voegen.

3.2.3.6 De lexematische tegenover de semantische quebecismen

We zijn in de vorige paragrafen al enkele lexematische en semantische quebecismen tegengekomen, maar die twee categorieën willen we hier graag nog even tegenover elkaar zetten. Het verschil is dat een lexematisch quebecisme niet bestaat in het FrR en het dus duidelijk is dat het om een quebecisme gaat. Een semantisch quebecisme bestaat ook in het FrR, maar heeft een andere betekenis. Hier gaan vertalers uit het Quebecois vaak de fout in, doordat ze dan niet door hebben dat het om een quebecisme gaat. We bespreken één mooi voorbeeld, waar het gebrek aan kennis van de vertaler resulteert in een ronduit lachwekkende vertaling.

Het gaat om het quebecisme *être tanné de*, wat zoiets betekent als 'er je buik vol van hebben', zoals Kwakkel op pagina 16 van zijn vertaling ook vertaalt. In zijn vertaalbestand beschrijft hij deze definitie ook. Op pagina 143 van het boek komt het quebecisme nogmaals voor, maar hier is hij zijn eerdere ontmoeting met de term blijkbaar weer vergeten, getuige zijn vertaling:

— Accrochez-vous à mon bras, s'il vous plaît. [...]	— Accrochez-vous à mon bras, s'il vous plaît. [...]	'Steun maar op mijn arm.' [...] Julie was dol op	'Hold my arm, please.' [...] Julie liked chivalry
--	--	---	--

Julie aimait la galanterie parce qu'elle était tannée des claques sur les fesses et, surtout, il a avait beaucoup de glace et ça glissait vraiment trop. (143)	Julie aimait la galanterie parce qu'elle était tannée des claques sur les fesses et, surtout, il a avait beaucoup de glace et ça glissait vraiment trop. (143)	hoffelijkheid, omdat ze een gelooid huid had van alle petsen op haar billen, maar vooral omdat er overal ijs lag en het spekglad was. (119)	not only because she was fed up with slaps on the bum but above all because there was a lot of ice and it really was slippery. (135/136)
---	---	--	---

Figuur 19: Fragment bijlage B

Hij leest *tannée* als *tanned*, 'gelooid' en spreekt daarom van 'gelooiden billen'! Zelfs in zijn vertaalbestand staat dit genoteerd: '163 tannée [*sic*] des claques sur les fesses = door klappen gelooiden billen??' Door niet constant op je hoede te zijn en rekening te houden met de specificiteit van de Quebecoise taal kun je de plank behoorlijk misslaan.

3.2.4 Resultaten analyse

We vatten kort samen wat de resultaten zijn van de analyse. De vertaler heeft wat betreft zijn algemene strategie zeker nagedacht over het behoud van de heterogeniteit. We merken dat hij hier en daar zelfs quebecismes handhaaft die zo de heterogeniteit verhogen. Op andere plekken laat hij quebecismes weg, ook als het niet per se nodig was, en wordt de heterogeniteit dus gereduceerd. Als we hem op de in hoofdstuk twee gepresenteerde schaal plaatsen bevindt hij zich ergens rond het midden: hij heeft duidelijk zijn best gedaan de heterogeniteit te bewaren.

Hij gebruikt verschillende vertaalprocedures om de heterogeniteit in stand te houden. Zo handhaaft hij verschillende krachttermen en anglicismes, al vertaalt hij soms in de doeltaal waar hij best het origineel kon handhaven ('wauw' i.p.v. 'wow', zoals in de brontekst). De tekst heeft meerdere hybride elementen, die duidelijk tonen waar het verhaal zich afspeelt en soms ook iets zeggen over de taal waarin het verhaal oorspronkelijk geschreven is. Soms verliest Kwakkel wel de grote lijn uit het oog. Zo is de personagekarakterisering niet op orde door de keuze voor bepaalde vertaalprocedures (een tamelijk 'braaf' personage gebruikt ineens een sterke vloek) en past hij bij het handhaven van Quebecoise termen de ene keer wel een visuele aanpassing toe en de andere keer weer niet (*tabernac/tabernac*). De honkbalmetaforen komen in de Nederlandse vertaling niet zo goed uit de verf. Een moeilijker te handhaven quebecisme is *dépanneur*, en Kwakkel doet geen moeite om het te behouden en vertaalt met 'buurtsuper'. Dit is mijns inziens een belangrijk cultureel element, dat goed te behouden is door een toelichting te verwerken in de tekst. Verder blijkt uit alles dat het een soort winkel is, dus veel uitleg vergt de term niet.

Als we onze blik nog eens over de verschillende vertalingen van quebecismen laten glijden merken we op dat het effect van het heterolinguïsme in het origineel en de vertaling niet hetzelfde is. Dit heeft vooral te maken met het kenmerken van personages en settingen. Doordat de vertaler niet zorgvuldig genoeg is omgegaan met heterolinguïsme veranderen karakters van personages en krijgen we ook een ander beeld van situaties en de bijbehorende sfeer. De lezer van het boek zal een bepaalde verwachting van het boek hebben en die komt bij dit boek niet altijd uit. Een aantal discontinuïteiten op het gebied van karakter- en settingbeschrijving kan de lezer storen, juist tijdens het lezen van zo'n feelgood-roman, waarbij de leesbaarheid een van de belangrijkste kenmerken is.

Ik denk dat dit voor een groot deel is toe te schrijven aan het gebrek aan kennis van de vertaler. Hij heeft namelijk zeker wel geprobeerd de quebecismen te

handhaven, getuige ook zijn artikel op de blog boekvertalers.nl, dus aan zijn houding zal het niet hebben gelegen. Daarnaast kunnen natuurlijk ook andere zaken als tijdgebrek en bepaalde eisen van de uitgeverij meespelen.

4. Conclusie

Tijdens deze studie naar quebecismes in de literatuur van Quebec en de vertaling daarvan is het doel geweest om te bestuderen hoe de problematiek omtrent taal en identiteit is ingebed in de literatuur van Quebec, welke vertaalproblemen deze talige verschijnselen met zich meebrengen en hoe deze (kunnen) worden opgelost door vertalers.

In het eerste hoofdstuk van deze studie wordt een duidelijk beeld geschetst van de taalsituatie in Quebec en hoe deze is ontstaan. We bespraken sleutelbegrippen als taal, cultuur en identiteit en koppelden dit aan de meertalige maatschappij van Quebec. Vervolgens onderzochten we de manifestatie van die meertaligheid in de literatuur en kwamen we uit bij het begrip heterolinguïsme: het gebruik van vreemde talen of sociale, regionale of historische taalvariëteiten in (literaire) teksten (Grutman, 1997: 11). Wat betreft het Quebecois kunnen we het heterolinguïsme grotendeels samenvatten in de term 'quebecismes': woorden of woordgroepen die wel bestaan in het Quebecois, maar niet het Frans van Frankrijk of die anders functioneren of een andere betekenis hebben dan in het Frans van Frankrijk (Poirier, 1995: 26).

In het tweede hoofdstuk gaven we aan waarom deze quebecismes een vertaalprobleem vormen bij het vertalen van Quebecoise literatuur en hoe een vertaler ermee om zou kunnen gaan. Heterolinguïstische elementen zijn complex en bestaan vaak niet in de doeltaal, zij het alleen al omdat de term 'doeltaal' impliceert dat het om één taal gaat, terwijl er bij heterolinguïsme sprake is van meerdere interfererende talen. Heterolinguïstische elementen zijn daarom vaak niet uit te drukken in de taal waarin wordt vertaald. Daar komt bij dat heterolinguïstische teksten vaak talen tentoonspreiden die niet gestandaardiseerd zijn, waardoor er een gebrek is aan betrouwbare bronnen, zoals een- en tweetalige woordenboeken. Dit kan een probleem vormen voor vertalers: er bestaat geen woordenboek Quebecois-Nederlands, waardoor er voornamelijk zal worden gewerkt met woordenboeken FrR-Nederlands of eentalige Frans Franse woordenboeken. Wanneer bepaalde quebecismen die ook in het Frans bestaan, maar met een andere betekenis, dan worden opgezocht, vindt men een vertaling of betekenis die in deze context foutief zal zijn. Er bestaan, zoals we hebben gezien, verschillende Quebecoise woordenboeken, zowel digitaal (online en offline), als op papier. De vraag is of deze woordenboeken door vertalers worden gebruikt en beschikbaar zijn; de papieren woordenboeken zijn in sommige universiteitsbibliotheken te vinden (niet altijd openbaar toegankelijk), maar lang niet overal in Nederland. Voor het online *Usito* moet betaald worden en ook het offline te gebruiken *Antidote* is geen goedkoop programma.

Het zwaartepunt van de complexiteit wat betreft het bespreekbaar maken van het probleem ligt bij de in de vertaalwereld overheersende dichotomieën, zoals doeltaal versus brontaal en handhaven versus weglaten. Om iets nuttigs te kunnen zeggen over de vertaling van heterolinguïstische teksten moeten die binaire tegenstellingen worden overstegen, om de hybride aard van de teksten recht te doen. Verder spelen waardeoordelen een grote rol: weglaten wordt beschouwd als negatief, behouden als positief, terwijl het weglaten van heterolinguïstische elementen niet per se hoeft te leiden tot vervlakking. Er is sprake van pessimisme als het gaat om de theorie over meertalige teksten, er wordt altijd gedacht in problemen.

In hoofdstuk twee bekeken we mogelijke vertaalstrategieën en -procedés, wat uitmondde in een model voor de beschrijving van vertaalstrategieën en een rijtje mogelijke vertaalprocedés. Er heeft daarvoor een ontkoppeling van strategieën en procedés plaatsgevonden, omdat een bepaald procedé niet automatisch altijd bij

dezelfde strategie past: handhaving, bijvoorbeeld, kan de heterogeniteit zowel verhogen als verlagen. De vertaalstrategieën worden weergegeven op een glijdende schaal, waarbij een vertaalstrategie geplaatst wordt voor, tussen of achter het reduceren en verhogen van de heterogeniteit, aangezien een strategie niet als etiket op de vertaling zou moeten worden geplakt: het is een lastig een strategie exact te benoemen en je kunt een vertaler er niet op vastpinnen. Verder stelden we een lijst op met negen strategieën, die overigens kunnen worden gecombineerd (calque + intratekstuele toelichting bijvoorbeeld). Ten slotte bestudeerden we de rol van de vertaler, die invloed uitoefent op het uiteindelijke vertaalresultaat. Die invloed is op te splitsen in persoonlijke motieven van de vertaler en diens socio-culturele status.

Hoofdstuk drie dient als illustratie van de theorie. We hebben de resultaten van de literatuurstudie geprojecteerd op een casestudy, namelijk de roman *Le froid modifie la trajectoire des poissons* van Pierre Szalowski (2007) en de bijbehorende Nederlandse vertaling van Richard Kwakkel (2011). We vergeleken het boek en de vertaling aan de hand van de besproken theorie over quebecismen en de in hoofdstuk twee vastgestelde vertaalstrategieën en -procedés, om de werkbaarheid daarvan te testen. De vertaalstrategieën en -procedés bleken zeker toereikend te zijn voor de beschrijving van de vertaling van quebecismes. Er zou uitgebreider onderzoek gedaan moeten worden om te bekijken of de handvatten voldoende zijn bij de beschrijving van de vertaling van andere varianten van het heterolinguïsme.

Het bleek met behulp van de juiste papieren en digitale woordenboeken goed te doen te zijn quebecismes te onderscheiden en te definiëren. Deze woordenboeken zijn echter niet heel gemakkelijk verkrijgbaar of erg duur, waardoor vertalers er misschien niet in zullen investeren (literair vertalen verdient toch al niet zo goed). Internet biedt vaak ook uitkomst als je goed zoekt. Het probleem ligt echter niet vooral bij de betekenissen, maar met name bij de herkenning van quebecismes. Aangezien je als literair vertaler niet de tijd hebt om ieder woord op te zoeken, kan het zijn dat je quebecismes over het hoofd ziet. Daarom vormen vooral semantische quebecismes, die een andere betekenis hebben in het Quebecois dan in het Frans van Frankrijk, een probleem, zoals verwacht. Wanneer het een vertaler aan kennis ontbreekt gaat hij hoe dan ook fouten maken. Ook kan hij niet goed rekening houden met de achtergrond van de taal, waardoor betekenisnetwerken wegvallen. Quebecismes zijn meer dan losse termen; wanneer we het hebben over heterolinguïsme gaat het over een tekststrategie. Een beetje inlezen en googelen is dus voor een vertaler van zulke teksten niet genoeg.

Doordat er nu door uitgevers en vertalers maar weinig onderscheid wordt gemaakt tussen de taal van de Quebecois en het Frans van Frankrijk stellen uitgevers geen specificieerde vertalers aan en hebben vertalers een gebrek aan kennis, dat ook niet wordt aangevuld, zoals wel zou gebeuren bij een gebrek aan kennis over een nieuw onderwerp binnen een vertaling, zoals, laten we zeggen, wiskunde of filosofie. De vertaler zou zich uitgebreid inlezen en misschien een expert om hulp vragen. Het Quebecois wordt ondergewaardeerd, waardoor uitgevers en vertalers het niet noodzakelijk vinden deskundigen in te schakelen. Bij de vertaling van cultuurspecifieke elementen zou meer rekening moeten worden gehouden met de overlap van culturen en met de globaliserende maatschappij.

5. Bibliografie

5.1 Primaire bibliografie

Szalowski, P. (2007). *Le froid modifie la trajectoire des poissons*. Montréal: Hurtubise.

Szalowski, P. (2010). *Le froid modifie la trajectoire des poissons* (herziene versie voor Frankrijk, geëdit door Delphine Valentin). Paris: J'ai lu.

Szalowski, P. (2011). *Vissen veranderen bij kou van zwemrichting* (vertaald door R. Kwakkel). Amsterdam: Lebowski.

Szalowski, P. (2012). *Fish change direction in cold wheather* (vertaald door A. Anderson). Edinburgh: Canongate.

5.2 Secundaire bibliografie

Aixelá, J. F. (2010). Cultuurspecifieke elementen in vertaling. In Naaijken, A.B.M, Koster, C., Bloemen, H. & Meijer, C. (eds.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Vantilt, pp. 197-211.

Antidote HD (2014) [computerprogramma]. Montreal: Druide Informatique.

Bandia, P.F. (2003). Postcolonialism and translation: the dialectic between theory and practice. *Linguistica Antverpiensia New Series 2*, pp. 129-142.

Bariki, O. (2007). L'implicite culturelle dans la traduction. *Babel 53:2*, pp. 112-122.

Bassnett, S. & Trivedi, H. (2002). Introduction. Of colonies, cannibals and vernaculars. In Bassnett, S. & Trivedi, H. (eds.), *Post-Colonial Translation. Theory and Practice*. New York: Routledge, pp. 1-18.

Berman, A. (2010). Dertien vervormingen. In Naaijken, A.B.M, Koster, C., Bloemen, H. & Meijer, C. (eds.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Vantilt, pp. 263-275.

Bhabha, H. (1996). Culture's In-Between. In Hall, S. & Gay, du P. (eds.), *Questions of cultural identity*. Londen: Sage, pp. 53-60.

Boekgrrls.nl (door Marjo) (2012). Via:

<http://www.boekgrrls.nl/Boeken/Pierre%20Szalowski%20-%20Vissen%20veranderen%20bij%20kou%20van%20zwemrichting.html> (geraadpleegd op 17 augustus 2015).

Boer, W. de (3 september 2011). IJzel als redding. *De Volkskrant*. Via: <http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/ijzel-als-redding~a2888760/?akamaiType=FREE> (geraadpleegd op 22 juni 2015).

Boisvert, L., Poirier, C. & Verreault, C. (1985). *La lexicographie québécoise. Bilan et perspectives*. Quebec: Presses de l'Université Laval.

Bosgraaf, M. (31 januari 2015). Spotted by locals: Montreal. *Volkskrant Magazine 723*, pp. 46-47.

Bouchard, C (2002). *La langue et le nombril: une histoire sociolinguistique du Québec*. Montreal: Fides.

Bourdon, Y. & Lamarre, J. (1998). *Histoire du Québec. Une société Nord-Américaine*. Laval: Beauchemin .

- Buzelin, H. (2006). Traduire l'hybridité littéraire. Réflexions à partir du roman de Samuel Selvon : *The Lonely Londoners*. *Target* 18:1, pp. 91-119.
- Celan, P. (1967). 'Lob der Ferne'. In Celan, P., *Paul Celan. Ausgewählte Gedichte*. Berlijn: Suhrkamp Verlag, p. 14.
- Charaudeau, P. (2001). Langue, discours et identité culturelle. *Études de linguistique appliquée* 123-124, pp. 341-348.
- Cormier, M.C. & Francoeur, A. (2002). Un siècle de lexicographie au Québec: morceaux choisis. *International Journal of Lexicography* 15:1, pp. 55-73.
- De Wilde, J. (2009). *Tout le touin-touin*. Over meertaligheid en homogenisering. *Filter* 16:4, pp. 25-32.
- Dijkgraaf, M. (2003). *Franstalige literatuur van nu. Een vreemd soort geluk*. Breda: De Geus.
- Dijkgraaf, M. (4 november 2011). Anderen bepalen je weg. *NRC Handelsblad*. Via: <http://www.nrc.nl/handelsblad/van/2011/november/04/anderen-bepalen-je-weg-12043377> (geraadpleegd op 19 november 2014).
- Dugas, J.Y. (1988). Bilan des réalisations et des tendances en lexicographie québécoise. *Revue québécoise de linguistique* 17:2, pp. 9-35.
- Franqus (2013). *Usito*. Online. Via: <http://www.usito.com> (geraadpleegd tussen 23 juni 2015 en 25 juni 2015).
- Gauvin, L. (2000). *Langagement : l'écrivain et la langue au Québec*. Montréal: Boréal.
- Grit, D. (2010). De vertaling van realia. In Naaijken, A.B.M, Koster, C., Bloemen, H. & Meijer, C. (eds.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Vantilt, pp. 189-196.
- Grutman, R. (1997). *Des langues qui résonnent. L'hétérolinguisme au XIXe siècle québécois*. Saint-Laurent, Québec: Fidès.
- Grutman, R. (2006). Refraction and recognition. Literary multilingualism in translation. *Target* 18:1, pp. 17-47.
- Grutman, R. (2009). Multilingualism. In Baker, S. (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Londen/New York: Routledge, pp. 182-185.
- Grutman, R. (2012). Traduire l'hétérolinguisme : questions conceptuelles et (con)textuelles. In Montout, M.-A. (ed.), *Autour d'Olive Senior : hétérolinguisme et traduction*. Angers: Presses de l'Université d'Angers, pp. 49-81.
- Hall, S. & Gay, du P. (1996). *Questions of cultural identity*. Londen: Sage.
- Hall, S. (1997). Introduction. In Hall, S. (ed.), *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Londen: Sage, pp. 1-12.
- Huang, C., Kuah, K.E., Pang, C.L., Smart, A. & Smart, J. (13 maart 1999). Negotiating Chinese Immigrant Food Culture in a Global Setting. Essay gepresenteerd op *AAS conference*, Boston. *IIAS Newsletter Online* 19.
- Huddart, D. (2006). *Homi K. Bhabha*. New York: Routledge.
- Hui, W. (2009). Postcolonial approaches. In Baker, S. (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Londen/New York: Routledge, pp. 201-204.
- IFA (1983). *Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire*. Parijs: AUPELF-ACCT.

- Jacomet, H. (10 februari 2014). Faut-il dire chaussure ou soulier ? *Parisian Gentleman*. Via: <http://parisiangentleman.fr/2014/02/10/faut-il-dire-chaussure-ou-soulier/> (geraadpleegd op 25 augustus 2015).
- Jaeger, T. (26 augustus 2011). Natuurramp brengt liefde. *Nrc.next*. Via: <http://www.nrc.nl/next/van/2011/augustus/26/natuurramp-brengt-liefde-12032030> (geraadpleegd op 19 november 2014).
- Koster, C. & Naaijken, A.B.M. (2011). Poetics Revisited. Profiling Translators in Dutch History. Essay gepresenteerd op conferentie *Research Models in Translation II* (1 maart 2011). Manchester: Centre for Translation and Intercultural Studies, University of Manchester.
- Lane-Mercier, G. (1997). Translating the Untranslatable: The Translator's Aesthetic, Ideological and Political Responsibility. *Target* 9:1, pp. 43-68.
- Létourneau, J. (2002). Langue et identité au Québec aujourd'hui. Enjeux, défis, possibilités. *Globe : revue internationale d'études québécoises* 5:2, pp. 79-110.
- Maclure, J. (2003). *Quebec identity. The challenge of pluralism*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Mehrez, S. (1992). Translation and the Postcolonial Experience: The Francophone North African Text. In Venuti, L. (ed.), *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. Londen/New York: Routledge, pp. 120-138.
- Meney, L. (1999). *Dictionnaire québécois-français : pour mieux se comprendre entre francophones*. Montreal: Guérin éditeur.
- Meylaerts, R. (2006). Heterolingualism in/and translation. How legitimate are the Other and his/her language? An introduction. *Target* 18:1, pp. 1-15.
- Meylaerts, R. (2012). Multilingualism as a challenge for translation studies. In Millan-Varela, C. & Bartrina, F. (eds.), *Routledge Handbook of Translation Studies*. London/New York: Routledge, pp. 519-533.
- Mossop, B. (1983). The Translator as Rapporteur: A Concept for Training and Self-Improvement. *Meta* 28: 3, pp. 244-278.
- Poirier, C. (1995). Les variantes topolectales du lexique français. Propositions de classement à partir d'exemples québécois. In Francard, M. & Latin, D. (eds.), *Le régionalisme lexical*. Louvain-la-Neuve: Duculot, pp. 13-56.
- Poirier, C. (1998). *Dictionnaire historique du français québécois. Monographies lexicographiques des québécismes*. Quebec: Presses de l'Université de Laval.
- Poirier, C. (2000). Faut-il « traduire » le « québécois »? *Québec français* 118, pp. 101-103.
- Ramière, N. (2003). Stratégies de traduction et non-traduction dans *The Widows* de Suzette Mayr. *TTR : traduction, terminologie, rédaction* 16: 2, pp. 175-196.
- Remael, A. & Logie, I. (2003). Introduction: Translation as creation: the postcolonial influence. *Linguistica Antverpiensia New Series* 2, pp. 11-23.
- Robyns, C. (2010). 'Eigen vertoog eerst'. Vertaling als een bedreiging voor culturele identiteit. In Naaijken, A.B.M, Koster, C., Bloemen, H. & Meijer, C. (eds.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Vantilt, pp. 349-359.
- Schyns, D. (2014). Een verhouding van spanning en integratie. Literaire meertaligheid in vertaling. *Filter* 21:3, pp. 50-62.

Simon, S. (1992). The language of cultural difference: figures of alterity in Canadian translation. In Venuti, L. (ed.), *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. Londen: Routledge, pp. 159-176.

Simon, S. (2002). Translating and interlingual creation in the contact zone. Border writing in Quebec. In Bassnett, S. & Trivedi, H. (eds.), *Post-Colonial Translation. Theory and Practice*. New York: Routledge, pp. 58-74.

Statistics Canada (2011). Population by language spoken most often and regularly at home, age groups (total), for Canada, provinces and territories. Via: <http://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2011/dp-pd/hltfst/lang/Pages/Highlight.cfm?TabID=1&Lang=E&PRCode=01&Age=1&tableID=403&queryID=1> (geraadpleegd op 19 mei 2015).

Suchet, M. (2009a). *Outils pour une traduction postcoloniale. Littératures hétérolingues*. Parijs: Éditions des Archives Contemporaines.

Suchet, M. (2009b). Translating literary heterolingualism: *Hijo de hombre's* French variations. In Pym, A. & Perekrestenko, A. (eds.), *Translation Research Projects 2*. Tarragona: Intercultural Studies Group, pp. 151-164.

TLFQ (2011). *Trésor de la langue française à Québec. Présentation*. Via <http://www.tlfq.ulaval.ca/presentation/> (geraadpleegd op 4 april 2015).

Toonder, den J. (2003). De hedendaagse roman in Quebec. Over zelfreflectie, reislust en pluriformiteit. *Deus ex machina* 27:2, pp.19-24.

Tymoczko, M. (2003). Translation, ideology and creativity. *Linguistica Antverpeinsia New Series* 2, pp. 27-45.

Van Dale Groot Woordenboek (FR/EN/DU/NL) (2008) [computerprogramma]. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Welsch, W. (1999). Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today. In Featherstone, M. & Lash, S. (eds.), *Spaces of Culture: City, Nation, World*. Londen: Sage, pp. 194-213.

Welsch, W. (2002). Rethinking identity in the age of globalization – a transcultural perspective. *Aesthetics & Art Science* 1, pp. 85-94.